

Prva glava:

OKUPACIJA ILI OSLOBOĐENJE?

a. Aprilski rat, uvođenje Vojne uprave i uspostavljanje okupacionog sistema

Dvadesetsedmomartovski događaji uveliko su iznenadili Mađarsku, ali su njene iredentističke planove prema Jugoslaviji učinili realnijim i izvesnijim. Dok je Jugoslavija ovim činom jasno dala do znanja da odustaje od Trojnog pakta, u Nemačkoj je zauzet agresivan stav o potrebi njenog razbijanja kao tvorevine *versajskog sistema* i podele između saveznika Rajha. Još 17.marta 1941. godine Deme Stojai, mađarski poslanik u Berlinu, obavestio je Nemačku da Mađarska ne odustaje od svojih revizionističkih zahteva prema teritorijama koje su nekada bile u njenom sastavu bez obzira što Jugoslavija namerava da pristupi Trojnom paktu. To nedvosmisleno svedoči da je Ugovor o večnom prijateljstvu između Jugoslavije i Mađarske bio samo taktički potez, a namere neiskrene.³³

Obavešten o *beogradskim događajima* od 27. marta, Hitler je istoga dana doneo odluku da kazni *neposlušne i uvek na bunt spremne Srbe*. Istovremeno je od Mađarske zatražio da se odredi prema ovim događajima - odustaje li u ovim okolnostima od teritorijalnih pretenzija, mada je dobro znao šta Mađarska očekuje od nastupajućeg rata na balkanskim prostorima. Već sledećeg dana Horti je obavestio Hitlera da *teritorijalne pretenzije na koje aludira Vaša ekšelencija i nadalje postoje i čekaju svoju realizaciju*.³⁴

Jugoslavija je preko svog novog ministra spoljnih poslova Momčila Ninčića, obavestila Mađarsku da ona i pored novonastale situacije, ne menja stav prema svom severnom susedu i da je stub njene spoljne politike očuvanje *tesne saradnje i prijateljstva sa Mađarskom u duhu postignutog Ugovora o prijateljstvu*.³⁵ Mađarska je, međutim, sporazumno sa Nemačkom, već otpočela sa vojnim pripremama za predstojeći napad na Jugoslaviju. U tom cilju, Budimpeštu je 30.marta 1941. godine posetio i Fridrih fon Paulus koji je sa Henrihom Vertom detaljno razradio mađarske obaveze u stvaranju mogućnosti za delovanje Hitlerovog *Plana br.25*. Kako su tekli njihovi razgovori najbolje svedoči Paulusova opaska *da su se oni odvijali bez ikakvih poteškoća i na obostrano zadovoljstvo*.³⁶ U skladu sa zaključcima i preuzetim obavezama Mađarska je početkom aprila otpočela sa delimičnom mobilizacijom svojih trupa, četvrtog pešadijskog i Petog segedinskog korpusa,

³³ *Aprilski rat 1941*, Zbornik dokumenata, knj. 2, Beograd 1987, 270.

³⁴ Na osnovu informacija mađarskog vojnog atašea u Beogradu Jožefa Vašvaria Horti je ovom prilikom obavestio Hitlera *da se Jugoslavija nikako ne bi odlučila na ovaj korak da nije bilo i izvesnih ruskih uticaja* (Horthy Miklós titkos iratai-dalje: HMTI, Budapest 1963,289-296 i ZDNR,XV/1,15-16).

³⁵ ZDNR XV/1,20.

³⁶ HMTI, 296.

odnosno pograničnih jedinica prema Jugoslaviji. U svojim kasnijim sećanjima general Jožef Graši, koji je tada radio u Ministarstvu vojske, zabeležio je da su gotovo svi oficiri znali da će ubrzo doći do mobilizacije vojnih potencijala i da je samo pitanje dana kada će Mađarska ući u rat na stranu Nemačke.³⁷

Od prvih aprilskih dana 1941. godine mađarsko javno mnjenje svakodnevno je indoktrinirano antijugoslovenstvom i antisrpstvom. Ova propaganda dosegla je svoju kulminaciju posle 6. aprila kada su objavljene i provokativne vesti o tome kako je jugoslovenska avijacija bombardovala Segedin i Pečuj,³⁸ a mađarski živalj na jugoslovenskim prostorima izložen raznim maltretiranjima od strane srpskog stanovništva.

Predsednik vlade, grof Pal Teleki bio je jedan od retkih Mađara koji je tada imao hrabrosti da upozori mađarsku i svetsku javnost da politika koju vodi Mađarska bacanjem u naručje Hitleru znači nacionalnu katastrofu, rat i stradanje. Mada je i sam bio krator mađarske spoljne politike u predvečerje svetskog rata shvatio je da njegovi planovi integracije balkansko-podunavskog prostora, podsticanjem jugoslovensko-mađarskog prijateljstva gube na značaju. U znak protesta izvršio je samoubistvo 3. aprila 1941. godine ostavivši oproštajno pismo u kojem je, između ostalog, napisao: *Mađarska je pogazila reč o večnom prijateljstvu sa Jugoslavijom iz kukavičluka. Stali smo na stranu nitkova, bićemo lešinari - najprljavija nacija. Nisam to sprečio, kriv sam* - završio je Teleki pismo Hortiju.³⁹ Njegovo samožrtvovanje nije dalo posebne rezultate, jer su već sutradan nemačke trupe ušle u Budimpeštu kako bi odatle krenule u pohod na Jugoslaviju i Grčku.

Nemački poslanik u Budimpešti Oto Ermansdorf procenio je tada, u svojim izveštajima Berlinu, da levičarski krugovi u Mađarskoj žele da prikažu Telekijevo samoubistvo kao njegov revolt protiv neumereno velikih nemačkih zahteva koji, pre svega, krnje mađarski suverenitet. Takođe je zabeležio da *Mađari isuviše respektuju Srbe i da puno pažnje poklanjaju obavezama sklopljenog Ugovora o prijateljstvu i zbog toga mađarski vojnik sada psihički nije dovoljno pripremljen da u kratkom vremenskom periodu napadne Jugoslaviju*, te da će Mađarska ući u rat samo u slučaju ako se jugoslovenska država raspadne.⁴⁰

U početnim operacijama nemačke agresije na Jugoslaviju 6. aprila 1941. godine Mađarska nije direktno učestvovala. I pored izraženih pretenzija na jugoslovenske teritorije - one koje je izgubila posle Prvog svetskog rata kao poražena strana - Mađarska je željno očekivala, ne samo vojnički slom Jugoslavije, već i njen *silazak sa istorijske pozornice kao versajske tvorevine*. Za vojnu akciju protiv države sa kojom je sklopila Ugovor o prijateljstvu Mađarska je pred svetskom javnošću morala imati veliko diplomatsko pokriće, Opravdanje je našla u potrebi vojne zaštite mađarske nacionalne manjine koja je u ratnoj i haotičnoj situaciji, navodno, izložena velikim pogromima. Mađarska je sa velikim i posebnim zanimanjem pratila sva zbivanja na jugoslovenskom prostoru u vreme otpočinjanja Aprilskog rata. Glavna komanda Istočnog odeljenja mađarske žandarmerije o tome je informisala Ministarstvo unutrašnjih poslova veoma tendenciozno, naglašavajući navodne

³⁷ MV.AZ, br. 8566.

³⁸ *Vojvodina u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji 1941-1945* (u redakciji Čedomira Popova), dalje: *Vojvodina u NOR-u*, Novi Sad 1984, 46.

³⁹ Posle samoubistva P.Telekia Horti je istoga dana uputio pisma Hitleru i Musoliniju u kojima ih obaveštava da je grof Teleki *postao žrtva svog duševnog konflikta, grize savesti, koju oseća ceo mađarski narod*, ali da i nadalje ostaje sledbenik politike stvaranja novog poretka. (HMTI,293-296 i ZDNR XV/1,23-25).

⁴⁰ ZDNR XV/1, 26-27.

vojne akcije u blizini mađarsko-jugoslovenske granice. Prema ovim informacijama vršene su razne diverzije na pruzi između Rabe i Banatskog Arandelova, dignuta u vazduh železnička stanica u Bačkom Bregu i oštećeni mnogi suvozemni putevi. Takođe, izneta je i informacija koju su dali dvojica dezertera, jedan Hrvat i jedan Bosanac, da će se jugoslovenska vojska sigurno povući sa teritorije Bačke - sve do Zemuna, u slučaju rata.⁴¹

Istina je da jugoslovenski vrh u slučaju izbijanja rata i pored određenih fortifikacijskih radova na severnim granicama nije imao namere da se značajnije vojnički angažuje na vojvođanskom prostoru. Iсуviše je bio svestan da se ovaj prostor može braniti samo uz mnogobrojne vojničke i civilne žrtve.

Kakva je bila stvarna situacija na ovim prostorima i u jugoslovenskoj vojsci uoči i u toku Aprilskog rata, slikovito pokazuju podaci zabeleženi u sačuvanom dnevniku potpukovnika Nenada Krnjajića, komandanta 14. posadnog puka koji se nalazio na položajima od Nadrljana do Paličkog jezera. O moralu svojih vojnika zapisao je 29. marta *da je vrlo dobar, ali da je zbog neimanja telefonske veze na celini položaja komandovanje znatno otežano. Sva artiljerija u osmatrajućem rasporedu otkrivena i izložena uništenju, oseća se nedostatak naoružanja, a devedeset bunkera druge linije nije snabdeveno odgovarajućim naoružanjem. Šestog aprila zapisaće i ovo: Neprijatelj je otpočeo napad avijacijom, na položaju puka mitraljirani su napušteni aplasmani, ali bez gubitaka... Komandant Potiske divizije naredio rušenje odgovarajućih objekata na položaju puka. Na dan proglašenja Nezavisne Države Hrvatske Krnjajić u svom dnevniku beleži: Oblačno je, kiša sa snegom i vetrom. Na frontu puka mirno. Primećeni su pokreti manjih delova mađarskih jedinica u pravcu granice. Rđave radio vesti sa svih strana... Nemci kod Belog Manastira probili front i nadiru. Doznalo se da se na mnogim salašima u blizini naših položaja ima radio aparata preko kojih se šalju demoralizujuće vesti među naše vojnike pa sam naredio da se aparati pokupe. Komandant Trinaestog posadnog puka potpukovnik Ružić javlja mi da je njegov pomoćnik potpukovnik Ivo Šnur pobjegao.*⁴²

Proglašenje NDH, 10. aprila 1941. godine Mađarska je sa zadovoljstvom primila i pozdravila, mada joj je bilo sasvim jasno da će imati ozbiljnih problema sa ovom državom koja je stvorena Hitlerovim blagoslovom, pre svega oko teritorijalnih razgraničenja. S tim u vezi, istoga dana, održana je vanredna sednica mađarske vlade na koju su pozvani načelnik Generalštaba Henrih Vert i načelnik vojne kancelarije Mikloša Hortija Lajoš Keresteš Fišer što je nedvosmisleno upozoravalo da će se raspravljati i o vojnim pitanjima i učešću Mađarske u balkanskom ratnom sukobu. Laslo Bardoši je obavestio članove vlade da je stvaranjem NDH jugoslovenska država prestala da postoji čime su prestale da važe i mađarske obaveze iz Ugovora o prijateljstvu. U vezi s tim upućen je i proglas mađarskom narodu, potpisan od strane Hortija i Bardošia, u kojem se ističe: *Novi režim u Beogradu doveo je svoje vojne snage na naše granice, a Mađarska je, nasuprot tome, odbrambene mere preduzela tek kada je njena teritorija bila izložena neprekidnim vazдушnim napadima i kada su izvršeni pokušaji prelaska naših granica, protiv čega je naša vlada više puta bezuspešno protestovala.*

Dogadaji koji su se odvijali munjevitom brzinom stvorili su novu situaciju. Vođi hrvatskog naroda, spoznavši kobne posledice beogradskog režima, proglasili su nezavisnost

⁴¹ Isto, 29-30.

⁴² A. K a s a š, *Jedno svedočanstvo o Aprilskom ratu u Bačkoj 1941. godine*, "Zbornik Matice srpske za istoriju" br. 49/1994, 172-173.

i samostalnost Hrvatske. Iskreno obradovani, mi pozdravljamo njihovu odluku, koju ćemo sa svoje strane u svemu poštovati. Hiljadu godina smo sa hrvatskim narodom delili i dobro i zlo, poštujući i pomažući jedni druge, pa želimo da plemeniti hrvatski narod svoju sreću i dobrobit pronađe u svojoj državnoj samostalnosti. Pošto je oformljena NDH, Jugoslavija je prestala da *postoji, tj. raspala se na sastavne delove*.

To nas je obavezalo da sudbinu i situaciju mađarskih teritorija koje su nam oduzete 1918. godine i koju u velikoj meri nastanjuju Mađari, ponovo uzmemo u svoje ruke. To je naša sveta dužnost koju neizostavno moramo ispuniti. Stoga ću još u toku današnjeg dana izdati naređenje mojim honvedima da zaštite od anarhije Mađare koji žive u Delvideku (Južnim krajevima). Akcija mojih honveda nije uperena protiv srpskog naroda, jer mi sa njima nemamo nikakvih sporova, a i u buduće želimo sa njima da živimo u miru.

Srdačno i radosno pozdravljamo naše saplemenike koji su nam se vratili i koji su stavljeni pod našu zaštitu. Neka Bog blagoslovi mađarski narod i domovinu, istaknuto je na kraju Proglasa.⁴³

Na sednici je pročitana i vojna zapovest Mikloša Hortija koja je trebala da stupi na snagu sutradan, 11. aprila ujutro. Regent je svojim honvedima poručio da ih dužnost zove da priskoče u pomoć sunarodnicima koji su živeli više od dvadeset godina izvan svoje matične države. *Uzdajući se u Vaše, do sada uvek demonstrirane vrline i discipline, nadam se da ćete i ovaj zadatak sa uspehom izvršiti. Bog Mađara i sva nacija je sa Vama. Napred na hiljadugodišnje granice*, naglasio je na kraju Horti.⁴⁴

Za predstojeći rat protiv Jugoslavije Mađarska je mobilisala oko 365.000 vojnih obveznika, dok je u samom napadu učestvovalo oko 80.000 honveda. Njen operativni plan u potpunosti je bio saobražen sa nemačkim direktivama o vođenju balkanskog rata.

Okupacija Bačke i Baranje otpočela je u jutarnjim časovima 11. aprila 1941. godine. Nju je izvršila ratna operativna formacija pod nazivom Južna (Treća) armija kojom je komandovao Elemer Novak-Gorondi. Napad je izvršen u četiri pravca: prvi prema Baranji, drugi prema Novom Sadu, treći u pravcu Subotice i srednje Bačke i četvrti ka Potisju i dalje prema jugu.⁴⁵ Od svih operativnih grupa poseban zadatak imala je Prva mađarska honvedska motorizovana oklopna pancir brigada, nazvana još i *brza brigada* kojom je komandovao general-major Jene Major. Ova brigada je u brzom naletu, ne naišavši skoro ni na kakav otpor jugoslovenske vojske, za nepuna dva dana prošla kroz Bačku i stigla u Novi Sad. Ona je, u najvećoj meri insceniranim pucnjavama, izazvala masovnu odmazdu nad srpskim stanovništvom. Poseban zadatak imale su i dve husarske konjičke brigade, pod zapovedništvom generala Lajoša Dalnoki Vereša i Pala Platija. Njihov specijalni zadatak bio je da obezbede pripremu masovnog proterivanja srpskih kolonista, optanata, bivših dobrovoljaca i što većeg broja srpskog stanovništva iz Bačke, a u cilju ostvarivanja etničke dominacije mađarskog življa na ovim prostorima.⁴⁶

Povodom mađarske agresije na Jugoslaviju njen poslanik u Budimpešti, Svetozar Rašić uputio je, istoga dana, oštar protest zameniku ministra inostranih poslova Janošu

⁴³ ZDNR XV/1,34-35. Sa ovim proglasom Mađari Bačke upoznati su tek 20. aprila kada se on pojavio na prvim stranicama *Reggeli Ujság*-a

⁴⁴ ZDNR XV/1,35-36.

⁴⁵ O mađarskim jedinicama i komandantima koji su učestvovali u napadu na Jugoslaviju vidi: ZDNR XV/1, 39.

⁴⁶ Arhiv Vojvodine, Fond Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača u Vojvodini (dalje: AV.F.183.K.515.dok.b.b.

Vornleu zbog mađarskog kršenja Ugovora o prijateljstvu, ulaskom mađarskih trupa na jugoslovensku teritoriju, njenog učešća u komadanju Jugoslavije i izrazito nepovoljnog stava i tona kojim je mađarska štampa pisala o kralju Petru II, Srbima i Jugoslaviji.⁴⁷ Vornle je Rašiću odgovorio *da su Jugosloveni sami krivi za rat, da su oni otpočeli sa provokacijama prema Mađarima i da njega mađarska strana više ne priznaje za diplomatskog predstavnika jer predstavlja državu koja više ne postoji.*⁴⁸

Tih dana, Endre Bajči Žilinski pisao je Laslu Bardošiju, protestujući kod predsednika vlade, o nepovoljnom pisanju i stavu, pre svega budimpeštanske štampe, o Srbima. Između ostalog, u pismu je istakao: *čujem da je u nedelju (13. aprila) u podne, ciganski orkestar Kalmana Olaha na radiu izveo odvratnu ratno-huškačku prizemnu pesmu "Stani, stani pasja Srbijo". To je 1914. godine bila pesma budimpeštanskog šljama, a ne poštenih vojnika jer mi smo naučili da cenimo i poštujemo hrabrog srpskog neprijatelja, koji nas je u svemu dostojan. Tukli smo se sa njima, i ja lično sa svojim husarima ali smo ostali zadivljeni pred neizveštačenim rodoljubljem i velikom hrabrošću kojom su podnosili svoj nezavidan položaj. Taj će narod ponovo postati slobodan i tada nam neće biti u interesu da se zaslepljeni divljom mržnjom nasuprot jedno drugom nađu dva čestita i jedno na drugo upućena naroda - mađarski i srpski. I sada je u interesu Mađarske da se u Bačkoj, a verovatno i u Banatu dva naroda ponovo zbliže. Nemojmo nastavljati kratkovidu politiku čiji je moto "oko za oko, zub za zub", već im pokažimo da smo bolji i superiorniji od njih. Vladin komesar za Južne krajeve bi trebao da bude pravi Mađar, velikodušan i kulturnar čovek, koji bi nasuprot preteranoj revnosti podivljalih sitnih birokrata bio sposoban da uspostavi vlast i potreban red, ali i da povrati sjaj i toplinu Svete krune u jednakoj meri za sve narode vraćenih teritorija.*⁴⁹

Jugoslovenska vojska, nakon napada mađarskih snaga povlačila se prema jugu, mada je već tih dana mnogima bilo jasno da će do kapitulacije veoma brzo doći. Uz manje, uglavnom pojedinačne okršaje, jugoslovenska vojska se gotovo u celini povukla sa teritorije Vojvodine. Zbog kratkotrajnosti rata i nastale situacije, civilno stanovništvo, pre svega srpsko, nije se moglo povući južno od Save i Dunava i bilo je ostavljeno na milost i nemilost mađarskoj vojsci, ali i revanšistički raspoloženom mađarskom stanovništvu, posebno prema srpskim kolonistima naseljenim posle Prvog svetskog rata.

Haotičnu situaciju u kojoj se našla jugoslovenska vojska na vojvođanskim prostorima aprilskih dana 1941. godine možda najbolje ilustruju podaci i zapažanja u već pominjanom dnevniku potpukovnika Nenada Krnjajića. On je 11. aprila zapisao: *Mađari otpočeli*

⁴⁷ Nakon odluke da se napadne Jugoslavija Laslo Bardoši je uputio šifrovani telegram svojim poslanicima, pre svega u Moskvu, Ankaru, Bern, Vašington, Madrid itd. Cilj mu je bio da se javnost tih zemalja upozna da su namere Mađarske bile da zaštiti svoje sunarodnike u Vojvodini. Međutim, demokratska javnost jednodušno je osuđivala ovaj potez. Velika Britanija je još 7. aprila prekinula diplomatske odnose sa Mađarskom, a predsednik SAD Ruzvelt proglasio je Mađarsku za neprijateljsku stranu, mada one zvanično još nisu bile u ratu. Mađarski poslanik u Moskvi Jožef Krištofi obavestio je 12. aprila i zamenika komesara za spoljne poslove Andreja Višinskog o razlozima učešća svoje zemlje u napadu na Jugoslaviju. Sovjetska strana je veoma oštro reagovala odbijajući da prihvati mađarska opravdanja budući da je samo par meseci ranije potpisala Ugovor o prijateljstvu sa Jugoslavijom. Tom prilikom Višinski je rekao: *Mađarska koju su takođe u istoriji raskomadali, prva bi trebala da razume štu znači ovaj čin.* Jugoslovenska vlada u Jerusalimu takođe je 6. maja 1941. izdala proglas da je u ratnom stanju sa Mađarskom od 10. aprila i da je njenom krivicom nestalo izgleda za trajniju saradnju, ne samo na Balkanu, već i u Podunavlju. (*Dokumenti o spoljnoj politici Jugoslavije 1941-1945*, knj.1, Beograd 1988, 42 i 88.

⁴⁸ ZDNR XV/1,43.

⁴⁹ Isto, 85-86.

napad...u 19 časova od komandanta Petog posadnog odreda dobijeno naređenje da se puk povuče pravcem Novi Sad-Ruma- Rača...Pri prolasku kroz Suboticu mađarska artiljerija tukla po ulicama grada...Sa pretpostavljenim starešinama nisam mogao da stupim u vezu. Dvanaestog aprila tragičnim tonom zapisao je: Naredio sam pokret pešice pravcem Mali Iđoš-Feketić-Srbobran-Novi Sad. Po izlasku kolone iz Bačke Topole stigla je neprijateljska motorizovana prethodnica. U borbi oštećena su dva tenka i ubijeno nekoliko neprijateljskih vojnika...neprijatelj odbijen više ne napada...U noćnim marševima znatan deo obveznika nestao... Trinaestog aprila Krnjajić će svoj dnevnik završiti konstatacijom: Kao najbolji izlaz naređujem: Sav materijal uništiti i jedinicu raspustiti.⁵⁰

Prešavši 11. aprila (u jutarnjim časovima) jugoslovensko-mađarsku granicu mađarske snage su već prvog dana izbile u Baranju, na liniju Baranjsko Petrovo Selo-Batina, a u Bačkoj Tavankut-Paličko jezero i približile se Subotici. Sledećeg dana zaposle su liniju Odžaci-Srbobran, a 13. aprila prodrle su na stratešku liniju Veliki bački kanal i ovladale čitavom teritorijom Baranje.⁵¹ I pored toga što se jugoslovenska vojska u najvećoj meri povukla, mađarske trupe su se prema jugu kretale veoma oprezno. Komanda pečujskog korpusa obavestila je 13. aprila višu komandu da su *jugoslovenske trupe ispraznile prostor između Dunava i Tise i da vode samo sporadične borbe sa graničarima i četnicima te da je nemilosrdno čišćenje tih snaga u toku, ali da se ne očekuje značajniji otpor.*⁵²

Ove vojne akcije uveliko je remetiо strah od navedenih srpskih nacionalista i njihovog organizovanog otpora mađarskoj okupaciji. Na to su ih upozoravale informacije da je svega nekoliko dana pre ulaska mađarske vojske u Suboticu *četnička organizacija u gradu dovela oko tristotine mladića i naoružala ih bombama, pištoljima i puškama.*⁵³ Oni istina nisu preduzimali nikakve akcije, ali je samo njihovo prisustvo u gradu izazivalo izvestan strah kod mađarskog stanovništva.

U kratkotrajnom Aprilskom ratu gubici sa mađarske strane bili su sledeći: poginulo je 7 oficira i 119 vojnika, ranjena su bila 2 oficira i 239 vojnika, a nestalo njih 10, dok značajnijih materijalnih gubitaka nije bilo. Zvanični podaci mađarskog Ministarstva odbrane, za razliku od ovih podataka, govorili su o 5 poginulih oficira i 60 vojnika, dok je na jugoslovenskoj strani zarobljeno 15.000 vojnika.⁵⁴

Aprilskim ratom 1941. godine Mađarska je proširila svoju teritoriju za 11.601 km², čime je broj stanovnika uvećan za milion i po stanovnika od kojih: 301.000 Mađara, 243.000 Srba, 220.000 Hrvata, 80.000 Slovenaca, 40.000 Slovaka, 15.000 Rusina i isto toliko Jevreja, čime je ona postala još izraženija višenacionalna država.⁵⁵

Još dok jugoslovenska vojska zvanično nije kapitulirala komandant treće mađarske armije izdao je 16. aprila 1941. godine jedan poseban proglas u kojem je istakao da *je mađarska vojska ispunila svoj istorijski zadatak zaštite svojih sunarodnika i vratila one teritorije koje su joj nepravedno bile oduzete Trijanonskim mirovnim ugovorom. Sledećeg dana, na dan jugoslovenske kapitulacije, mađarske vlasti izdale su proglas u kojem se isticalo: Bivša jugoslovenska vojska se raspala i razbežala. Kažite svakom bivšem jugoslovenskom vojniku da se odmah javi kod mađarske vojne komande, da preda svoje oružje,*

⁵⁰ A. K a s a š, *Jedno svedočanstvo o Aprilskom ratu...*, 174-177.

⁵¹ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, Beograd 1988, knj. 2, 389.

⁵² ZDNR XV/1, 52.

⁵³ MV.AZ, br. 15010.

⁵⁴ Stark Tamás, *Magyarország második világháborús embervesztesége*, Budapest 1988, 8.

⁵⁵ ZDNR XV/1, dok. 54.

*municiju, eksploziv svake vrste i ako ima saznanje o skrivenom oružju i ratnom materijalu da to odmah prijavi. Svi oni jugoslovenski vojnici koji se ovom pozivu pokore biće pušteni kućama bez vređanja. Ali oni koji do 26. aprila ne izvrše ovu zapoved, te ih mađarska vojska nađe sa oružjem biće na mestu ubijeni.*⁵⁶

Završetkom Aprilskog rata Mađarska nastoji da što pre konstituiše efikasan politički sistem na osvojenoj teritoriji. U tom cilju ona uvodi Vojnu upravu na prostorima Bačke i Baranje koja je njen integralni organ vlasti preko kojeg je želela da utemelji svoj državni i politički poredak. Istoga dana, 11. aprila 1941. godine, kada su mađarske okupacione jedinice otpočele napad na Jugoslaviju, šef Generalštaba Henrih Vert izdao je poverljivo-upravnu naredbu br. 1 kojom se na teritoriji Južnih krajeva uvodi Vojna uprava.⁵⁷ Zanimljivo je da se u ovoj naredbi govorilo o okupiranim područjima. Uvidevši ovu *omašku*, već u sledećoj naredbi od 16. aprila, govori se samo o oslobođenim krajevima koji su *oduvek istorijski pripadali ugarskoj državi*.⁵⁸

Prvom vojno-upravnom naredbom mađarske vlasti su precizno odredile delokrug rada i kompetencije Vojne uprave. U prvo vreme ona ima zadatka da obezbedi *sve potrebne mere mađarskoj armiji u dejstvujućoj akciji*,⁵⁹ i učini novonastale promene u Južnim krajevima sigurnim od potencijalne opasnosti i delovanja *srpskih četnika*.

Pored pacifikacije novoosvojenih prostora, Vojna uprava je trebala da obezbedi i mađarsku etničku dominaciju, što brže uključivanje stanovništva Južnih krajeva u društveni, ekonomski i politički život Mađarske i *potpuno eliminisanje tragova življenja ovih krajeva pod dvadesettrogođšnjom srpskom okupacijom*.

Na čelo Vojne uprave postavljen je Bela Novakoviš koji je direktno odgovarao komandantu Treće armije Elemeru Gorondi Novaku. Vojna uprava je bila podeljena na armijsku, gradsku i sresku. Na čelu Vojne uprave u Novom Sadu bio je Ferenc Bajor, u Subotici Deže Bito i u Somboru Agošton Sentendrei (pomađareni Namac). Komandanti gradova bili su po pravilu generali, dok su komandanti dvanaest srezova bili pukovnici ili potpukovnici.⁶⁰

Celokupan aparat Vojne uprave u Južnim krajevima bio je unapred formiran u Budimpešti. Svi članovi oficirskog kora bili su *provereni i nacionalno pouzdani elementi*, najvećim delom penzionisani i sa velikim iskustvom, a sada iz *nacionalnih potreba* ponovo aktivirani. Tako je iz Budimpešte 18. aprila 1941. godine u Novi Sad poslat dr Mikloš Nađ i stavljen na raspolaganje komandantu grada, generalu Bajoru, sa zadatkom da organizuje okupatorski administrativni aparat u gradu. On će za čitavo vreme, od uvođenja civilne uprave do oktobra 1944. godine ostati na položaju gradonačelnika u ovom *za Mađarsku veoma značajnom gradu*.

⁵⁶ *Reggeli Ujság, Ujvidék 1941 IV 20,8.*

⁵⁷ HIL.VHF 1941-1/el.n.1 szám.

⁵⁸ MV.AZ.mađ.voj.1/1.

⁵⁹ Vojna uprava se po pravilu uvodi na onim teritorijama koje je zaposela vojska, uglavnom bez većih borbi, a koje su joj potrebne, u najvećoj meri, kao materijalna baza za snabdevanje veće koncentracije vojnika ali i na onim prostorima za koje se proceni da mogu biti posebno osetljivi u nacionalnom smislu za uspostavljene nove vlasti. Odluku o njenom uspostavljanju donosi Vrhovna komanda i ona deluje sve dotle dok se ne proceni da je situacija na toj teritoriji dovoljno mirna da bi je mogli preuzeti civilni organi.

⁶⁰ Središta sreskih vojnih komandi bila su u: Branjinom Vrh, Apatinu, Odžacima, Kuli, Starom Bečeju, Bačkoj Topoli, Novom Sadu, Somboru, Senti, Žablju i Titelu.

Vojnu upravu grada Sombora činili su: general Agošton Sentendrei i dva njegova zamenika - potpukovnici Karolj Detre i Janoš Testig. Jedan je vodio brigu o privrednim pitanjima i izdavanju putnih isprava, a drugi je podnosio redovne izveštaje višim vojnim vlastima o situaciji na terenu. U ovim poslovima pomogli su im niži oficiri - dr Erne Kovrig i Đula Varga. Posebno ovlašćenje imao je tzv "K" oficir koji je vodio poslove kontrašpijunaže kao i cenzuru štampe i pošte. Tu dužnost obavljao je Đula Šeprenji. Pored navedenih, u upravi grada radili su i jedan narednik i daktilografkinja.

Sudski organi imali su značajna ovlašćenja. Na čelu vojnog suda bio je natporučnik Lajoš Harmat, a njegov zamenik Ferenc Genči, dok je funkciju državnog tužioca vršio Janoš Sič. Nadležnost suda prostirala se na četiri sreza i to: odžački, vajski, somborski i apatinski.

Organizacijom državne uprave u gradu rukovodio je Peter Čerta, rodом iz Baje, koji će nakon ukidanja Vojne uprave postati i gradonačelnik Sombora. Pri ovoj državnoj upravi delovali su posebni referenti za privredu, veterinarstvo, finansije, građevinarstvo, javno snabdevanje, propise, školstvo, osiguranje i poseban referent koji se bavio političkim pitanjima. Svi oni imali su zadatak da podnose izveštaje dr čerti o situaciji u gradu, a on zbiru informaciju komandantu grada generalu Sentendreu.⁶¹

Svi građanski referenti u organima vojne uprave grada bili su mobilisani kao vojni obveznici i smatrani su vojnim licima.

Prva grupa somborske vojne administracije stigla je u grad 14. aprila 1941. godine iz Mađarske sa ciljem da preuzme svu vlast u gradu. Međutim, naišla je na veoma složenu situaciju. Unapred isplaniran otpor *Srbočetnika* bio je u toku, te komandant četvrte pečujske armijske grupe Laslo Horvat nije želeo da preda grad na upravu generalu Sentendreu jer su srpski taoci trebali da budu *posebna garancija* da do novih incidenata i provokacija neće doći, a mađarska vojska je smatrala da je ona preko potrebna da baš u ovom nekadašnjem županijskom središtu uspostavi red. Do povlačenja regularnih mađarskih vojnih jedinica doći će 22. aprila kada su i mnogi taoci-viđeniji Srbi bili pušteni svojim kućama.

Zadatak vojnih organa bio je da obezbedi čuvanje strateški važnih i značajnih objekata za mađarsku državu. U tom smislu postavljena su posebna obezbeđenja i stražari kod javnih zgrada - pošta, železničkih stanica, mostova, fabrika od vojnog značaja, energetskih postrojenja i većih skladišta hrane. U ovim poslovima značajnu ulogu imali su i naoružani nemzeteri (nacionalni stražari) koji su i time želeli da pokažu svoju privrženost novoj vlasti i promenama koje su nastajale.

U haotičnim aprilskim danima mađarske vlasti suočavaju se sa raznim kriminalnim radnjama i bezakonjem - krađama, otimačinom, ličnom osvetom itd. Pljačku i razvlačenje privatne imovine komandant grada Novog Sada Ferenc Bajor pokušao je da na svaki način spreči. Objavom od 4. maja 1941. godine informisao je javnost *da su izvesna lica bespravno prisvojila predmete koji sačinjavaju javno i privatno vlasništvo*. Tražio je od Novosađana da predaju, naročito vojnu opremu, novac i dragocenosti u posebno sabiralište koje se nalazilo u dvorištu Vatrogasne kasarne. Istovremeno zapretio je svim izvršiocima da će biti izvedeni pred sud što je nedvosmisleno svedočilo o velikim razmerama pljačke.⁶²

⁶¹ Radno vreme u Komandi grada bilo je dvokratno - od 9 do 14 i od 16 do 19 časova, ali zbog obimnosti posla i posebnog nacionalnog interesa apelovalo se na činovnike da se maksimalno angažuju i izvan radnog vremena, tako da su oni, u stvari, radili po čitav dan. (MV.AZ. mađ. voj. 2/140).

⁶² *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 V 7,6.

Relativno mirno zaposadanje teritorije Bačke i Baranje nije se uklapalo u koncepciju i dalekosežnije ciljeve mađarskih okupacionih snaga. Trebalo je mađunardnoj javnosti pokazati da se ne radi o okupaciji tuđih teritorija već o *vojnom oslobodjenju mađarskog žvlja od dvadesetogodišnje srpske tiranije*, te da je ono izvršeno uz velike vojne napore i nacionalno samožrtvovanje. Insceniranom pucnjavom u već oslobođenim mestima gotovo svugde su na identičan način stvoreni uslovi da se krene u *obračun sa divljim četničkim bandama i pojedincima*, kako se tada isticalo u mnogim izveštajima. Ostaci manjih vojnih jedinica jugoslovenske vojske nisu mogle ozbiljnije ugroziti mađarsku vojnu silu koja je u napadu na Jugoslaviju angažovala oko 80.000 dobro naoružanih vojnika. Izazivanje i insceniranje vojnih sukoba u pojedinim gradovima i *velike i žestoke borbe sa srbonacionalistima* trebalo je da budu opravdanje za okupaciju pred svetskom javnošću, a pred svojom da se mađarski vojnik prikaže kao *nacionalni heroj koji je krvlju i oružjem, uz velike žrtve ispravio trijanonsku nepravdu i sramotu*. Ovim akcijama političkog i vojnog vrha Mađarske nastoji se podstaći još veća mržnja prema svemu što je jugoslovensko i srpsko, pa i balkansko, a takođe i da se mađarski vojnik u *uličnim borbama sa divljim četnicima prekali i dokaže svoju superiornost, ne samo mađarskog oružja, već i mađarske nacije u celini, pre svega nad srpskom*. Svim sredstvima trebalo je srušiti mit o hrabrom srpskom vojniku stvorenom u Balkanskim i Prvom svetskom ratu. Svakako se radilo i o vojničkoj sujeti, posebno starijeg oficirskog kora školovanog na čuvenim vojnim akademijama koji nije mogao da podnese i zaboravi poraz u Prvom svetskom ratu od *odrpanog srbijanskog seljaka u opankama* i koji je želeo vojnički revanš.

Represivnim merama prema srpskom stanovništvu, a posebno masovnim likvidacijama, ono se nastoji brojčano umanjiti kako bi se pripremila etnička dominacija na čitavom prostoru Južnih krajeva.⁶³

Pod poseban represivan udar mađarske okupacione vojske našlo se srpsko stanovništvo kolonizovano posle Prvog svetskog rata i ono koje je u vreme Kraljevine Jugoslavije *delovalo sa srpskih nacionalističkih pozicija*. U identifikaciji lica koja su posebno bila opasna za mađarsku državu najveću ulogu odigrali su domaći Mađari koji su veoma dobro poznavali svoje sugrađane i mesne prilike. Od prvih dana se otpočelo sa *nemilosrdnim lovom na četnike* i pročešljanje rejona u gradovima i selima gde su se nalazila *četnička gnezda*. Prema procenama mađarske vojske to su bile Sokolane, zgrade i stanovi gde su živeli viđeniji Srbi, tj. oni koje su bački Mađari indentifikovali kao *Srbočetnike*. Pod poseban udar došli su i ne slučajno pravoslavni sveštenici.

Za svega četiri dana koliko je trajao Aprilski rat na ovim prostorima, u Bačkoj i Baranji ubijeno je, prema procenama Anketne komisije koja je radila posle Drugog svetskog rata, ukupno 3.506 lica, većinom Srba. Tako je u Novom Sadu lišeno života oko 500 lica, Senti 484, Subotici 210, Somboru 116, Pačiru 182, Kanjiži 112, Kuli 49, Čurugu 40 itd.⁶⁴ Najtragičniju sudbinu tih dana doživelo je srpsko kolonističko naselje Sirig nadomak Novog Sada, gde je samo u jednom danu ubijeno više od stotinu stanovnika. Prema podacima iz elaborata *Zločini mađarskih fašističkih okupatora i njegovih pomagača u Bačkoj i Baranji*,

⁶³ Iz posleratnih svedočenja Veljka Šećerova iz Martonoša, koji je kao internirac radio na imanju grofa Almašia saznajemo da je on od ministrovog sina M. Kalaia - Kazmera dobio informaciju da su pojedini mađarski ekstremisti zahtevali da se u Bačkoj i Baranji *istrebi sav srpski žvalj i to od najstarijih do onih u kolevci*. (Rukopisno odeljenje Maticе srpske-dalje: ROMS,M 11488).

⁶⁴ *Vojvodina u NOR-u...*, 47 i *Zločini okupatora i njegovih pomagača u Vojvodini 1941-1945*, knj. 1 (Bačka i Baranja) Novi Sad 1946, 7-28.

koji je rađen neposredno posle Drugog svetskog rata na osnovu izjava svedoka, smatra se da su za ovaj masakr nad civilnim stanovništvom *glavni krivci i podstrekači bili građanski stražari iz Temerina koji su naredili stanovništvu Siriga da se okupi na ledini izvan sela kako bi tamo dočekali mađarsku vojsku kao oslobodioce. Neki od njih odurili su u Srbobran pred mađarsku vojsku i svojim denuncijacijama pripremili ovo užasno stradanje srpskog kolonističkog življa...*⁶⁵ Zbog manjeg vojničkog okršaja između mađarske prethodnice i jedinice jugoslovenske vojske koja se povlačila, kao i žrtava na mađarskoj strani došlo je do odmazde nad nezaštićenim civilnim stanovništvom i stradanja stanovnika ovog kolonističkog sela.⁶⁶ Bilo je to prvo masovnije stradanje civilnog stanovništva na jugoslovenskom prostoru u Aprilskom ratu, ako se izuzme stradanje Beograđana prilikom bombardovanja 6. aprila. Stradanje Sirižana došlo je kao posledica izvršenja naredbe kojom su mađarske jedinice mogle kao krajnje sredstvo koristiti meru evakuacije muškaraca starijih od dvanaest godina, a u slučaju potrebe i celog stanovništva kako bi se sprečila *četnička akcija*. U ovakvom slučaju stanovništvo je trebalo da posluži kao garant da se neće pucati na mađarske vojnike. U jednom naređenju iz tog vremena isticalo se da taoce treba nekoliko dana držati bez hrane i vode uz oružanu kontrolu. Istina, u njoj je stajalo i to da u vreme ovih mera treba voditi računa o bolesnima, starim licima i posebno o deci. Međutim, siriški slučaj je sve to demantovao.⁶⁷

U mnogim bačkim mestima došlo je i do pojedinačnih ubijanja Srba, kao na primer u Mošorinu, Bogojevu, Đurđevu Baču itd. Međutim, bilo je i takvih primera gde nije stradao ni jedan stanovnik mada je naselje bilo u većini srpsko. Tako je za stanovnike Nadalja, autoritetom mađarskog oficira, za lojalnost garantovao Šandor Tolmaši, imače srpskog porekla, dok su za lojalnost Srba Stapara garantovali: Ištvan Bartol, kasnije poslanik u Mađarskom parlamentu, Imre Kočiš, industrijalac i Peter Reš veleposednik iz Doroslova. Staparcima je tih dana dobrota vraćena dobrim jer su to oni isto učinili 1918. kada je u Doroslovo, kao čisto mađarsko mesto, ušla srpska vojska.⁶⁸

Pored civilnog stanovništva stradali su u Aprilskom ratu i zarobljeni jugoslovenski vojnici. U Bajmoku je 12. aprila ubijeno sedamnaest nenaoružanih i iznemoglih vojnika.

Prilikom okupacije Baranje stradalo je ukupno šezdeset vojnika i civila. Ovaj relativno mali broj stradalih bio je uslovljen činjenicom da je dominirajuće stanovništvo na ovom prostoru bilo neslovensko.⁶⁹

⁶⁵ ROMS, M 1830.

⁶⁶ Tačan broj stradalih Sirižana teško je utvrditi. Izvori i svedočenja preživelih pominju brojke između 111 i 470 ubijenih. Nisu sasvim jasni ni motivi ovog masovnog stradanja. Najverovatnije su mađarske okupacione jedinice iskoristile jedan manji sukob svoje prethodnice sa jedinicama jugoslovenske vojske kojom prilikom su oštećena dva oklopna transportera i ubijeno nekoliko mađarskih vojnika. U znak odmazde mađarske vojne jedinice obračunale su se sa nenaoružanim srpskim stanovništvom Siriga koje je naprosto izmasakrirano iako je sa belim zastavama bilo od strane nemzetera iz Temerina bilo naterano da dočeka mađarsku vojsku. Posle ovog tragičnog masakra preživelo stanovništvo Siriga se razbežalo u okolna sela (najviše u Stepanovićevo) ali će i odatle ubrzo biti proterani. Svu njihovu pokretnu imovinu kao četničku opljačkala je mađarska sirotinja iz okolnih mesta.

⁶⁷ ZDNR XVI, 65.

⁶⁸ Lazar Rakić, *Nadalj*, Novi Sad 1988, 207 i *Délvidéki szemle*, Szeged 1942 május, 5 szám. Bilo je i drugih primera spašavanja srpskog življa, mada u mnogo manjoj meri. Tako je nakon siriškog masakra spašena likvidacije grupa od oko 150 ljudi koja je bila zatvorena u Vatrogasnom domu u Temerinu, gde ih je komandant mađarske jedinice želeo sve likvidirati. Međutim ovome su se suprotstavili Temerinčani: dr Mihalj Feher, advokat i dr Jožef Trajer, lekar. (*Dnevnik*, Novi Sad, 26.IV 1991, 2.

⁶⁹ ROMS, M 1830 i Nada Lazić, *Baranja 1941-1945*, Slavonski Brod 1979, 86.

Po ulasku mađarske vojske došlo je u većim gradovima do formiranja mađarskih nacionalnih odbora tzv. *odbora deseterice*, a u manjim *odbora petorice*. U njima su uglavnom bili ugledniji Mađari - advokati, sveštenici, učitelji, trgovci, zanatlije i drugi.⁷⁰ Svojim angažovanjem želeli su da istaknu, ne samo pripadnost mađarstvu i zadovoljstvo zbog nastalih promena, već i da obezbede *svečani doček dugo očekivane oslobodilačke mađarske vojske* i učestvuju u desrbizaciji prostora *koji je oduvek pripadao kruni Svetog Stevana*. Pored kolonističkog stanovništva, za koje se jedinstveno smatralo da su svi četnici, pod udar su došli i mnogi nosioci javnih funkcija u vreme Kraljevine Jugoslavije i pravoslavni sveštenici. Tragičnu sudbinu posebno je doživio somborski protojerej Dimitrije Bokšan koji je bio primoran da pokazuje *četničke kuće* da bi na kraju i njega ubili u porti pravoslavne crkve. Toga dana u Somboru je stradao i major Nikola Ilkić koji je na čelu srpske vojske ušao u ovaj grad 1918. godine.

U posleratnim svedočenjima i na suđenjima ratnim zločincima utvrđeni su brojni primeri tzv. *lova na četnike* u kojima je aktivno učestvovao i ekstremniji deo mađarskog starosedelačkog stanovništva. Euforija zbog *dugo očekivanog oslobođenja od srpske tiranije* izrazila se kod ovog stanovništva u obračunima sa Srbima koji su se u međuratnom periodu isticali kao *osvedočeni protivnici Mađara*. Ohrabreni prisustvom mađarske vojne sile oni su potkazivali svoje dojučerašnje komšije kao izrazite srpske nacionaliste. Pored toga, naoružani oružjem koje je uzeto od jugoslovenske vojske prilikom njenog povlačenja, pojedinci su se lično svetili, posebno zbog maltretiranja mađarskog stanovništva posle ubistva kralja Aleksandra 1934. godine. Tako je, na primer, novosadski gostioničar Vilmoš Feher *motociklom lovio po Novom Sadu Srbe nacionaliste i odvodio ih Andriji Kovaču da bi im na kraju sami presuđivali*.⁷¹

Nemzeteri su *loveći četnike* smatrali da vrše svoju nacionalnu dužnost i da time dokazuju svoju pripadnost *pravom i punokrvnom Mađarstvu*. Pažljivom analizom strukture nemzetera da se zaključiti da se uglavnom radi o mađarskoj sirotinji - nadničarima, radnicima, zanatlijama, šegrtima, trgovačkim pomoćnicima i onima koji su novonastalu situaciju iskoristili, ne samo za lično bogaćenje, već i za svoju nacionalističku promociju.⁷²

⁷⁰ Odbor deseterice u N.Sadu činili su: Đula Kramer, predsednik, Ferenc Blažek, sekretar i članovi: Janoš Abraham, knjižar, Đeze Nađ, trgovac, Lajoš Horvat, reformatski sveštenik, Kalman Seke, industrijalac, dr Karlo Vagner, advokat, Ferenc Švraka, katolički sveštenik, Janoš Tolnai, profesor u penziji i Elemer Koranji, katolički sveštenik (MV.AZ,br.8455). Iz ovog Odbora ubrzo su izašli J.Tolnai i L.Horvat, a u njega ekstremniji po svojim stavovima (pre svega po rešenju srpskog pitanja) dr Ivan Nađ, advokat i dr Zoltan Salantai, lekar (MV.AZ, br. 8454).

⁷¹ AV.F.183.K.82. pov. br. 16/944.

⁷² Tramvajski kočničar iz N. Sada Jožef Sitaš uhapsio je 14. maja Žarka Vujića, bivšeg banovinskog činovnika i odveo ga u Okružni sud pred islednika viteza Martona Dežeknaia-Drakslera koji ga je dočeka rečima: *Ti si jedan od ubica srpskog naroda* i naredio mu da se skine do pojasa kako bi se lično uverio da li na sebi ima neki istetovirani četnički simbol. Od Vujića je zahtevao da mu nabroji sve novosadske Srbe koji su u vreme Kraljevine Jugoslavije radili protiv Mađara, naročito u njihovom proterivanju posle ubistva kralja Aleksandra. Pravedajući se da o tome ništa ne zna, uspevši da podmiti Sitaša, ali i posle dobijenih batina, Vujić je pušten kući. (MV.AZ,br.707). Posleratno svedočenje Stevana Brkića iz N. Sada potvrđuje i jedan težak zločin. Naime, prilikom likvidacije jedne četničke četvoročlane porodice *mađarski vojnik, koji je trebao da ubije i jednu devojčicu pao je u nesvest što je iskoristio Mađar radnik iz obližnjeg mlina uzeo pušku i sam je ubio*. (ROMS, M.14672). Prilikom ulaska mađarske vojske bilo je i primera nesrećnih slučajeva. Tako je u Subotici stradao maloumni Stipan Hampelić koji nije stao na upozorenje mađarskih vojnika. I pored upozorenja prolaznika koji su ga poznavali mađarski honvedi su ga usmrtili smatrajući ga za četnika koji je želeo da pobegne. (AV.F.183.dok.br.598) Tragična sudbina zadesila je i gimnazijalca Stevana Tušu koji je 12.aprila prolazio pored subotičke Gradske kuće sa svojim drugovima. Na njegovu nesreću na glavi je imao gimnazijsku kapu koju su mađarski honved i smatrali

Međutim, na njihovo organizovanje i nacionalističko aktiviranje presudan uticaj imali su mađarski intelektualci, a *najpouzdaniji nacionalni elementi*, u to vreme, bili su Đula Kramer, dr Leo Deak i dr Ivan Nađ. Oni su imali zadatak da, ne samo odmah stupe u kontakt sa mađarskim vojnim organima, kao dobri poznavaoци prilika, već i da organizuju što brže uključivanje Bačke i Baranje u okvire mađarske države. Značajnu ulogu u tome imalo je sveštenstvo, posebno katoličko. U novosadskom odboru deseterice bilo je čak trojica sveštenika. Na čelu novosadskih nemzetera bio je urednik lista *A nép* Kornel Resnel koji se i od ranije isticao svojim nacionalizmom i vezama sa Mađarskom.

Folksdojčeri u Bačkoj takođe su potvrđivali našu ocenu o strukturi mađarskih nemzetera, tj. kako ih je Johan Višt u jednom šifrovanom izveštaju od 17. aprila ocenio da se radi o *mračnim elementima koji su se aktivirali tek nakon dolaska mađarske vojske*.⁷³

Obračuni nemzetera sa srpskim stanovništvom imali su i socijalni motiv. Prilikom tzv. *pročešljavanja terena* u cilju traženja četnika, dolazilo je do nemilosrdne pljačke gde je, pored mađarskih vojnika, učestvovalo i domaće stanovništvo. Pod posebnim udarom bila je imovina industrijalaca, vlasnika zanatskih radnji, imovina pravoslavnih hramova i kulturnih ustanova. Prema podacima Anketne komisije opljačkana imovina procenjena je na blizu petstočetrestet miliona dinara, a broj opljačkanih i zlostavljenih lica u Bačkoj iznosio je blizu deset hiljada.⁷⁴ Tako je primera radi, iskoristivši novonastalu situaciju Paju Dobanovačkog iz Srbobrana ubio njegov sluga nadničar Mađar sa željom da se domogne njegovog imetka.⁷⁵

Mađarska vojna komanda bila je upoznata sa pojavom pljačke imovine prilikom pretresa srpskih i jevrejskih kuća. Zbog toga je 16. aprila 1941. godine upozorila komandanta vojnih jedinica da spreče ove pojave i obezbede strogu kontrolu vojnika predviđajući za prekršioce samo strogi ukor.⁷⁶ Prema jednom kasnijem izveštaju generalštabnog oficira od 16. maja, Jožefa Markovića navodi se da vojnici nisu poštedeli čak ni kuće mađarskih porodica, što je kod Mađara izazvalo neprijatan utisak i *veliko razočarenje u našu vojsku*.⁷⁷

Mađarsko stanovništvo Bačke i Baranje u ogromnoj većini dočekalo je mađarske honvede kao svoje oslobođioce. Nacionalna euforija (koja prati svako oslobođenje) bila je veoma prisutna kod bačkih i baranjskih Mađara. Tih dana sve je bilo u znaku boja mađarske zastave, a budući veliki župan Bač-Bodroške županije izjaviće 23. aprila 1941. godine novinaru *Délvidék*-a da je *veoma lepo videti kako su srećni oslobođeni Mađari Delvideka i da je dovoljno pogledati i videti njihova radosna lica i sjaj u očima prilikom dočeka honveda koji su nas oslobodili srpskog ropstva*.

Nemađarsko stanovništvo novonastale promene ocenjuje kao svoju okupaciju. Ovi stavovi dominiraju i u pogledima vojvođanskih komunista Mađara.

Prema međunarodnom pravu, okupacija predstavlja zaposedanje određene teritorije, najčešće tuđe, dok oslobođenje predstavlja proterivanje vojnih formacija sa onih teritorija koje su u prošlosti bile integralni deo jedne međunarodno priznate države.

---

za četničku. Nakon toga, prema posleratnom svedočenju, mađarski vojnici uzeli su Tušinu kapu vičući po gradu da je pao prvi četnik. (AV.F.183, dok. br. 557).

⁷³ Josip Mirnić, *Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu*, Novi Sad 1974, 79.

⁷⁴ J. M i r n i ć, *Sistem fašističke okupacije u Bačkoj i Baranji*, "Zbornik za društvene nauke Matice srpske, br. 35, N.Sad 1963,6.

⁷⁵ Rastislav P e t r o v i ć, *Zavera protiv Srba*, Beograd 1990, 193.

⁷⁶ ZDNR XV/1, 66.

⁷⁷ Isto, 133.

Okupacija Bačke i Baranje od strane Mađarske nije usledila zbog njene zabrinutosti za svoje sunarodnike posle raspada jugoslovenske države i težnje da se isprave trijanonske granice, već je bio prisutan i strah od namera nemačkog stanovništva da se od Bačke, Baranje, Banata i Erdelja formira posebna državna celina-Domauland u okviru Trećeg Rajha. To se realno nije uklapalo u mađarske velikodržavne koncepcije o obnovi sentištvan-ske Mađarske. Dok je mađarsko stanovništvo u većini verovalo da je zaposedanje Bačke i Baranje konačno i za sva vremena, a srpsko uglavnom bilo u strahu za svoju sudbinu, dotle su bački i baranjski Nemci smatrali da je mađarska okupacija privremena i posledica taktičkih poteza Hitlera.

Prilikom ulaska mađarske vojske, posebno u mesta gde je nemačko stanovništvo bilo većinsko dolazi do čestih incidentnih situacija. Mađarski vojnici su, ne retko i silom, ubeđivali nemačko stanovništvo da se i ono sada nalazi na teritoriji *koja je oduvek bila mađarska zemlja pod zaštitom krune Svetog Stevana*. Bez obzira što je u mnogim mestima Bačke bilo većinsko, što je gospodarilo situacijom, čak i u Novom Sadu, i što su nemačke trupe jedno vreme bile na teritoriji južne Bačke, nemačko stanovništvo se moralo pomiriti sa novonastalom situacijom jer je u svojim balkanskim planovima Hitler Bačku obećao Hortiju. To ipak nije smetalo vođstvu Kulturbunda da od početka smatra mađarske vojnike okupacionom vojskom. Već prvih dana okupacije Janko Sep je u jednom radiogramu rezignirano istakao kako su Nemci *isto toliko razočarani koliko i ogorčeni i uznemireni. Šta traže ovde Mađari? Radije celog života pod Hotentotima nego da se makar i jedan dan ponizno prepustimo blagoslovu krune Svetog Stevana i potsmehu naših renegata.*⁷⁸

Nemačka štampa je sa velikom indignacijom i nipodaštavanjem pisala o aprilskim danima 1941. godine, ističući da Mađarsku smatra za okupatora. Čitavo vreme rata bački Nemci ponašaće se i delovati kao država u državi. Dr Imre Deak, koji je slao poverljive informacije u Budimpeštu, 12. maja 1941. godine zabeležiće *da je držanje Nemaca prosto nepodnošljivo... U Apatinu, Vrbasu i Čonoplji oskrnavili su mađarsku zastavu, a u javnim prostorijama ne žele da istaknu sliku Hortija već samo Hitlera. U Čonoplji su vlasti morale da interevenišu policijskim snagama*. Deak je nadalje istakao da je u Riđici smenjen opštinski beležnik Mađar a postavljen Nemač.⁷⁹

Uspostavljanjem Vojne uprave imao se slomiti otpor i izvršiti pacifikacija Južnih krajeva, ali je prvenstveni cilj bio da se pripremi potpuna mađarizacija ovih prostora. Pod pojmom mađarizacije u najširem smislu podrazumevala se potpuna etnička dominacija, utemeljenje mađarskog poretka, mađarskih duhovnih i istorijskih vrednosti itd.

b. Nasilna promena etničke strukture Bačke, njena mađarizacija i "jačanje nacionalnog duha"

Od prvih dana okupacije mađarska vlast želi da obezbedi etničku dominaciju na prostorima koje je osvojila i koje je smatrala svojom istorijskom teritorijom. Otuda i nije slučajno što je prva mera od koje polazi Vojna uprava bila proterivanje srpskih kolonista i optanata koji su se u Bačku i Baranju naselili posle 1918. godine.

U već ranije pominjanom elaboratu od 20. marta 1941. godine čiji je autor bio Pal Bala, ministarski savetnik, posebno se ističe da *narodno jačanje Mađarstva može otpočeti*

⁷⁸ J. Mirnić, *Nemci u Bačkoj...*, 81.

⁷⁹ MV.AZ, br. 19882.

tek onda kada se sa prostora Delvideka, bez odlaganja, isele kolonizovane srpske porodice.⁸⁰

Organi Vojne uprave veoma revnosno su prišli ostvarenju ovih ciljeva. Za nekoliko meseci u potpunosti je završeno proterivanje i interniranje kolonizovanog srpskog stanovništva koje se smatralo opasnim za mađarsku državu kao *nosilac velikosrpskog šovinizma i štetnog balkanizovanja ovih prostora*. Pod poseban udar došla su zatvorena kolonistička naselja: Stepanovićevo, Sirig, Veternik, Novi Žednik i dr, kao i Novi Sad, koji je, naročito od vremena kada je postao administrativni centar Dunavske banovine beležio veliki porast srpskog stanovništva čime je njegova brojna nadmoćnost u gradu postala još izraženija.

Već 21. aprila 1941. godine komandant Treće armije Elemer Gorondi Novak izdao je naredbu o formiranju logora za internirce, a nešto kasnije (25. aprila) i zapovedništvo grada Novog Sada izdalo je naredbu da sva lica *srpske, bosanske, crnogorske, ciganske narodnosti...koji nisu imali pre 31. oktobra 1918. godine opštinsku zavičajnost na području Velike Mađarske (bez Hrvatske), a nisu ni potomci ovih lica - tj. useljenici i kolonisti moraju u roku od tri dana, počevši od 28. aprila 1941. godine napustiti mađarsku državnu teritoriju*.⁸¹ Kolonisti su sa sobom mogli poneti samo malo pokretne imovine, a glavni pravci njihovog proterivanja išli su preko Petrovaradina i Mitrovice. Ovaj pravac nije izabran slučajno jer su u kretanju prema Srbiji morali proći kroz područje koje je držala nemačka i ustaška vojska i u kojima su bili izloženi raznim maltretiranjima, pa i pretnjama fizičke likvidacije.

Najveći deo kolonističkog stanovništva proteran je već krajem aprila i tokom meseca maja. Da bi se ove mere u potpunosti ostvarile, i u što kraćem roku, mađarske vlasti su izdale i naredbu (28. maja) kojom je od svih kolonista i optanata zahtevano da se prijave vlastima u roku od deset dana; neodazivanje ovoj obavezi povlačilo je kaznu zatvora od deset dana i novčani iznos od osam hiljada penga.⁸²

Mađarsko stanovništvo uglavnom je sa zluradošću pratilo i odobravalo mere logorisanja, proterivanja i interniranja srpskih kolonista i umnogome pomagalo vojnim vlastima, posebno potkazivanju lica koja su na ove prostore došla posle 1918. godine, ali i onih koji su u vreme Kraljevine Jugoslavije ispoljavali antimadžarska raspoloženja.⁸³ Ovom prilikom nije pod udar došlo samo srpsko, već dobrim delom i jevrejsko stanovništvo. Tako je na osnovu prijava starobečejskih žandara Janoša Šurjana i Mihalja Karabe interniran Jevrej Jene Švarc *jer je za vreme Srba u jeku predizborne kampanje terao Mađare da glasaju za Srbe i nije hteo da govori mađarski već samo srpski*.⁸⁴

Širom Bačke i Baranje formiraju se posebni sabirni logori za lica koja je trebalo proterati. U njima su uslovi života bili nepodnošljivi, a internirci izloženi raznim maltretiranjima i represijama. Logori su formirani u Novom Sadu na Jugovićevo, u Viziću, Subotici, Bačkoj Topoli, Belom Manastiru, Odžacima, Starom Vrbasu, Somboru itd. U trinaest takvih logora, prema podacima mađarskih vlasti od maja meseca, moglo se smestiti preko 27.000 lica.⁸⁵

⁸⁰ OL.ME kisebségi osz. 1941-P-18308.

⁸¹ MV.AZ, br. 12191.

⁸² *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VI 5,7.

⁸³ MV.AZ, br. 19474.

⁸⁴ MV.AZ, mađ. voj. 1/161.

⁸⁵ Vidi o tome opširnije: Vladislav R o t b a r t, *Jugosloveni u mađarskim zatvorima i logorima 1941-1945*, Novi Sad 1988, 459 i Zvonimir G o l u b o v i ć, *Šarvarska golgota* (Proterivanje i logorisanje Srba Bačke i Baranje 1941-1945), Novi Sad 1995, 353.

Veoma je teško utvrditi tačan broj proteranih lica srpske nacionalnosti sa teritorije Bačke i Baranje. U izvorima iz tog vremena najčešće se pominje brojka od preko 30.000 lica, ali i znatno više, a te mere pogađale su čak oko 150.000 njih koje su mađarske vlasti želele da proteraju.

Proterivanjem srpskih kolonista i njihovim interniranjem obezbeđivao se prostor za naseljavanje mađarskog življa na teritoriju Bačke. Ovu akciju trebalo je realizovati uglavnom do kraja maja, budući da su mađarski kolonisti iz Bukovine tzv. Sekelji bili isuviše nestrpljivi i željno očekivali rešenje svog položaja u okvirima hortijevske Mađarske. Naime, nakon druge bečke arbitraže (1940) i prekrajanja evropskih granica otpočelo se sa razmenom i raseljavanjem stanovništva sa teritorije Rusije i Rumunije. U to vreme mađarsko stanovništvo u Bukovini bilo je skoncentrisano u pet naselja: Jožeffalvi, Ištenšegiču, Hadikfalvi, Andrašfalvi i Fogadištenu gde je živelo oko 2.700 porodica Sekelja sa preko 12.000 članova. Bila je to uglavnom agrarna sirotinja ili vlasnici manjih poseda koji su se najviše bavili povrtarstvom. Po veroispovesti najviše ih je bilo katolika, dok je u Andrašfalvi živelo i 94 reformatskih porodica.⁸⁶

Već od kraja 1940. godine među Mađarima u Bukovini otpočela je propagandna aktivnost za njihovo naseljavanje u matičnu državu. U toj aktivnosti glavnu ulogu imao je sveštenik Kalman Nemet iz Jožeffalve koji je podstican i podržavan od strane samog ministra Pala Telekia. Razloga za preseljenje bilo je više: pored nacionalnih, bili su tu i ekonomski, ali i strah od mobilizacije *u tuđu vojsku* itd.

Do zvaničnog potpisivanja sporazuma između Mađarske i Rumunije o preseljenju Mađara iz Bukovine došlo je 4. februara 1941. godine, od kada započinje organizovano preseljenje stanovništva. U roku od nekoliko meseci iz Bukovine se iselilo gotovo celokupno mađarsko stanovništvo, sem devetnaest porodica. Rumunske vlasti su to primile sa velikim olakšanjem budući da je time amortizovan pritisak za njihovim naseljavanjem u Erdelj gde je već živela brojna mađarska zajednica.

U samoj Mađarskoj Sekelji su bili smešteni u izbegličkim logorima - Serenči, Lošoncu, Bekeč pusti itd.⁸⁷

U procesu preseljavanja Sekelja mađarske vlasti su se suočile sa nizom problema. Pre svega, Sekelji su želeli da žive u kompaktnim naseljima i ostvarenje svog cilja vlasništva nad zemljom, zbog čega su, dolaskom na teritoriju mađarske države, izazvali određen strah veleposednika da će zahtevati njihovu zemlju i inicirati agrarnu reformu. Rešenje ovog problema mađarske vlasti su našle uoči i u vreme Aprilskog rata - u ideji da se sa teritorija Južnih krajeva proteraju sve srpske kolonističke porodice koje su naseljene posle 1918. godine. U tom smislu, već aprila 1941. godine, Henrih Vert je isticao da je u Bačku potrebno naseliti oko 10.000 mađarskih porodica, koje bi ojačale ne samo mađarstvo u ovim krajevima, već bi obezbedile i nastavak poljoprivredne proizvodnje koja je ugrožena proterivanjem srpskih kolonista.⁸⁸

⁸⁶ A S a j t i Enikő, *Székely telepítés és nemzetiség politika a Bácskában 1941*, "Nemzetiségi füzetek", Budapest 6/1984, 14-15.

⁸⁷ Poslednja grupa Sekelja prešla je novu rumunsko-mađarsku granicu 16. juna 1941. *A visszatért Délvidék*, Budapest 1941, 150).

⁸⁸ MV.AZ, mađ. voj. 1/44-a.

Mađarski ministarski savet zdušno je podržao naseljavanje Bačke Mađarima iz Bukovine, a neposredno po njenoj okupaciji, doneo i odluku (9.maja) da se otpočne sa njenim planskim naseljavanjem.⁸⁹

Prva grupa Sekelja (oko 550 naseljenika) stigla je u Novi Sad već 10. maja gde ih je na železničkoj stanici dočekalo mnoštvo građana mađarske nacionalnosti. Kolonistima je priređen svečani ručak, a za njihovu decu članice Katoličkog ženskog dobrotvornog udruženja pripremile su mnoge poklone.⁹⁰

Celokupnom akcijom naseljavanja Sekelja rukovodio je Vladin komesarijat za naseljavanje Mađara iz inostranstva na čelu sa vitezom Miklošem Boncošom, dok je njegov zamenik bio žandarmerijski general Valer Nađ koji je bio i na čelu ispostave u Novom Sadu. I u okviru organa Vojne uprave postojala je posebna referada za kolonizaciju Sekelja na čelu sa generalom Jožefom Horvatom.⁹¹

Već u prvom talasu (do 19. maja 1941) naselilo se u Bačku 1.328 porodica sa 5.787 članova,⁹² da bi već 4.juna, vladin komesar konstatovao da je u Bačkoj smeštaj našlo 1.830 porodica sa 8.191 članom.⁹³ On je 18.juna sa zadovoljstvom obavestio Ministarski savet da je kolonizacija Mađara iz Bukovine u Bačku sa uspehom završena,⁹⁴ te da je tom prilikom naseljeno ukupno 2.921 porodica Sekelja sa 13.200 članova.⁹⁵

U to vreme, namesto proteranih srpskih kolonista naseljeno je i 178 porodica mađarskih viteza koji su ovu titulu dobili za posebne zasluge u ratu i u borbi za nacionalne interese, sa ukupno 722 člana, te 17 porodica vojnika koji su poginuli u Aprilskom ratu sa ukupno 68 članova.

Mađarski listovi u Bačkoj sa posebnom pažnjom su pratili čitavu akciju naseljavanja. Tako je novosadski *A nép* 9. avgusta 1941. godine sa zadovoljstvom konstatovao da se *Bačko Mađarstvo uvećalo za skoro četrnaest hiljada duša.*⁹⁶

Sekelji su prilikom kolonizacije naselili 31 bačku opštinu. Najviše ih se naselilo u Aleksa Šantić, 305 porodica sa 1.330 članova, Sokolcu 208 porodica, u Stepanovićevo 244 porodice u Sirigu 169 porodica itd.⁹⁷

Osnovnu pomoć u naseljavanju Sekelja pružile su vojne vlasti u obezbeđivanju transportnih sredstava, raspodeli zetečene imovine, kuća, stoke, poljoprivrednog inventara, nameštaja i drugih potreština. Od 10. juna 1941. godine tu funkciju preuzima i ispostava vladinog Komesarijata u Novom Sadu kojoj su pomagale verske, humanitarne i druge organizacije.⁹⁸

⁸⁹ Na sastanku novosadskih privrednika 7. maja kome je prisustvovao i Ferenc Bajor bilo je postavljeno i pitanje: čija će biti zemlja, kuća i čitava imovina proteranih srpskih kolonista? našta je Bajor odgovorio da je mađarska vlada odlučila da ih dodeli Mađarima iz Bukovine što je nesporno svedočilo da je politika kolonizacije Bačke već ranije bila planirana, mada je zvaničnu naredbu o naseljavanju Sekelja H. Vert izdao 9.maja 1941. (MV.AZ, mađ.voj. 1/44-a).

⁹⁰ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 V 10, 2.

⁹¹ MV.AZ, mađ. voj. 2/140.

⁹² Iz nekadašnje Hadikfalve 211 porodica doseljeno je u Stepanovićevo, 40 u Tankosićevo, 40 u Veternik, 114 u Karadordevo i 11 u Vojvodu Mišić. Isto tako, iz Fogadištena i Jožeffalve u ovom periodu naseljeno je 66 porodica u Tomićevo i 46 u Vajsku. (MV.AZ, mađ.voj. 1/44-a).

⁹³ MV.AZ, br. 23460 mikro film, kockica 209.

⁹⁴ Isto, koc. 232.

⁹⁵ Isto, koc. 237-238.

⁹⁶ *A nép*, Ujvidék 1941 VIII 9, 9.

⁹⁷ MV.AZ, br. 23460-mikro film, koc. 237-238.

⁹⁸ *Délvidék*, Zombor 1941 VI 18, 1.

Celokupna imovina, koju srpski kolonisti nisu mogli, niti smeli poneti, podeljena je naseljenim Sekeljima. Istina, njen znatan deo razvuklo je mađarsko, ali i slovačko stanovništvo okolnih mesta, što je na sednici Ministarskog saveta 1. jula 1941. godine priznao i sam Mikloš Boncoš koji je rukovodio ovom kolonizacijom. Bilo je, međutim, i takvih naselja gde imovina srpskih kolonista nije ni dirnuta.⁹⁹

Prema jednom izveštaju Komesarijata kolonisti su zatekli u bačkim selima 3.471 kuću u dobrom stanju, a svega 182 su bile trošne. Bilo je tu i 1.646 konja, 1.089 krava, 2.206 svinja, 4.436 komada sitne stoke itd.¹⁰⁰ Mađarski istoričari koji su se bavili ovim pitanjima ističu da je čak 12% Sekelja iz starog zavičaja došlo bez krova nad glavom.¹⁰¹ No i pored toga, očekivanja Sekelja izgleda nisu bila sasvim ispunjena. U brojnim žalbama Komesarijatu isticali su *da su kuće memljive, prljave, pune gareži, vlažne, a mnoge su sa zemljanim podom.*

Suočena sa ozbiljnim problemima u naseljavanju Sekelja, jer su došli bez ikakve imovine, mađarska vlada je do septembra 1941. godine za njihove potrebe izdvojila blizu šest miliona penga. Svakom članu porodice dato je po 100 penga početnog obrtnog kapitala. Za nabavku poljoprivrednog alata izdvojeno je oko 640.000 penga, za razne kupovine životnih potrepština 970.000, i u vidu kredita za isplatu poreza oko 1,5 miliona penga.¹⁰²

Državne vlasti od početka nastoje da Sekeljima omoguće što brže uključivanje u sveopšti život i privređivanje, posebno u poljoprivrednu proizvodnju, dok porodice Sekelja otpočinju da uređuju život u domovima i na imanjima srpskih kolonista. Po nalogu mađarske vlade pristupili su detaljnom čišćenju naselja, a Komesarijat im je istovremeno naložio da sve kuće obavezno okreče, đubre iz kuća i oko njih ili zakopaju ili spale. Vršena je i detaljna deratizacija, ne samo stanova već i stajskih prostorija. Kuće koje su imale zemljane podove imale su se urediti, uz obavezno skidanje zemlje u dubini do nekoliko santimetara. Veliki problem predstavljalo je održavanje lične higijene i država je morala da pošalje pomoć od tonu i po domaćeg sapuna.¹⁰³ Sve kuće krečene su uglavnom belom bojom koja je predstavljala simbol novog života na ovim prostorima, a crveni krov i farbanje sokle zelenom bojom izražavali su mađarsku trobojku. Prvih meseci sve kuće su bile okićene i državnim zastavama. U uputstvima Komesarijata, ne retko je stajalo da se kuće srpskih kolonista imaju prekrečiti *jer njihove drečče fasade podsećaju na srpsku okupaciju i to se mora obavezno ukloniti.*¹⁰⁴

Istovremeno sa okupacijom i naseljavanjem kolonista, promenjeni su i nazivi mesta ranijih srpskih kolonija i u najvećem broju vraćena imena pre 1918. godine. Tako je najlepše srpsko kolonističko naselje Stepanovićevo ponelo ime Hortija u znak zahvalnosti Sekelja *ocu nacije* koji im je omogućio preseljenje na plodnu bačku ravnicu. Naselje Vojvoda Mišić menja ime u Hadiksalaš, Veternik u Hadikliget, Sirig u Hadikvara itd.¹⁰⁵

Pored davanja zemlje na obradu i uvođenja u posed, vojne vlasti posebnu pažnju poklanjaju i zdravstvenoj službi. U mnogim izveštajima isticala se potreba zdravstvene zaštite kolonista, jer se pojavila tuberkuloza, trahoma, a kod dece i velike boginje. Na

⁹⁹ MV.AZ, br. 23460-mikro film, koc. 504.

¹⁰⁰ Isto, koc. 237-238.

¹⁰¹ A S a j t i Enikő, *Délvidék 1941-1944* (A magyar kormányok délszláv politikája), Budapest 1987, 54.

¹⁰² MV.AZ, br.23461, mikro film, koc. 587-588.

¹⁰³ Isto, koc. 254.

¹⁰⁴ *A visszatért Délvidék.*, 151 i MV.AZ, br.23461, koc. 191.

¹⁰⁵ Milica M a r k o v i ć, *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine*, Novi Sad 1966, 213.

rešavanju ovih problema posebno je insistirao Mikloš Boncoš koji je, ne retko, zahtevao da zbog nedostatka lekova, medicinskog osoblja i drugog interveniše i vojska. Posebno su se javili problemi u zdravstvenoj zaštiti dece. Tako je prvih meseci od petnaestoro novorođenčadi umrlo čak osmoro što je svedočilo o veoma lošim uslovima života i niskom nivou zdravstvene zaštite. Takođe je bio i nizak nivo obrazovanosti. Tu konstataciju ilustruje i podatak da je od 106 dece školskog uzrasta u Sirigu svega 16 znalo da čita i piše.¹⁰⁶ Glavna uloga u podizanju uslova i standarda života Sekelja pripala je članicama Zelenog krsta i drugih humanitarnih organizacija. Organizuju se u tu svrhu dobrotvorne manifestacije sa kojih se prihod uplaćivao u fond za pomoć Sekeljima. Česte su posete kolonističkim naseljima i organizovanja izložbi na kojima se predstavlja kulturna tradicija Sekelja s ciljem njihovog boljeg upoznavanja sa Mađarima starosedeocima u Bačkoj. Poseban značaj i publicitet pridavao se izgradnji železničke stanice u Tomićevu koja će biti puštena u promet tek juna 1943. godine. Na otvaranju stanične zgrade izgrađene u *sekelj stilu*, unutrašnjosti ukrašene duborezom koji je predstavljao istorijat Sekelja, bili su prisutni: dr Leo Deak, veliki župan Bač-Bodroške županije, Ferenc Žindelj, ministar saobraćaj i dr Kalman Imredi, direktor MAV-a koji je u najvećoj meri finansirao projekat izgradnje stanice.¹⁰⁷

Značajnu pomoć Sekeljima pružilo je i udruženje Baroš koje je organizovalo tokom 1941. godine akciju zapošljavanja mladih kolonista kod bačkih zanatlija, posebno u Somboru kao županijskom sedištu.

Mađarske vlasti pokušavaju svim sredstvima da Sekelje, potpunije uključe u privredni život države i kod njih *pojačaju nacionalni i patriotski osećaj koji je u mnogome izbledeo usled življenja van matične države više od vek i po*.¹⁰⁸ Dr Ivan Nađ je čak tvrdio (1942. godine) da je u interesu mađarske nacije *krvno mešanje Mađara iz Bukovine i pravih Mađara bilo veoma poželjno kako bi ovi genetski nadoknadili dugogodišnje odsustvo življenja u matičnoj državi*.¹⁰⁹

I pored ovih nastojanja sve se više ispoljavala netrpeljivost, zavist i nezadovoljstvo starosedelaca zbog povlašćenog položaja Sekelja, posebno u dodeli zemlje. Već prvih meseci starosedeoci šire vesti da će oni, odmah po ukidanju Vojne uprave, *doživeti sudbinu srpskih kolonista i četnika i da su oni tu samo privremeno*, a ne retko ih nazivaju i *mađarskim dobrovoljcima*. Starosedeoci Mađari podrugljivo ih nazivaju čangoima što je primoralo Henriha Verta da 31. maja izda posebnu naredbu kojom se Mađarima okolnih mesta gde su živeli naseljeni Sekelji izričito zabranjuje da ih nazivaju Čangoima, budući da to vređa Sekelje i kod njih izaziva negativne reakcije jer se pod pojmom Čango podrazumeva u mađarskom jeziku da se radi o skitnici, prosjaku i odrpancu. Prema donetoj naredbi oni su se imali obavezno nazivati samo Sekeljima iz Bukovine.¹¹⁰

Tokom rata Sekelji će još dva puta biti naseljavani u Bačku. Tako će početkom oktobra 1941. godine biti doseljeno 829 Mađara iz Bukovine, a od marta do septembra 1942. godine još 408 porodica sa 1.631 članom čime je faktički završeno njihovo plansko naseljavanje u Bačku. Na mesto srpskih kolonista u Bačkoj je ukupno naseljeno 3.806 porodica Sekelja sa ukupno 15.593 članova.¹¹¹

¹⁰⁶ A S a j t i Enikő, *Székely telepítés és nemzetiség politika a Bácskában...*, 48.

¹⁰⁷ *Magyar futár*, Budapest 1943 VI 30, 6.

¹⁰⁸ MV.AZ, mađ. voj. 1/44-a.

¹⁰⁹ MV.AZ, br.23460-mikro film, koc.299.

¹¹⁰ MV.AZ, br.25902.

¹¹¹ T. S t a r k, *Magyarország második világháborús embervezetése...*, 66 i *Délvidék*, Zombor 1943 I 12, 5.

Politika naseljavanja i stvaranja zatvorenih kolonija u koje su nastanjivani, dovela je Sekelje u položaj svojevrstne getoizacije, mada se u perspektivi nameravalo sprovesti njihovo mešanje i prožimanje sa ostalim starosedelačkim življem. Ova mađarska sirotinja nije se najbolje snašla na plodnoj bačkoj ravnici, a objektivno nije imala ni vremena za to, jer će u roku od samo pola decenije morati po treći put da menja svoje boravište. Oslobođenjem Vojvodine 1944. godine Sekelji su morali u roku od šest sati da napuste teritoriju Vojvodine. Ostalo je svega oko njih četrdesetak koji su pomagali narodnooslobodilački pokret.

Početakom juna 1941. godine, nemački savetnik u Ministarstvu inostranih poslova Feliks Bencler izrazito je zahtevao kod Deme Stojaja, mađarskog poslanika u Berlinu, da Mađari prestanu sa proterivanjem Srba na teritoriju koju oni drže pod svojom kontrolom, jer je Srbija znatno smanjena i da bi u njoj moglo doći do velike koncentracije srpskog stanovništva na malom geografskom prostoru, a time i *do stvaranja takvog pritiska u kazanu koji bi mogao ubrzo eksplodirati*.¹¹² Nemačka je upozoravala i da je gotovo nemoguće u ratnim uslovima prehraniti toliki broj srpskih izbeglica i proteranih lica. Mađarska, međutim, nije odustajala od namere da se reši još dvanaest hiljada interniranih osoba koje su se nalazile po logorima u Bačkoj. Ovi suoprotstavljeni interesi Nemačke i Mađarske o pitanju srpskog stanovništva doći će još više do izražaja posle napada Nemačke na Sovjetski Savez juna 1941. godine. Posle otpočinjanja sabotažnih akcija i oružanog ustanka protiv okupatora mađarska vlada izražavala je strah od velike koncentracije *opasnih srpskih elemenata* čak i interniranih osoba na teritoriji koja nije u potpunosti pacifikovana i na kojoj nije uspostavljena okupacioni sistem u celini. Zbog toga će, krajem juna 1941. godine, oko sedam hiljada interniraca biti prebačeno u logor Šarvar - mesto između Budimpešte i Sombathelja. Do kraja iste godine u ovaj logor biće prebačeno još dve hiljade Srba. Međutim, i pored izvesnih zabrana nemačkih vlasti Mađari su uspeli u manjim grupama da u Srbiju prebace oko tri hiljade srpskih kolonista. U veoma teškim uslovima u šarvarskom logoru živote će izgubiti oko hiljadu devetstotina interniraca.¹¹³

Početakom maja 1941. godine mađarske vlasti počele su raditi i na organizovanom povratku Mađara koji su u vreme Kraljevine Jugoslavije, kao vredni radnici i zanatlije zaposlenje našli u Beogradu, ali i u Smederevu.¹¹⁴ Na njihovom povratku angažovalo se Mađarsko kraljevsko predstavništvo u Beogradu koje je izdavalo posebne dozvole za odlazak na teritoriju pod mađarskom okupacijom. Prijave su se primale od 15. do 30. maja, a mogli su ih podneti svi Mađari - bivši jugoslovenski državljani, sem onih koji su bili jevrejskog porekla. Ispočetka su davane dozvole samo za Mađare koji su sa porodicama živeli u Beogradu, a od juna Predstavništvo je dobilo dozvolu od nemačkih vlasti i za ostale Mađare koji su živeli na teritoriji Srbije. Šef Generalštaba mađarskog kraljevskog honvedstva je 4. juna 1941. godine doneo vojnu upravnu naredbu o povratku ovih Mađara pod vođstvom potpukovnika Geze Gundea, koji je bio zamenik komandanta grada Novog Sada. U jeku priprema ove akcije mađarske vojne vlasti uputile su (7. juna) jedan poverljivi dopis u kome se ističe da je *za vreme srpske okupacije mnogo mađarskih radnika bilo prisiljeno da posao*

¹¹² ZDNR XV/1, 108.

¹¹³ V. R o t b a r t, nav. delo, 45.

¹¹⁴ Kada je 5. juna 1941. Smederevo zadesila velika katastrofa nakon eksplozije u srednjovekovnoj tvrđavi oko 500 mađarskih radnika sa porodicama koji su radili u fabrici vagona zatražilo je 6. juna odlazak u Novi Sad. Njihovoj molbi srpske vlasti ubrzo su i udovoljile. (*Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VI 11, 3).

potraže u Beogradu jer se tamo u velikom gradu nisu toliko proganjale nacionalne manjine, a mađarske radnike su posebno cenili. Međutim, oni su tamo bili podložni komunističkoj ideologiji i prilikom njihovog povratka treba posebno voditi računa o ovoj činjenici.¹¹⁵

Prva grupa od 503 porodice sa 881 članom krenula je iz Beograda već 13. juna parobrodom *Sent Laslo*. U Novom Sadu svečano su dočekani na pristaništu uz mnoštvo razdraganog sveta i vojnu muziku, kako je zabeležio izveštač *Reggeli Ujság*-a. U pozdravnom govoru Gunde je istakao da Novi Sad i čitava Mađarska rado prihvataju braću Mađare koji stupaju na sveto tlo mađarske države i da oni od sada mogu raditi u svojoj državi za dobrobit čitavog Mađarstva.¹¹⁶ Povratak je organizovan u nekoliko grupa, a 18. juna vratila se i grupa studenata Mađara koji su sa sobom poneli imovinu studentskog udruženja *Boljai Farkas* koje je u međuratnom periodu delovalo u Beogradu. Sledećeg dana, generalni sekretar Mađarskog kulturnog udruženja u Beogradu Ištvan Apro zahvalio je Đuli Boli, mađarskom konzulu, što im je omogućio da se u miru vrate u zemlju krune *Svetog Stevana*.

Ovo preseljenje Mađara iz Srbije nastavljeno je i u toku sledećeg meseca kada je na prostore mađarske države doseljeno još njih 2.500.¹¹⁷

Početkom avgusta general Novakovič je naredio svim gradskim i sreskim pograničnim komandama da ne izlaze u susret pojedinačnim željama za preseljenje iz Srbije, ne samo zbog potrebe planske kontrole, već je postojala i bojazan od komunističke aktivnosti, posebno posle napada Nemačke na Sovjetski Savez.

Mađarizacija prostora Bačke od početka se bazirala i na podsticanje *dobrovoljnog* napuštanja, pre svega, srpskog stanovništva mađarske teritorije. Razlozi ovog odlaska bili su, ne samo u pritiscima, već i u nepoznavanju državnog jezika, nemogućnosti zaposlenja u struci itd. Ova lica morala su se prijaviti mađarskim vlastima u vremenu od 6. do 11. juna 1941. godine a njihov odlazak se uklapao u denacionalizatorsku politiku mađarskog okupatora. Mnogi srpski učitelji, advokati, profesori, činovnici i drugi, bez obzira što se u ranijem periodu nisu bavili politikom, bili su primorani da zatraže dozvolu za iseljenje, a mađarske vlasti su im sa zadovoljstvom izlazile u susret. Svi oni morali su, pred svedocima, potpisati izjavu *da žele po svojoj vlastitoj volji i odluci konačno napustiti teritoriju Mađarske i da protiv mađarske države nemaju nikakvih materijalnih zahteva*. Pre odlaska moralili su, takođe, vlastima prikazati svu pokretnu imovinu koju su nameravali poneti. Najčešći pravac odlaska bio je Banat gde su uglavnom nalazili utočište kod svojih rođaka i poznanika. Teško je utvrditi tačne razmere ove pojave, ali izvori pokazuju da je samo Stari Bečej u vremenu od 1941. do 1943. godine na ovaj način grad napustilo 217 lica.¹¹⁸

Procesi etničkog snaženja i mađarizacije Bačke ostvarivali su se i putem razmene stanovništva. Na ovaj način, prema sporazumu iz aprila 1942. godine iz Nezavisne Države Hrvatske, sa prostora Bosne preseljeno je u septembru mesecu 395 mađarskih porodica sa 1.552 člana, a 1943. godine još oko 1.500 Mađara.¹¹⁹ Posle Aprilskog rata i uvođenja Vojne uprave etnička slika okupiranih prostora znatno je izmenjena, a različiti vidovi mađarizacije doveli su do potpuno nove političke i duhovne situacije. U toj politici mađarske vlasti bile su veoma radikalne i dosledne. Od prvih dana okupacije mađarskoj naciji namenuje se

¹¹⁵ MV.AZ, mađ. žand. 8/25 i mađ. voj. 1/155.

¹¹⁶ *Hirlap*, Szabadka 1941 VI 1, 6 i *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VI 14, 2.

¹¹⁷ ZDNR XV/1, 130.

¹¹⁸ MV.AZ, mađ. voj. 1/208 i m. građ. 11/205.

¹¹⁹ Stark T., nav. delo, 67.

dominantna i šira istorijska uloga na ovim prostorima - ističe se istorijska uloga mađarstva u Podunavlju i protežira civilizacijska superiornost mađarske nacije u odnosu na druge narode, posebno nad srpskim.

Srpski narod, koji je okupacijom izgubio status vladajuće nacije i postao nacionalna manjina, bio je i objekt dvostrukog stava nove vlasti. Na svakom koraku mađarska politika i propaganda potenciraju razliku između srpskih kolonista iz 1918. godine i starosedelaca. Prema prvima primenjuju se radikalne, nasilne i pre svega mere koje su imale i genocidne karakteristike jer oni postaju objekt etničkog čišćenja Bačke. U odnosu na druge (starosedeoce), primenjivala se znatno tolerantnija i pomirljivija politika. Od starosedelačkog stanovništva se očekivala podrška, pre svega u pacifikaciji Bačke i u naporima reintegracije Južnih krajeva u mađarski državopravni okvir. Zbog toga se od starosedelačkog stanovništva i tražila izjava političke lojalnosti, ali i potvrda želje da se živi u okvirima onih nacionalnih prava koja su bila ustanovljena Zakonom o narodnostima iz 1868. godine. Mada je ovaj Zakon davao srpskom narodu određena prava, pre svega srpskoj pravoslavnoj crkvi, on je objektivno težio njegovoj asimilaciji kao krajnjem političkom cilju. U ostvarenju ove politike mađarske vlasti se oslanjaju na Srbe industrijalce, veleposednike, advokate i na sve one koji su svojim ranijim vezama i shvatanjima više naginjali Budimpešti nego Beogradu. Koriste se i njihovim nezadovoljstvom zbog položaja Vojvodine u međuratnom periodu, posebno vojvođanskog srpstva. Tako je veleposednik Bogdan Dunderški bio veoma ogorčen jer mu je agrarnom reformom ostavljeno svega četiristotine jutara zemlje. O političkim raspoloženjima srpskog stanovništva određene podatke nalazimo i u zapažanjima Endre Bajči Žilinskog koji je aprila 1941. godine našao svoje razloge da poseti Novi Sad i obiđe svoje prijatelje Đoku Dunderškog, Irineja Čirića, Kostu Hadžia i druge. Tom prilikom zapazio je da viđeniji bački Srbi *radije pozdravljaju mađarsku no nemačku okupaciju koje su se posebno plašili*. Ova zapažanja treba posmatrati u kontekstu nemačko-mađarskih suprotnosti u vreme Aprilskog rata. Želja za saradnjom sa mađarskim okupatorom od strane bačkih Srba nije ipak dobijala masovnije razmere. Većina od njih živela je u stanju straha i bojazni od totalne mađarizacije.¹²⁰ U pridobijanju srpskog stanovništva za saradnju sa mađarskim vlastima, posebnu ulogu, pored episkopa bačkog Irineja Čirića, imaće i dr Milan L. Popović, bivši student peštanskog Univerziteta. Za sve vreme okupacije on je bio zadužen za *srpsko pitanje* u Delvideku, a svojim antiboljševičkim stavom, vezama sa regentom Hortijem i drugima, te doslednim *mađaronskim opredeljenjem* izborio je mesto i u mađarskom Parlamentu kao predstavnik bačkih Srba.

U trenucima kada je bilo potpuno jasno da će jugoslovenska vojska kapitulirati, ali i posle masovnog terora prvenstveno protiv srpskog stanovništva, dolazi do davanja izjava lojalnosti u mnogim bačkim mestima, čak i tamo gde su Srbi bili u apsolutnoj većini. Pojedini viđeniji Srbi, koji su sebe smatrali za predstavnike *opšteg raspoloženja Srpstva na bačkim prostorima* odmah po uspostavljanju Vojne uprave, daju izjave lojalnosti kako bi, bar donekle umanjili represivan udar na srpsko stanovništvo, pre svega civilno. Već 14. aprila 1941. godine prema direktivama mađarskih okupacionih vlasti pojavio se u Novom Sadu jedan proglas upućen srpskom stanovništvu. U njemu se ističe: *Prošle noći, sve do danas u podne, ođekivala je pucnjava od strane neodgovornih lica koja je izazvala odmazdu mađarske vojske. Mnogi nevini ljudi mogu usled toga stradati. Mi, koje vi poznajete kao*

¹²⁰ A. K a s a š, *Memorandum Endrea Bajči Žilinskog upućen Miklošu Hortiju povodom krvoprolića u Bačkoj 1942*, "Zbornik Matice srpske za istoriju, Novi Sad br. 46/1992, 181-202.

*svome narodu odane sinove i predstavnike, osuđujemo ove pojedinačne ispade, koji nikakve svrhe nemaju, a mogu naneti našem narodu neopisive nevolje i nesreću. Pozivamo vas da održite mir i red, da se svi povučete u svoje domove i nikakvim svojim činom, bilo aktivnim ili pasivnim, ne dođete u sukob sa mađarskom vojskom, koja i sama smatra za svoju dužnost da garantuje potpuni red i mir, ličnu i imovinsku bezbednost svih građana. To nam je izjavio zapovedajući general mađarske vojske Jene Major.*¹²¹

Dvadesetdevetog aprila 1941. godine primljen je u audijenciju kod regenta Hortija dr Milan L. Popović, a već sutradan novosadski Srbi dali su izjavu lojalnosti *koja je bila toliko potrebna mađarskoj državi kao izraz srpske strane za saradnjom u novonastalim okolnostima.* Po nagovoru i instrukcijama M. Popovića u datoj izjavi, između ostalog stoji: *Izražavamo svoju najveću privrženost gospodinu vitez Horti Miklošu i iskrenu lojalnost prema mađarskoj državi i daćemo uložiti sav svoj moralni upliv u srpski živalj u Mađarskoj da živi po mađarskim zakonima.* Zatraženo je i od generala J. Majora da on lično izvoli mirnom srpskom građanstvu, *koje nikada nije imalo veze sa turbulentnim elementima, koje smo mi već osudili, a koji žele da pokvare stolicima postojeće dobre odnose Mađarstva i Srpstva...želimo da nam izvolite pružiti zaštitu i omogućite nam kulturno i privredno delovanje.*¹²²

U mnogim bačkim mestima davane su ovakve izjave, a mađarska štampa bila je prepuna vesti *o izjavama srpske lojalnosti,* tako da se na osnovu ovih izvora može zaključiti da je većina srpskog stanovništva podržavala mađarsku okupaciju. Vlasti su posebno insistirale i potencirale potrebu mađarsko-srpske saradnje. U tom cilju organizovana je u Novom Sadu 22. jula 1941. godine i izložba radova dvojice novosadskih umetnika Srba - vajara Dejana Bešlina i slikara Nikole Mihailovića. Izložbu je otvorio general Bela Novakovič koji je, između ostalog, rekao: *Nalazimo se pred statuom Mikloša Hortija koju je izradila srpska ruka. U današnjoj izložbi ne vidim samo umetnost već i potrebu zajedničkog zbliženja. Ako su i nedavni događaji uzburkali naša osećanja smatram da će se talasi smiriti i da će zajednička osećanja naći isti jezik.*¹²³

U procesu snaženja mađarskog državnopravnog *legitimizma* i priznavanja srpskom stanovništvu statusa državljana mađarske države, zatraženo je i od njih potpisivanje pojedinačnih izjava lojalnosti koje su bile važeće samo uz obavezno uverenje *da se dotična ličnost u vreme jugoslovenske države nije ogrešila o vernost prema mađarskoj državi.*

Određenu pažnju mađarske vlasti poklanjaju i uključivanju Bunjevaca i Hrvata u celokupan društveno-politički i ekonomski - život. U kontekstu složenih odnosa između novostvorene NDH i Mađarske značajnu ulogu igrao je istav mađarske države prema ovoj nacionalnoj i etničkoj grupi. Među Bunjevcima je bilo nekoliko grupacija, ali su najizraženije bile, u to vreme, dve: jedna pod uticajem Hrvatske seljačke stranke sa pogledima uprtim ka Zagrebu, i druga, koja je delovala pod uticajem starijih koje je uveliko zahvatila mađarizacija iz vremena Austro-Ugarske. Prva je delovala u Somboru, a druga je svoje uporište imala u Subotici.

¹²¹ Među potpisnicima ovog proglasa bili su: dr Miloš Petrović, Vladislav Jankulov, dr Aleksandar Moč, dr Kosta Hadži stariji, dr Obrad Milutinović, Pera Savić, Jovan Čulum, Stanoje Šilić i dr. (*Novi Sad u ratu i revoluciji.*, knj. 1, 286-287.

¹²² AV.F.334. br. 12647.

¹²³ Pored generala Novakoviča na otvaranju ove izložbe bili su i: Ferenc Bajor, Irinej Čirić, ing. Daka Popović, Vladislav Jankulov, dr Ivan Nađ i dr. (*Reggeli Ujság, Ujvidék 1941 VII 22, 3).*

Već prvih dana okupacije bački Bunjevci su izdali jedan memorandum, štampan u vidu letka, koji je bio upućen direktno Ministarstvu unutrašnjih poslova. U njemu se isticalo: *Mi sa ic i vić slovenskim prezimenima, katolici sa stopostotnim nacionalnim mađarskim osećajem želimo u službi narodne ideje ostati. Ovim svečano izjavljujemo želju sviju i molimo nadležni forum za dejstvo da se za katoličko bunjevačko stanovništvo samo mađarske škole i nastavnici upotrebljavaju.* U obrazloženju svojih stavova i želja isticali su da na ovim prostorima žive u službi mađarske ideje kako bi se tako uništio svaki koren slovenske nacionalne misli, a sa mađarskom misli i svešču možemo računati na pristojno postupanje sa nama...*Ne želimo da zbog neke slovenske nacionalne ideje udarimo u leđa onima koji nam obezbeđuju pozitivan život. U očima Srba nikada nismo pouzdani državljani bili, jer mađaroni bejasmo - kaže se na kraju ovog proglaša.*¹²⁴

Somborska grupa pod vođstvom dr Grge Vukovića posetila je 11. maja vojnog zapovednika grada A. Sentendreia i izrazila mu potpunu lojalnost. Sentendrei se prisutnima obratio na bunjevačkom jeziku što je na prisutne ostavilo poseban utisak (prema izveštaju *Délvidék*-a) i tom prilikom izjavio da će sve nacionalne manjine imati određeno mesto u izgradnji novih odnosa, a Bunjevci jedno od najznačajnijih, jer su oni oduvek na ovim prostorima živeli u sentištvaanskom duhu.¹²⁵ Međutim ova grupa delovala je sa izrazito hrvatskih pozicija jer je u to vreme veoma aktuelna bila ideja ne samo razmene stanovništva već i određenih graničnih pomeranja. Vuković je tada posebno isticao da se većina (80%) Bunjevaca oseća Hrvatima.

Subotička grupa (sa mađaronskim osećajem) 17. maja izdala je, takođe jedan proglas, tj. poziv za miting jednodušne podrške novonastalim promenama. Miting je zakazan za 2. juni, a formiran je i Organizacioni odbor u koji su ušli: Ivan Mamuzić, Đura Skenderović, Petar Vujković, Ivan Piuković i dr. Tom prilikom pozvali su sve Bunjevce rečima: *Hvala svemogućem Bogu, raspao se jugoslovenski san i naša mila varoš ponovo se vratila u državu Sv. Stipana kojoj je i pripadala stotinama godina. U ovoj varoši su naši didovi dobili nova ognjišta kad su bižali ispred turskog pritiska, došli ovamo prije blizu stotine godina gdi su ih Mađari srdačno dočikali, prigrlili ih na grudi i pružili dom progonjenima. Od tada su Bunjevci u miru živili sa braćom Mađarima, bili su virni i požrtvovani sinovi domovine i poštenim radom, plugom i oružjem su služili zajedničku domovinu. Nikad Bunjevci nisu priko granice glidali prima jugu već prima Budimpešti...samo se poslednjih dvadesetak godina našlo nekoliko zalutalih Bunjevca koji su počili glidati prima Beogradu raznašajući bestidne laži, suprotstavili se otadžbini...Možimo biti sigurni da će nova mađarska vladavina biti bolja od jugoslovenske koja se pod tiritom grija svoji srušila...U ovoj ponovo oživljenoj državi Sv. Stipana želimo mi i dalje živiti, kao što su naši didovi živili. Na ovakav rad zovemo sve Vas da rame uz rame sa braćom Mađarima zajedno poradimo za zajedničku nam domovinu i našu milu varoš.*¹²⁶

Bez obzira na izvesnu podvojenost među bačkim Bunjercima određeni nesporazumi oko jedinstvene izjave lojalnosti mađarskim vlastima uslediće nakon jedne posete Grge Vukovića (27. maja) dr Jožefu Smolenskom koji je u Vojnoj upravi bio zadužen za građanske poslove. Mada je Vuković insistirao na potrebi razmene stanovništva ipak će on

¹²⁴ ROMS, M 10657.

¹²⁵ *Délvidék*, Zombor 1941 V 14,3 i *A nép*, Ujvidék 1941 V 31, 6.

¹²⁶ Tima Dimitrijević, *Krvava okupacija Bačke* (Dnevnik jednog posmatrača), rukopis, 238; OL.ME.1941.R.18905 i *Hirlap*, Szabadka 1941 VI 1, 8.

biti u narednim godinama nosilac mađarske politike u odnosu na Bunjevce, kao poslanik u Mađarskom parlamentu.¹²⁷

Pod poseban represivni udar okupacionog režima došli su jugoslovenski opredeljeni Bunjevci i oni koji su smatrali da su srpskog porekla. Među njima posebno je "stradao" Lajčo Budanović koji je interniran u jedan franjevački samostan u Karpatima gde je proveo oko dve godine. U internaciju ga je poslao biskupski komesar Jožef Iljaš (Ikonić) - pomađareni Bunjevac.

Mađarske vlasti insistirale su i na lojalnosti bačkih Slovaka. U vezi s tim jedna dvanaestočlana delegacija, na čelu sa Samuelom Štarkeom, evangeličkim biskupom, posetila je 16.juna 1941. godine Belu Novakovitša i tom prilikom izjavila da su Slovaci i Mađari vekovima živeli i borili se na ovim prostorima za iste ciljeve. Lekar Pavel Častven iz Bačkog Petrovca je tada izjavio da je *ova zemlja, koja je vekovima bila mađarska, odlukom Trijanona otrgnuta iz nedara mađarske države, ali je ona ponovo mađarska postala. Mi, delvidečki Slovaci, posle dvadesetdvogodišnjeg lutanja ponovo smo dospeli pod zaštitu krune Svetog Stevana...Mi verujemo da će buduća Mađarska u kojoj će svaka nacionalnost, koja je verna mađarskoj državi imati pravo nacionalnog iskazivanja, kroz jezik, kulturu i drugo...Obećavamo da ćemo pošteno i verno raditi za dobrobit nove države.* Na kraju je zamolio Novakovitša da ovu izjavu slovačke lojalnosti prenese samom regentu Hortiju.¹²⁸

Nešto povoljniji odnos prema Slovacima u prvo vreme bio je uslovljen rezultatima bečke arbitraže kojom je Mađarska vratila u svoje državne okvire veći broj slovačkog stanovništva. No, i pored toga, bački Slovaci za vreme okupacije neće imati svog predstavnika u Mađarskom parlamentu. Očekivanja da se izvesnim povlasticama sa Slovacima može ostvariti *dobra saradnja* ubrzo će doći u pitanje otpočinjanjem oružanog otpora kada su u atarima slovačkih mesta izvedene prve diverzantske akcije, pre svega, paljenje žitnih polja.

Među bačkim Rusinima mađarske vlasti takođe su pronašle *svoje ljude* preko kojih je trebalo ostvariti njihovu lojalnost.¹²⁹ Bili su to unijatski sveštenik Ladislav Manojla i predsednik narodnog prosvetnog društva *Prosvita* Đura Brindas. Preko njih i ovog društva, koje je svoje delovanje nastavilo i u vreme okupacije, vlast utiče na Rusine da prihvate Mađarsku kao svoju državu. U želji da izrazi svoju, kao i lojalnost Rusina, polovinom septembra 1941. godine posetio je velikog župana Bač-Bodroške županije dr Leo Deaka rusinski sveštenik dr Joahim Segedi i tom prilikom izjavio da Rusini *sa radošću prihvataju činjenicu da se Bačka vratila u sastav krune Svetog Stevana.*¹³⁰

Bački Jevreji nisu došli u poziciju da moraju da daju izjavu o lojalnosti koju su davale druge etničke grupe i narodi budući da je i Mađarska svoje savezništvo sa Nemačkom morala dokazivati antisemitskom politikom. Mađarska ovom pitanju pristupa veoma pažljivo i diferencirano s obzirom da je na njenoj državnoj teritoriji živelo oko 825.000 Jevreja,

¹²⁷ U leto 1941. godine G. Vuković će od strane mađarske obaveštajne službe biti uhapšen i osumnjičen za špijunažu. Naime, posle hvatanja ustaškog emisara Nikole Jurića koji je imao zadatak da ispita raspoloženje stanovništva zapadne i severozapadne Bačke za priključenje NDH mađarske vlasti su otkrile Vukovićevu povezanost sa njim ucenivši ga da baš on postane sprovodilac mađarske politike prema Bunjencima u Bačkoj. (Milenko Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod 1870-1945*, Sombor 1971, 58).

¹²⁸ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 17, 6.

¹²⁹ Prema popisu stanovništva u toku rata je u Bačkoj živelo 15793 Rusina, najviše u Ruskom Krsturu (6893), Kucuri (3042), Šajkašu (2938), Starom Vrbasu (1405) itd. (*Délvidéki szemle*, Szeged 1944 február, III évf. 2 szám, 61-62).

¹³⁰ *Délvidék*, Zombor 1941 IX 20, 6.

a u Bačkoj oko 17.000. Horti je tada zastupao ideju diskriminacije i isključenja iz društvenog života samo siromašnih jevrejskih porodica, budući da su imućniji Jevreji imali veliku ulogu u mađarskom društveno-ekonomskom životu, a posebno u nauci, čime su znatno doprinikli *nacionalnom prosperitetu Mađarstva*.¹³¹

Horti će i pored toga što Jevreji nisu mogli biti nosioci javnih funkcija, i što je u novembru 1941. godine donet zakon o rasnoj čistoti kojim se zabranjivao brak sa Jevrejima, pokušao je, u izvesnom smislu da ih *zaštiti*. Nastojaće 1941. godine da ih koristi samo kao radnu snagu za javne radove. I pored ove činjenice ostaje konstatacija da bački Jevreji prvih godina okupacije nisu u tolikoj mjeri stradali (sve do januara 1942.) kao u Banatu i Sremu gde su bili izloženi totalnoj represiji i genocidu. Međutim, nemački pritisak biće isuviše jak da bi Mađarska mogla trajnije ostati na pozicijama ovakve politike prema jevrejskom pitanju. Ubrzo će i njena politika poprimiti radikalnije forme, što će doći do izražaja u januarskoj raciji 1942. godine (posebno u Novom Sadu i Starom Bečeju) a još izraženije od marta 1944. godine kada će doći do nemačke okupacije Mađarske.

U Aprilskom ratu 1941. godine u Bačkoj je ubijeno svega deset Jevreja i to: u Somboru i Senti po tri, Novom Sadu dva i to sa motivacijom da su *četnički elementi*, dok je subotički rabin Adler bio na smrt pretučen, a direktor fabrike šećera u Crvenki obešen na ulazu u fabrički krug uz *trijumfalno slavlje i oduševljenje nemačkog i mađarskog stanovništva grada*.¹³²

Mada je mali broj Jevreja stradao prilikom ulaska mađarske vojske, oni su bili izloženi masovnim zlostavljanjima, hapšenjima i pljački imovine. Od maja do septembra 1941. godine njihovo muško stanovništvo od 18 do 60 godina bilo je mobilisano za prisilan rad. Posebno teški uslovi rada bili su prilikom kaldrmisanja puta Bački Brestovac - Stapar gde su Jevreji radili po 18 časova dnevno i bili izloženi svakodnevnom maltretiranju od strane nemačkog stanovništva koje je živelo u Brestovcu.¹³³

Mađarske vojne vlasti hapse ugledne Jevreje i drže ih kao taoce zbog njihovog navodnog učešća u finansiranju *otpora četnika*. Zbog toga su u Novom Sadu uhapšeni: Eugen Černjei, dr Jovan Švarc, Viktor Gros i Bela Frank.¹³⁴

Prema Jevrejima su se primenjivale i mere kontribucije. Tako su somborski Jevreji morali u kratkom roku da sakupe pet miliona penga kao otkup svojih *greha što su isuviše bili lojalni jugoslovenskoj državi iz tog vremena*. Neki izvori čak pominju da su tu *krivicu* Jevreji sami priznali kao i da su *bili organizatori četničkog otpora 12. aprila kada je mađarska vojska ušla u grad* i da su sada spremni da prikupljenim novcem potvrde svoju lojalnost mađarskoj državi, a novac ulože kao prilog za razvoj grada.¹³⁵

Pod udar kontributivnih mera došli su i Jevreji Subotice, Bačke Topole, Starog Bečēja i u velikoj mjeri Novosadska jevrejska zajednica, gde je oko 4.600 Jevreja trebalo da u roku od 48 časova sakupi pet miliona penga.¹³⁶ S tim u vezi, poručnik Viktor Karolji zatražio je 19. aprila 1941. godine od predsednika jevrejske opštine dr Ferdinanda Lustiga da Jevreji s obzirom *da nisu plaćali porez mađarskoj državi više od dve decenije moraju sada to učiniti*

¹³¹ Lajčo Klajn, *Genocid i kazna*, Novi Sad 1991, 92.

¹³² AV.F.183, br. 3285/945 i AV.F.183.K.515. dok.b.b.

¹³³ ROMS, M.1929.

¹³⁴ Pavle Šozberger, *Novosadski Jevreji*, Novi Sad 1988,33.

¹³⁵ MV.AZ, mađ. voj. 2/140.

¹³⁶ AV.F.183.K.515.dok.b.b.

retrogradno, a Ferenc Bajor je čak cinično izjavio tih dana da su novac sami Jevreji ponudili u znak radosti što ih je mađarska vojska oslobodila od srpske tiranije.¹³⁷ Uz pretnje da će Jevreji biti proterani u Srbiju i Hrvatsku, mađarske vlasti su u Novom Sadu uspele da sakupe od njih oko dva miliona i dve stotine hiljada penga i milion penga u robi, ali sve to neće bitnije uticati na budući položaj Jevreja u gradu.¹³⁸

Kod mađarskih okupacionih vlasti određen strah izazivali su oni Jevreji koji su imali velikosrpski osećaj i koji su bili skloni internacionalističkoj zaveri sa boljševičkom pozadinom.¹³⁹

Ove pojave izrazitije se zapažaju posle dizanja ustanka kada su okupacione vlasti (početkom avgusta) u subotičkom ataru uhvatile veći broj skojevaca - subotičkih Jevreja. Prema naredbi komandanta grada Deže Bitoa i gradonačelnika Janoša Velodia, Jevreji su morali da plate kontribuciju od 100.000 penga i nadoknade štetu gazdama u visini od 26.000 penga jer su učestvovali u diverzantskoj akciji spaljivanja letine.¹⁴⁰

Mađarske vlasti strahuju i od moguće jevrejske opasnosti sa teritorija koje su bile pod nemačkom i hrvatskom kontrolom, ne samo zbog njihovog podržavanja komunističkih ustanika već i zbog toga što ih u Mađarskoj ima i suviše.¹⁴¹

Mađarizacija Bačke i jačanje mađarskog nacionalnog duha uveliko su se temeljile na uništenju svega onog što je imalo jugoslovensko obeležje pod kojim se obično podrazumevalo velikosrpstvo i četništvo. Trebalo je ukloniti sva materijalna obeležja koja su podsećala na Jugoslaviju. Na udaru su najviše bili spomenici dinastiji Karađorđević, posebno kralju Aleksandru. Tako su već u prvim nedeljama okupacije uklonjeni mnogi spomenici u Bačkoj. U Somboru je uklonjen spomenik kralju Aleksandru koji je uz veliku svečanost otkriven u centru grada i to, ne slučajno, 1940. godine. Mađarske vlasti nisu bile iritirane samo monumentalnošću spomenika već i kraljevom uzdignutom rukom u kojoj je držao isukani mač i izazivački pretio prema severu - prema Mađarskoj.¹⁴² Sličnu sudbinu doživeo je i spomenik caru Jovanu Nenadu u Subotici koji je otkriven početkom dvadesetih godina kao istorijski simbol da su panonski prostori oduvek bili slovenski. Odrubljivanjem glave na spomeniku uz oduševljenje mnoštva prisutnih, čak i dece trebalo je da uveri srpske usijane glave...da je, ne samo Subotica, već i cela Bačka bila oduvek mađarska, a ne srpska. Ekstremniji Mađari grada, tih dana, želeli su da sruše i Sokolski dom jer je on iritirao mađarske nacionalne osećaje i potsećao na mađarsku vladavinu.

Sa glavnog trga u Novom Sadu uklonjen je i spomenik Svetozaru Miletiću koji je izradio Ivan Meštrović. Novinar *Reggeli Ujság*-a 19. aprila 1941. godine zapisao je: *U vreme velikog nacionalnog slavlja Mađarima bode oči to što ispred katoličke crkve stoji spomenik Svetozaru Miletiću. Međutim, potrebno je znati da je to rad čuvenog Hrvata i da samo zbog toga treba voditi računa da ovo umetničko delo, bez obzira što nama Mađarima ono čini neprijatno sećanje, treba sačuvati od uništenja.* U vezi sa Miletićevim spomenikom

¹³⁷ MV.AZ, br. 8164 i br. 8609.

¹³⁸ ROMS, M.1829.

¹³⁹ ZDNR XV/1,103.

¹⁴⁰ AV.F.183.br.11661.

¹⁴¹ MV.AZ.br.19882.

¹⁴² Spomenik je sklonjen, ali ne i uništen. Konačno uništenje doživeće posle Drugog svetskog rata u oplenačkoj livnici. (*Dnevnik*, Novi Sad 7.II 1993,6).

smatralo se da ga treba poslati u Budimpeštu u Nacionalni muzej ili u Srbiju da tamo krasi neki srbijanski trg.¹⁴³ Spomenik je, međutim, ostao do kraja rata u konjušnici opštinske zgrade.

Mada su okupacione vlasti imale naređenje da se umetnička dela ne uništavaju i ne otuđuju, ipak su mnoga razvučena i opljačkana. Trebalo je da umetnine budu pohranjene u budimpeštanskom Nacionalnom muzeju, ali je Ministarstvo za prosvetu i kulturu jednim raspisom od 21. aprila upozorilo da se umetničko blago vezano za slovensku kulturu ne šalje u mađarski glavni grad jer su zbog političkog sadržaja štetni za Mađarsku i ne mogu se uvrstiti u nacionalnu zbirku.¹⁴⁴ Tim povodom i upravnik Muzeja Deneš Čanki savetovao je vojnim vlastima da sve umetničke vrednosti sklone od pogleda građanstva sa javnih mesta jer one u mnogome iritiraju Mađarstvo.¹⁴⁵

Pored kulturno-istorijskih spomenika, na udaru su bila i druga znamenja koja su podsećala na postojanje jugoslovenske države. Tako je Jakob Tordi iz Apatina zatražio od sreskog vojnog zapovednika da se sa zgrade železničke stanice ukloni natpis "Jugoslovenska državna železnica" jer on podseća na racka vremena. Već sledećeg dana vojno zapovedništvo je obavestilo Tordija da je tabla skinuta i uništena.¹⁴⁶

U skladu sa novonastalim promenama, posle Aprilskog rata svi natpisi na radnjama i javnim mestima morali su do 10. maja 1941. godine biti ispisani isključivo na mađarskom jeziku, a uklanjanje srpskih natpisa, posebno ćirilicom bilo je praćeno euforičnim zadovoljstvom razdraganog mađarskog stanovništva, kako je zabeležio novinar Reggeli Ujság-a. Podržano od većine mađarskog stanovništva okupacione vlasti menjaju i nazive mesta, ulica, trgova, ustanova itd. Tako je u Starom Bečeju Karađorđevom trgu ponovo vraćeno ime Trg Svetog Stevana.

Promenama u Novom Sadu koje su takođe bile radikalne, došlo je do toga da su neki nazivi ulica prevedeni na mađarski jezik, a zanimljivo je da su ostale nepromenjene ulice Dositeja Obradovića i Jovana Jovanovića Zmaja.¹⁴⁷

Srbi su mogli da koriste nazive mesta koji su bili isključivo mađarski. Tako nije bilo dozvoljeno da se pominje Novi Sad već samo Ujvidek, umesto Subotice Sabadka itd.

Mađarizacija je posebno zahvatila školski i informativni sistem. Na udaru su se našli udžbenici, geografske karte i druga nastavna sredstva. Vojno-upravnom naredbom od 20. maja 1941. godine svi nazivi škola zamenjeni su mađarskim, a sve vrste portreta, slike, crteži itd koji su u vezi sa bivšom jugoslovenskom državom morali su biti odstranjeni. I literatura koja je sadržavala uvredljive aluzije prema mađarskoj državi imala se uništiti. U naredbi je naznačeno da se u slučajevima dvojezične nastave, pored natpisa na mađarskom jeziku, na školskoj zgradi može isticati i natpis jezika nacionalne manjine i to ravnopravno i slovima iste veličine.¹⁴⁸

Vojne vlasti u kontrolisanju javnog mnjenja bile su veoma revnosne i došlo je do zabrane izlaženja mnogih listova, posebno srpskih. Tako je odmah zabranjeno izlaženje

¹⁴³ Reggeli Ujság, Ujvidék 1941 IV 19,2 i VI 7,2.

¹⁴⁴ ROMS, M.10420.

¹⁴⁵ MV.AZ, mađ. voj. 1/1.

¹⁴⁶ Isto, 1/67 i 1/69.

¹⁴⁷ Čak je i Dunavska ulica koja nije imala političko (srpsko) obeležje promenjena u ulicu dr Bardoši Lasla. Njegoševa je postala Andraš ut, Cara Dušana Gembeš Đule itd.

¹⁴⁸ ZDNR XV/1, 109-110.

novosadskog *Dana*, ali i mađarskih listova koji su bili u službi jugoslovenske politike (*Napló, Grimasz, Hid, Népszava*, itd).¹⁴⁹ Sa izlaženjem su nastavili: *A nép, Reggeli Ujság* i dr. U Somboru je pokrenut list *Délvidék* koji je imao zadatak da sprovodi mađarsku politiku na ponovo priključenim prostorima. Mađarska štampa je revnosno upozoravala kako se *od sada moraju izbegavati srbizirani nazivi mesta*. Tako se za Bačku mogao upotrebiti isključivo naziv *Délvidék*, eventualno *Bácsvidék* ili ređe *Bácsország*.¹⁵⁰ Antisrpska kampanja je bila posebno izražena u mađarskoj štampi koja je nastojala da naučnim dokazima mnoge probleme i pojave obrazloži. Tako je u jednom članku u *Reggeli Ujság*-u objavljen tekst Šandora Selia koji je dokazivao da je nemoguće prevođenje mađarskih imena na srpski jer bi se na taj način *ona skrnabila*. Prema njegovom shvatanju ime Sándor nije odgovaralo imenu Aleksandar jer je ono poticalo od grčkog imena Aleksandros, ali je takođe isticao da se *ovo časno mađarsko ime nikako ne sme mešati sa imenom srpskog kralja koji je tolikog zla naneo mađarskom narodu*.¹⁵¹

Euforija zbog ponovnog priključenja Južnih krajeva i propasti Jugoslavije kao države, korišćena je za *jačanje nacionalnog duha*, ali je ona dobijala i morbidne forme. U Somboru je organizovana sahrana Jugoslavije i kroz ulice nošen mrtvački sanduk sa natpisom JUGOSLAVIJA, a pokop je obavljen u samom centru grada koji je praćen *velikim oduševljenjem mađarskog i nemačkog stanovništva*.¹⁵² U mnogim bačkim mestima, posebno u Subotici, Senti i Srbobranu deljene su smrtovnice *povodom smrti Jugoslavije*. Štampane u velikom tiražu one su ironično aludirale na Jugoslaviju kao trijanonsko nedonošče *koje će i sama istorija zaboraviti* i koja je *umrla u teškim mukama posle 23 godine nejakog života*.¹⁵³ I pored toga što su smrtovnice izlepljene po mnogim mestima, mađarski ekstremisti, ali i članovi Kulturbunda, obilazili su naročito viđenije srpske porodice i pozivali ih na pogreb njihove *voljene Jugoslavije*.

Politika mađarizacije i desrbizacije Bačke posebno se primenjivala u Novom Sadu - srpskoj Atini, gde se smatralo da ovaj grad treba *debalkanizovati* i otkloniti sve negativnosti koje je donela dvadesetogodišnja *vladavina Srba i udaljila ga od Evrope...* Kao granični grad ponovo je trebao da postane *etnički štít za odbranu Mađarstva, ali i otkočno daska za mađarski prodor prema Balkanu*. Zbog toga nije slučajno da je Novi Sad doživio

¹⁴⁹ Naredbom Vojne uprave od 10. aprila 1941. regulisano je i pitanje izlaženja nemačkih listova. Najuticajniji među njima i nadalje je ostao *Deutsches Volksblatt*. Zabranjeni su i svi slovački i rusinski listovi a posebno je konstatovano da je srpsko stanovništvo pod uticajem beogradske štampe i da će se o tome prilikom izdavanja dozvole za prodaju na teritoriji mađarske države morati posebno povesti računa. (ZDNR XV/1, 44-49).

¹⁵⁰ *Délvidék*, Zombor 1941 XII 3,4.

¹⁵¹ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VI 8,2. Mađarske vlasti bile su posebno osetljive i na *srbijansku ćirilicu* i zanimljivo je da su mnogi oglasi i proglosti objavljivani u mađarskoj štampi upućeni Srbima bili latinični i to u ijekavskoj varijanti. Tek će polovinom decembra 1941. biti pokrenut list u Novom Sadu štampan ćirilicom pod naslovom *Nova pošta*.

¹⁵² *Dnevnik*, Novi Sad 7. II 1993,6.

¹⁵³ Tekst jedne od tih smrtovnica u celini glasi: *Dubokim bolom, vezani sudbinskom zajednicom, uz pomoć Hitlera, Musolinija i Hortija, javljamo da je naše naduvano, polupriznato dete, sestra, rodaka, unuka i zao sused Trijanonsko nedonošče JUGOSLAVIJA posle duge bolesti u 22-oj godini i pored poslednjeg pričešća, kojeg su dali Hitler i Musolini, svoju zavereničku dušu predala je ne tvorcu već pravdi koja se sveti nasilju i nepravdi. Zemaljske ostatke našeg pokojnika, koji je imao velika usta, zveckao sabljom i bio sklon da napadne iza leđa, pošto ga ni bečki belvederski krematorijum nije više voljan primiti, kad se stvori nova Evropa sklonićemo ga na počinak na dostojno mesto dok će blagopočivšu misu obaviti kasnije utvrđenog dana i mesta: Hitler, Horti i Musolini. Spomen će joj ubrzo i istorija zaboraviti. Aprila 1941. Marija, kao majka, Mileran, Klemanso i Lojd Džordž-umesto dedova, Petar II, kao glava porodice, Simović-očuh, Čerčil, Ruzvelt, Idn, Hal, Beneš-štričevi i Čehoslovačka i Velika Rumunija, polubrača koja su umrla od iste bolesti. Pogrebno društvo Budimpešta-Rim-Berlin. (A.V.F.183.br.100/945).*

demografsku eksploziju, ali sada naseljavanjem Mađara iz Matice, a posebno inteligencije koja je trebala da vrati mađarski sjaj ovome gradu.¹⁵⁴ Već početkom juna 1941. godine Ferenc Bajor je izdao jednu naredbu kojom se zabranjivalo balkansko gluvarenje na novosadskim ulicama, posebno na korzou, a koje je nasleđeno iz vremena srpske okupacije. U naredbi se potenciralo i vraćanje Novog Sada u evropske okvire kako bi se u njemu ponovo mogao osetiti civilizovani-evropski, a ne primitivni balkanski duh. Vojne vlasti bile su nezadovoljne navodnim bahatim ponašanjem mladih na ulicama, nepoštovanjem starijih, kretanjem levom stranom, pljuvanjem na javnim mestima itd. Ovo nedisciplinovano balkansko ponašanje - upozoravao je Bajor, neće se više tolerisati a svi besposličari poslani na prisilan rad.¹⁵⁵

Možda je najznačajniju ulogu u jačanju mađarskog nacionalnog duha imala katolička crkva koja je bila u središtu svih manifestacija. Ona na svakom koraku ispoljava svoje veliko zadovoljstvo što je sa ovih prostora uklonjen, u najvećoj meri, uticaj Srpske pravoslavne crkve koja je veoma negativno uticala u međuratnom periodu na Mađarstvo Južnih krajeva. Na svim crkvenim svečanostima najmasovnije se izražavala mađarska nacionalna euforija i duh. U te svrhe koriste se i manifestacije humanitarnog karaktera koje su takođe imale za cilj zbijanje mađarskog nacionalnog osećaja i obnovi sentištvske Ugarske u njenim istorijskim granicama.¹⁵⁶

Sa velikom pompom dočekan je i 18.juni 1941. godine (rodendan M. Hortija) kada su sva crkvena zvona obeležila ovaj veliki dan za mađarski narod. Reggeli Ujság je sledećeg dana, uz veliku sliku regenta u admiralskoj uniformi objavio na prvoj strani i odu Proširitelj države:

*Ti si Mikloš Horti vođa Mađara,
Otrgnute, okrnjene otadžbine čvrst ponos,
Za tebe se molimo Svevišnjem da Ti da snage
za obavezu koju si na sebe uzeo u cilju ostvarivanja težnje
da zajedno obnovimo Veliku Mađarsku.*¹⁵⁷

Centralna proslava oslobođenja i zahvalnosti bačkih Mađara Hortiju spojena je sa proslavom novog mađarskog hleba koja je održana u Subotici 27. jula 1941. godine. Stanovništvo grada i okoline euforično je tada uz vojnu muziku i topovske salve dočekalo regenta Hortija sa suprugom na železničkoj stanici. Prvi mu se dobrodošlicom obratio dr Đerđ Šanta, nekadašnji predsednik Mađarske partije u Vojvodini.¹⁵⁸ Posle toga se Horti uputio prema centru grada kroz gust špalir razdraganog stanovništva koje ga je frenetično pozdravilo izražavajući time svoju zahvalnost za oslobođenje od srpske tiranije.. Glavna loža bila je postavljena u centru grada, ispred Gradske kuće na trgu koji je ponovo nazvan imenom Svetog Stevana. Pozdravilo ga je mnoštvo Subotičana, a posebno Laslo Barđoši rečima: Došlo je vreme da mađarski narod u ovim krajevima, ne samo seje i radi već i žanje

¹⁵⁴ Prema jednoj onovremenoj proceni dr Karolja Paloša u gradu je stanovništvo u većini bilo mađarsko. Od 75.000 stanovnika smatrao je da su čak 33.000 bili Mađari, 18.000 Srbi, 7.000 Nemci itd. (Délvidéki szemle, Szeged 1943 október, II évf. 10 szám, 446).

¹⁵⁵ Reggeli Ujság, Ujvidék 1941 VI 4,5 i VI 5,7.

¹⁵⁶ Tako je 22. juna 1941. na novosadskom gradskom stadionu, koji je sada nosio ime Mikloša Hortija, održano takmičenje vojnih orkestara i čitav prihod od prodatih ulaznica namenjen pomoći nastradalima od poplave koja je grad zadesila u proleće te godine. Cela manifestacija i akcija bila je pod pokroviteljstvom supruge regenta Hortija - grofice Ilone. Tom prilikom i Novosadska električna centrala uplatila je u fond za ugrožene od poplave 3.000, a Srpska trgovačka banka 1.000 penga. Zabeleženo je i da su mnogi viđeniji Srbi priložili ne male svote. Tako su Nikola Tanurđić i Đoka Dunderski priložili po 500, a Miloš Raetić 250 forinti. (Reggeli Ujság, Ujvidék 1941 V 22,1).

¹⁵⁷ Reggeli Ujság, Ujvidék 1941 VI 18, 1.

¹⁵⁸ U prajni regentu bili su još i: Laslo Barđoši, Lajoš Keresteš-Fišer, Mikloš Koš, Antal Ulajn-Revicki i dr.

*svoje plodove. Došli smo u ove krajeve pre više vekova kao ratnički, nomadski narod, međutim, ova plodna zemlja nas je prigrllila i hranila. Ona će uvek biti naša...Danas treba da svi činimo to da na trpezu svakog Mađara dospe što veći i ukusniji mađarski hleb. Zatim se prisutnima obrati i sam Horti ističući, uz ritualno sečenje hleba, da je Delvidek ponovo postao mađarski i da zahvaljujući Svevišnjem, Mađari mogu u ovim krajevima žnjeti plodove za dobrobit čitavog Mađarstva.*¹⁵⁹ Na kraju ove svečanosti Horti je predao poklone šestorici oficira i honveda koji su se najhrabrije borili da Delvidek ponovo postane mađarski.¹⁶⁰

Mađari iz matične države, posebno iz prestonice, imali su određene rezerve prema nacionalnoj čistoti i nacionalnom osećanju bačkih Mađara. Smatrali su da se mađarstvo u vreme srpske vladavine iskvarilo i da je potrebno mnogo napora uložiti da se ono ponovo vrati. Nepoverenje se izražavalo, ne samo u angažovanju policijskog i administrativnog osoblja iz matice, već i u dovodejnjaju oko 1.300 učitelja (avgusta 1941).¹⁶¹ Mađarske vlasti bile su isuviše svesne da se nacionalni osećaji mogu ponovo vratiti ako se od prvih đačkih dana usmeravaju i kanališu. Razlozi su ležali i u činjenici da među bačkim Mađarima nije bilo dovoljno nastavnog osoblja jer je veliki deo mađarske inteligencije posle Prvog svetskog rata napustio prostore koji su pripadali jugoslovenskoj državi. Nastavnici, kao i ostali državni činovnici, morali su u potpunosti vladati mađarskim, sada državnim jezikom, dok je pomoćno osoblje moglo samo da ga poznaje. Upis u škole vršio se od 1. do 5.juna 1941.godine a štampa je iz dana u dan registrovala *ogromno raspoloženje i zadovoljstvo Mađara Delvideka što im se ponovo pružila prilika da svoju decu školuju u pravom mađarskom duhu.* Posebno mesto u školskom sistemu imala je istorija sa zadatkom *da probudi i povrati mađarski nacionalni osećaj kod mlade generacije, ali i izgradi veru u superiornost mađarske nacije nad ostalim narodima, posebno slovenskim.* Kao državni činovnici, učitelji i nastavnici po školama u Bačkoj i Baranji imenovani su avgusta 1941.godine. Tako su za nastavnike, primera radi, u Muškoj gimnaziji u Novom Sadu postavljeni Bela Erdeg iz Totkomloša, dr Pal Tomka iz Debrecena, Imre Velkai iz Cegleda, Istvan Hađik iz Budimpešte itd.

Mađarske vlasti preuzele su na teritoriji Bačke i Baranje 339 školskih zgrada za osnovnoškolske potrebe, 22 građanske škole, 60 zanatskih, 3 trgovačke, zgradu Pravnog fakulteta u Subotici itd.¹⁶² Od samog početka izgradnje školskog sistema mađarske vlasti se predstavljaju kao pobornici nacionalne ravnopravnosti u obrazovnom sistemu. Sa radom su nastavile niže škole na srpskom jeziku, ali se već u prvoj vojno-upravnoj naredbi (od 11. aprila 1941) isticalo da one mogu da rade samo u onim sredinama gde je srpsko stanovništvo u apsolutnoj većini i pod najvećom kontrolom.¹⁶³

¹⁵⁹ Ritualni hleb Hortiju je doneo Jožef Dobo iz Horgoša u pratnji devojaka i mladića u mađarskim, nemačkim, rusinskim, slovačkim i bunjevačkim nacionalnim nošnjama. Posebnu zahvalnost Hortiju izrazili su predstavnici naseljenih Mađara iz Bukovine na čelu sa Molnarom Nemetom.

¹⁶⁰ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VII 29,1-2; *Délvidéki Magyarság*, Szabadka 1941 VII 29,1 i *Délvidék*, Zombor 1941 VII 29,1.

¹⁶¹ Učitelji i nastavnici došli su vozom u Novi Sad 3. avgusta. Na železničkoj stanici dočekalo ih je mnoštvo građana koji su izrazili *svoju zahvalnost i zadovoljstvo što na ove prostore dolaze ljudi koji će u svoje ruke ponovo uzeti vaspitavanje mladih u mađarskom duhu.* U pozdravnom govoru, komandant grada F. Bajor je naglasio da je *mađarska mladež u Jugoslaviji bila zapuštena nacionalno i da mnogi mladi Mađari ne znaju mađarski jezik. Zadatak mađarskih učitelja je da od mladih stvore čestite i prave Mađare, a od srpske i nemačke dece da stvore poštene mađarske građane.* (*Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VIII 5,1-2).

¹⁶² *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VIII 5,1-2.

¹⁶³ ZDNR XV/1,44-49.

Pored osnovnoškolskog obrazovanja za nemađarske narode otvorena je i jedna srednja škola na srpskom jeziku u Novom Sadu koja je dobila naziv Mađarska kraljevska gimnazija na srpskom nastavnom jeziku, zatim nemačka gimnazija u Vrbasu i Apatinu i Građanska škola u Petrovcu na slovačkom jeziku.¹⁶⁴ Nastavni programi i nacionalna struktura predavača u ovim školama, međutim, jasno su potvrđivali njihove asimilatorske težnje i stvaranje u budućnosti jedinstvenog političkog naroda na prostorima nekadašnje sentištvske Ugarske.

Budući đaci Mađarske kraljevske gimnazije na srpskom nastavnom jeziku u Novom Sadu koji su želeli da upišu i nastave školovanje morali su u toku leta da polože mađarski jezik i nacionalnu (mađarsku) istoriju kako bi im se priznalo svedočanstvo prekinute školske 1940/41.godine. Na čelu ove Gimnazije bio je Kalman Varadi, bivši nastavnik crtanja u Muškoj gimnaziji "Aleksandar I" u N.Sadu, dok je nastavnički kadar najvećim delom bio iz redova mađarske nacionalnosti. Od dvadesetšest nastavnika koji su u njoj predavali u toku rata svega devetoro je bilo Srba i dvojica Slovenaca.¹⁶⁵ Za njih je u karakteristikama pisalo *da su pouzdani mađarski državljani* i da kao takvi mogu predavati u ovoj školi. Znanje mađarskog jezika od strane gimnazijalaca bilo je veoma skromno, što će u jednom svom izveštaju primetiti i budući veliki župan Bač-Bodroške županije dr Leo Deak koji je istakao da od dve hiljade gimnazijalaca svega njih dvedesetpet perfektno govori mađarski. Mada su srpski gimnazijalci u odnosu na mađarske bili u brojčanoj prednosti našli su se u znatno podređenijem položaju sa tendencijom potpune mađarizacije.¹⁶⁶

Nekadašnje mađarske studente koji su studirali na *srpskim univerzitetima* ministar prosvete Lajoš Devai (maja 1941.) pozvao je da nastave svoje školovanje *na pravim mađarskim univerzitetima* u Segedinu, Šopronu i Budimpešti, a obećane su im i posebne pogodnosti kako bi, nakon studija, mogli posebno svojim znanjem *pomoći svom nacionalno zapuštenom kraju (Bačkoj)*.¹⁶⁷

Značajna pažnja poklanjana je i obogaćivanju knjižnih fondova u školskim i seoskim bibliotekama. Ne samo da se pristupilo uništavanju i uklanjanju *srbo-četničke školske literature* nego su preduzete i organizovane akcije *obogaćivanja knjižnih fondova pravom mađarskom literaturom*. Novopostavljeni upravnik Somborske biblioteke koja je otpočela sa radom tek 1. januara 1942. godine sa žalošću je konstatovao, u jednom svom izveštaju, da je za kratko vreme veoma teško nadoknaditi sve ono što je propušteno u nabavci prave mađarske literature za protekle dvadeset i tri godine i da je navavljenih hiljadu naslova veoma malo da bi se vratilo nacionalni duh na starim mađarskim prostorima.¹⁶⁸

Najznačajnija uloga u jačanju mađarskog nacionalnog duha u ponovovraćenim krajevima trebala je da odigra, pre svih, katolička crkva. Već 1. juna 1941. godine Sveta stolica donela je odluku da se bačka plebanija uključi u kaločku nadbiskupiju kojoj je i pripadala do 1918. godine. O ovome je mađarsku stranu obavestio Angelo Rota papski apostolski nuncij u Budimpešti.¹⁶⁹

¹⁶⁴ I u Bačkom Petrovcu bila je predviđena gimnazija, ali nakon ustanka 1941. i prvih partizanskih akcija u okolini slovačkih mesta mađarske vlasti su od toga odustale.

¹⁶⁵ Među Srbima nastavnicima bili su: Milena Boškov koja je predavala srpski jezik, Bogdan Čiplić i Milorad Dragojlov istoriju i geografiju, Pavle Jagić i Emilija Petrović matematiku i fiziku, Miloš Lučić veronauku itd. (*Novosadska gimnazija 1810-1985*, N.Sad 1986, 200).

¹⁶⁶ Mađarskim vlastima na kraju školske 1941/42. posebno je zasmatalo da su se u N.Sadu pojavili tabloi maturanata na kojima su bila pretežno srpska prezimena te je doneta odluka da se uklone sa javnih mesta *kako ne bi iritirali prave novosadske Mađare*. (MV.AZ,br.22170).

¹⁶⁷ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 V 10,5.

¹⁶⁸ *Délvidék*, Zombor 1942 I 1,5.

¹⁶⁹ OL.ME 1941.R. 18905.

Pored crkvene i prosvetne politike u razvijanju mađarskog nacionalnog duha veliku ulogu imala je da odigra i pozorišna i filmska umetnost. Od prvih dana okupacije otpočelo se sa prikazivanjem pozorišnih i filmskih predstava koje su imale zadatak *da probude mađarski osećaj koji je zadnjih godina bio na ovim prostorima uspavan*. Već 30. maja 1941. godine na pozorišnim daskama bivšeg Sokolskog doma u Novom Sadu, sada Levente othon-u, gostovalo je Pečujsko narodno pozorište sa predstavom *Janoš vitez*. Prepunom gledalištu, pre početka predstave, obratio se upravnik pozorišta Ištvan Boleznai-Unger i izrazio zadovoljstvo što se na ovoj pozornici *posle dvadesettri godine mađarske kalvarije ponovo izvodi ova pozorišna predstava*. Dizanje zavese pratili su zvuci kompozicije *Lepa si, divna si Mađarsko* dok je na bini stajala ogromna slika admirala Hortija na belom konju koju je pridržavalo osamnaest naoružanih honveda. Prema novinskom izveštaju, novosadski Mađari su sa oduševljenjem pozdravili, ne samo ovaj spektakularan čin, već i čitavu predstavu, a pečujski glumci su izjavili posle nje *da odavno nisu doživeli ovakav izliv mađarskog oduševljenja od strane gledalaca*.¹⁷⁰

Pored pozorišnih predstava veoma su česti i koncerti ozbiljne muzike u Novom Sadu, Somboru, Subotici, ali i drugim mestima Bačke i Baranje. Mađarski nacionalisti često su tada isticali da je *evropska kulturna klasika i prava umetnost zamenila balkanski muzički primitivizam i da klavir ponovo zauzima svoje mesto naspram primitivne srpske harmonike i frule*.¹⁷¹

Filmski repertoar bio je u celosti usmeren u pravcu razvijanja mađarskog duha. Pored toga što je od 1. juna 1941. godine bilo zabranjeno prikazivanje filmova titlovanih ćirilicom, bez obzira na komercijalne razloge, određeno je da trećina filmskog repertoara mora biti ispunjena mađarskom produkcijom. Prikazivana je najviše mađarska filmska klasika sa najpoznatijim glumcima Palom Javorom, Katalin Karadi, Evom Serenji itd, a bačko mađarstvo punilo je filmske dvorane u želji *da nadoknadi sve ono što je izgubilo srpskom vladavinom nevidevši najveća ostvarenja mađarske kinematografije*. Pored mađarskih, najčešće su prikazivani nemački i italijanski filmovi, a posebnu propagandnu ulogu imali su filmski žurnali sa svetskih ratišta u kojima su veličane *pobede moćnog Trećeg Rajha i njegovog mađarskog saveznika*.

Mađarski nacionalni duh i masovna euforičnost dolazili su do izraza i prilikom sportskih manifestacija, naročito fudbalskih utakmica. Već od maja 1941. godine fudbalski klubovi morali su promeniti svoja slovenska imena i od vojno-upravnih vlasti zatražiti dozvolu za uključenje u tzv. prvenstvo ponovovraćenih krajeva koje je održano sledećeg meseca. Ovo prvenstvo osvojio je bezdanski "SZE" pobedivši novosadski "CSE" sa 4:2, a svi ostali klubovi morali su se registrovati u Mađarski fudbalski savez.¹⁷²

Određenu propagandnu ulogu imale su i manifestacije osvećenja državne zastave koje su održane u gotovo svim bačkim i baranjskim mestima. Njima se nastoji prikazati da je Delvidek ponovo postao mađarski i da se *na mađarskoj zemlji ponovo za svagda vijori mađarska zastava*. Posebno svečano bilo je 19. oktobra 1941. godine u Starom Bečeju gde je na spomeniku visine 18,5 metara postavljena mađarska trobojka, poklon grada Kečke-meta u znak podsećanja na vojnike Trinaeste pešadijske brigade iz ovog mesta a koja je

¹⁷⁰ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VI 1, 10-11.

¹⁷¹ Septembra 1941. u Novom Sadu se osniva i Muzički konzervatorij na čelu sa dr Lajošem Kišom. U njegovom radu angažovana su najpoznatija imena. Tako je Odsek za klavir vodio Karolj Krombholc, violinu Kalman Kiš, pevanje Eržebet Šimonji itd.

¹⁷² *Délvidék*, Zombor 1941 VI 28,7.

učestvovala u hrabrom oslobađanju ne samo ovog grada već i Potisja od velikosrpske tiranije.¹⁷³

Kao vid posebnog jačanja mađarskog nacionalnog duha bile su i aktivnosti na mađarizaciji prezimena i imena žitelja Bačke i Baranje. Sva prezimena koja nisu u dovoljnoj meri zvučala mađarski mogla su se, uz dozvolu mesnih vlasti, promeniti. Štampa je iz dana u dan donosila spiskove porodica koje su ovu mogućnost iskoristile izražavajući i time svoje osećaje nacionalne čistote. Tako su u toku juna 1941. godine čak 124 bačkogradištanska meštantina podnela zahtev za promenu prezimena među kojima i četvoročlana porodica Mačaša Latinčića koja je promenila prezime u Lovaš, sedmoročlana porodica Jožefa Manića u Međeši itd.¹⁷⁴

Od tog vremena i srpska prezimena se u matičnim knjigama upisuju samo prema mađarskom načinu izgovora, a imena su se obavezno prevodila na mađarski, naravno gde je to bilo moguće.

c. Organizacija privrednog života i pokušaj sprovođenja agrarne reforme

Posle Aprilskog rata i uvođenja Vojne uprave, mađarske vlasti odmah pristupaju organizovanju privrednog života na okupiranoj teritoriji. Mada u toku Aprilskog rata nije bilo većih razaranja privrednih objekata sem pokidanih saobraćajnih komunikacija i porušenih mostova od strane jugoslovenske vojske koja se povlačila, ipak su prilike bile veoma teške i složene. U haotičnoj ratnoj situaciji imovina je bila izložena pljački i razvlačenju, kako od strane vojnih jedinica, tako i onih koji su se organizovali da zaštite dobra koja će biti od naročite koristi za mađarsku državu. Posebno su pod udar došli objekti od izuzetnog značaja - javne zgrade, magazini, aerodromi, bolnice, kasarne i dr. Kao vlasništvo jugoslovenske države oni su, vojno-upravnom naredbom od 22.aprila 1941. godine konfiskovani i stavljeni u posed Mađarske.¹⁷⁵

Pod naročiti udar došla je srpska i jevrejska imovina. Ekonomska moć Jevreja bila je velika, a samo u Subotici oni su držali 18 fabrika, 44 zanatske i 105 trgovačkih radnji.¹⁷⁶ Prema srpskoj i jevrejskoj imovini nisu primenjivane samo mere konfiskacije. Njeni vlasnici su, putem raznih ucena i pritisaka, bili prisiljeni da je za nerealnu cenu rasprodaju Mađarima.

Da bi privredu Bačke i Baranje u celosti integrisale u sastav mađarske države i stavile pod kontrolu, okupacione vlasti su polovinom maja 1941.godine, uz sreska vojna zapovedništva, postavile i tzv kraljevske ekonomske nadzornike, a sve privredne objekte, naročito one koji su služili snabdevanju stanovništva i vojske, proglasili su za ratne pogone i na njihovo čelo postavile poverenike. Na čelo tih preduzeća mogli su doći samo nacionalno pouzdani elementi. Tako je za poverenika novosadske fabrike konzervi *Kulpin* postavljen dr Mihalj Mikloš Sabo, mada je vlasnik bio Đoka Dunderski, koji je smatran za čoveka sa jakim budimpeštanskim privrednim i političkim vezama i docnije čak postavljen za člana županijskog veća.¹⁷⁷

Velika pažnja poklanjana je postavljenju poverenika u fabrikama od posebnog značaja i interesa. Novosadski *Albus*, fabrika sapuna i hemijskih proizvoda, sa najvećim delom

¹⁷³ Š. Mesaroš, *Bečej u ratu i revoluciji 1941-1944* (rukopis), 76.

¹⁷⁴ *A nép*, Ujvidék 1941 VI 28,8.

¹⁷⁵ MV.AZ,mađ.voj.1/3-a.

¹⁷⁶ AV.F.183.dok.br.11663.

¹⁷⁷ MV.AZ. br. 25895.

jevrejskog kapitala, došao je pod starateljstvo Kornela Reslera, ali je već od avgusta 1941. godine, zbog posebnog značaja i nacionalnih razloga, za komesara postavljen Jožef Matrai, diplomirani farmaceut iz Debrecena, jer se tada u fabrici nalazilo 60 vagona raznih sirovina i vagon glicerina.¹⁷⁸

Komesare su po gradovima postavljali članovi odbora desetorice, a po selima odbora petorice koji su veoma dobro poznavali nacionalne osećaje i privrženost mađarstvu imenovanih komesara. Međutim, pažljivom analizom strukture komesara da se uočiti da su u njihovom izboru važnu ulogu imali i rođački kriteriji. Tako je za komesara više novosadskih preduzeća postavljen Peter Knezi, koji je bio rođak člana odbora desetorice Janoša Abrahama, a po ženi i budućeg župana Bač-Bodroške županije dr Leo Deaka.¹⁷⁹

U to vreme, snažnije firme, posebno one iz Budimpešte, kupile su po veoma povoljnim cenama mnoga preduzeća sa teritorije Bačke. Tako je fabrika mesa *Hartman* iz Subotice prešla u vlasništvo Zadružnog saveza *Handa*, a apatinska fabrika kudelje u vlasništvo tekstilne fabrike iz Kišpešta.

Pristupilo se i izvesnoj centralizaciji kapitala u industrijskim objektima od strateške važnosti, posebno u oblasti prehrambene industrije u okviru koje je formirano *Bačko mlinsko d.d* koje je okupilo najznačajnije mlinove iz Sente, Kule, Bačke Topole i Novog Sada.¹⁸⁰

Vojne vlasti stavljaju pod svoju kontrolu i sve zalihe industrijskih sirovina, naročito one koje su služile ratnim potrebama.

Zanatstvu i trgovini, takođe, je pridavana posebna pažnja, a pod udar vlasti došli su i vlasnici nemačke nacionalnosti. U ovim oblastima primenjivala se svojevrsna denacionalizatorska politika okupatora koja je favorizovala mađarske zanatlije i trgovce u snabdevanju sirovinama i robom, različitim poreskim olakšicama, davanjem povoljnih kredita, obezbeđenim plasmanom proizvoda i dr. U tom cilju osnovano je posebno trgovačko i zanatsko društvo *Baroš*, čiji je zadatak bio unapređenje i zaštita interesa trgovaca i zanatlija mađarske nacionalnosti i njihovo integrisanje u privredni sistem Mađarske. Činjenica da su se u društvo mogli učlaniti samo Mađari svedočila je o njegovom nacionalističkom duhu koji se najčešće izražavao u paroli: *mađarskog kupca treba usmeriti ka mađarskom trgovcu*.

Jula 1941. godine osnovana je prva podružnica *Baroša* u Somboru sa 79 članova koja se do početka 1943. godine desetostruko uvećala.¹⁸¹ Na svečanoj skupštini udruženja podružnice, održanoj 14. decembra 1941. godine za njenog počasnog predsednika izabran je dr Leo Deak. Njen predsednik Pal Kiš istakao je tada da zanatlije i trgovci *Delvideka moraju učiniti maksimalne napore kako bi u svemu doprineli celokupnom, a pre svega privrednom uzdizanju Mađarstva*.¹⁸²

Udruženje *Baroš* imalo je i žensku sekciju koja se uglavnom bavila humanitarnim akcijama i bila u tesnoj saradnji sa MANSZ-om - Savezom mađarskih majki i žena.¹⁸³

¹⁷⁸ Milenko Pačić, *Albus*, Novi Sad 1967, 85.

¹⁷⁹ Knezi je bio komesar preduzeća *Kontinental d.d.* u kojem je bio uložen češki kapital. Pod komesarijat su potpale i livnica *Kostić i Dajč* čiji su vlasnici bili Jevreji (Kostić se ranije prezivao Kon), firma za veletrgovinu gvoždem *Štajn i Šrajber* i trgovina poljoprivrednim mašinama *Brača Lebl*. (MV. AZ, br. 8529).

¹⁸⁰ J. Mirić, *Denacionalizatorska politika mađarskog okupatora u jugoslovenskim zemljama 1941*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. X 1967, 143-152.

¹⁸¹ *Délvidék* Zombor 1943 XII 16, 8.

¹⁸² *Délvidék* Zombor 1941 XII 16, 3.

¹⁸³ Već krajem aprila 1941. Mađarsko žensko udruženje u Somboru pokrenulo je akciju prikupljanja pomoći porodicama onih Mađara koji su poginuli u Aprilskom ratu, a samo prvoga dana akcije sakupljeno je preko 1000 penga. (*Délvidék*, Zombor 1941 IV 27, 4).

Nešto kasnije, posebno tokom 1943. godine doći će, u skladu sa promenama mađarske politike prema srpskom stanovništvu, i do osnivanja trgovačkog udruženja *Lojd* u Novom Sadu, koje će uglavnom okupiti srpske trgovce *sa ciljem uspostavljanja poverenja između svih trgovaca i zanatlija, bez obzira na veru i nacionalnost*, ali je ono ipak bilo u podređenom položaju u odnosu na *Baroš*.¹⁸⁴

Probleme u razvijanju zanatstva stvarali su i zanatlije Mađari koji su se vraćali iz Beograda u leto 1941. godine. Oni vrše pritisak na vlasti i zahtevaju da im se nađe zaposlenje i smeštaj na teritoriji mađarske države, što izaziva nezadovoljstvo mesnih zanatlija, posebno u Novom Sadu, Somboru, Subotici i drugim mestima. Vlasti su ovaj problem rešavale i tako što su sugerisale ovim radnicima da se prijave za odlazak na rad u Nemačku, što su mnogi i učinili.¹⁸⁵

U ostvarivanju zanatske politike vojne vlasti služile su se i određenim demagoškim potezima kako bi svoju vlast predstavile boljom u odnosu na pređašnju - jugoslovensku. Tako su maja 1941. godine donele naredbu da se u Novom Sadu smanji zakup trgovačkih radnji za četvrtinu u odnosu na cene koje su važile pre aprila 1941. godine.¹⁸⁶

U cilju normalizacije privrednih prilika značajna pažnja pridavana je i popravci porušenih mostova. Za te svrhe Ministarstvo saobraćaja prve godine okupacije izdvojilo je preko sedamnaest miliona penga.¹⁸⁷ Pristupilo se i opravci i modernizaciji putne mreže. Veliki publicitet vlasti su dale kaldrmisanju petokilometarskog puta između Bačkog Brestovca i Stapara - dva naselja od kojih je jedno bilo nemačko a drugo srpsko. Put je završen za desetak dana uz prinudan rad vojvođanskih Jevreja. Svečano puštanje u saobraćaj obavljeno je 18. maja 1941. godine u Stapararu, a tom prilikom mađarsku vojsku pozdravio je Sava Budištin, predsednik opštine i sveštenik Ivan Popović. Mađari su posebno isticali da je put prvenstveno izgrađen *kao mađarska zahvalnost za stanovništvo Stapara koje je spaslo Mađare susednog Doroslova 1918. godine od srpske osvete*.¹⁸⁸

Mada je prvih meseci okupacije bio ukinut sav železnički saobraćaj on će iz posebnih razloga ponovo biti uspostavljen polovinom avgusta 1941. godine. Naime, mađarske vojne vlasti donele su 17. avgusta naredbu da se dozvoljava slobodno kretanje između Južnih krajeva i matice kako bi se omogućilo Mađarima iz Bačke da učestvuju u Budimpešti 20. avgusta na proslavi Svetog Stevana, jednog od najvećih mađarskih praznika. Posebno se isticalo da je to sada ponovo omogućeno bačkim Mađarima nakon dugogodišnjih zabrana i čekanja.¹⁸⁹

I rečnom saobraćaju, naročito putničkom, mađarske vlasti su pridavale određenju pažnju i značaj. Već 19. aprila 1941. godine Mađarsko plovidbeno deoničarsko društvo preuzima na upravljanje novosadsko pristanište, dok se redovni putnički saobraćaj na relaciji Novi Sad-Budimpešta, i to dva puta nedeljno, uspostavlja tek od maja 1942. godine.

Već prvog dana mađarske agresije na Jugoslaviju, 11. aprila 1941. godine Mađarska narodna banka sa sedištem u Budimpešti izdala je oglas o zameni novčanica na teritoriji Južnih krajeva sa ciljem ostvarenja jedinstvenog monetarnog sistema. Zamena je izvršena

¹⁸⁴ MV.AZ, br. 8529.

¹⁸⁵ Mađarske vlasti u cilju poboljšanja nacionalne strukture u Bačkoj želele su da, posebno u N.Sad, nasele što više mađarskog življa pa i zanatlija. Međutim, Đula Kramer, predsednik Trgovačke i zanatske komore pisao je centrali u Segedin 17. II 1942. da se on u principu slaže sa naseljavanjem mađarskih zanatlija čak i u N.Sad, ali je upozoravao da bi u ovom gradu trebalo dozvoliti dovođenje samo onih koji su deficitarni jer samo obučara u gradu ima jedanaest što je za ratne prilike bio veliki broj. (MV.AZ,m.grad.14/79).

¹⁸⁶ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 V 16,7.

¹⁸⁷ MV.AZ,br.23461-mikro film (koc.606).

¹⁸⁸ *Délvidék*, Zombor 1941 V 20,5.

¹⁸⁹ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VIII 14, 5.

u odnosu 1 : 10 dinara. Ova zamena se imala obaviti do 1.maja 1941. godine. Nju su mogli ostvariti samo stanovnici Bačke i Baranje, a mađarske vojne vlasti strogo su zabranjivale unošenje dinarske valute na teritoriju koju su kontrolisale. Prilikom ove finansijske operacije povučeno je iz opticaja 1.932.000.295 dinara.¹⁹⁰ Sa zamenom novca u Bačkoj bilo je izgleda dosta poteškoća jer je ukupno zamenjeno svega 350.000.000 dinara.¹⁹¹ Mađarska vlada početkom jula pod svoju kontrolu stavila je i sve bankarske i novčane ustanove čime je izvršena potpuna centralizacija države u oblasti ove privredne aktivnosti.

Vojne vlasti vodile su računa i o snabdevanju stanovništva ističući i u tome prednosti svoje politike. Trebalo je pokazati da se oslobođenjem mnogo toga dobilo, pa i u snabdevanju stanovništva. Isticalo se da je pre dolaska mađarskih honveda vladala velika skupoća i oskudica roba, da jugoslovenske vlasti o tome nisu vodile računa i da su primenjivale politiku pljačke ovih krajeva.¹⁹²

U cilju opskrbe stanovništva doneta je odluka o prijavi svih zaliha poljoprivrednih proizvoda koja se imala izvršiti do 28.aprila 1941.godine, čime su vojne vlasti pod svoju kontrolu stavile sve zalihe hrane. Zabranjena je bila prodaja kafe, čaja, čokolade, ulja, šećera, alkohola i dr, a viškovi poljoprivrednih proizvoda došli su pod državnu kontrolu i mogli su se staviti u promet samo uz dozvolu sreskog, županijskog ili gradskog vojnog zapovednika. Vojne vlasti su posebno vodile računa da hranom prvo opskrbe svoje jedinice.

Snabdevanju stanovništva Bačke i Baranje služila je i naredba šefa mađarskog Generalštaba Henriha Verta od 29.aprila 1941.godine kojom se zahtevala obavezna prijava tovljenih svinja i nazimadi u roku od osam dana i zabranjivala svaka prodaja i klanje bez kontrole vojnih vlasti. Takođe je regulisana meljava i industrijska upotreba brašna. Mlinovi sa dnevnim potencijalom od 200 i više kvintala imali su obavezu da melju brašno od pšenice 85%, a od raži bar 75%. Pekarima je naloženo da prilikom meljave i pravljenja hleba, pored 100 kg pšeničnog, moraju upotrebljavati i 20 kg kukuruznog brašna, pa čak i 25 kg izgnječenog krompira. Pod kontrolu je stavljena i potrošnja masti i slanine. Po osobi se moglo nedeljno trošiti svega 20 dkg masti, 23 dkg sala ili 25 dkg slanine.¹⁹³

Izvršeno je i maksimiranje cena na celoj teritoriji Bačke i Baranje. Ovom merom su vojne vlasti želele da pokažu kako je oslobođenje donelo svima bolji i jeftiniji život. Tako je Ferenc Bajor, komandant grada Novog Sada, izdao 6.maja 1941.godine naredbu kojom su maksimirane cene hleba s tim da one od toga dana budu 40 filera po kilogramu, od 20.maja 38 i od 6.juna 36 filera. Vojni zapovednik Sombora Agošton Sentendrei maksimirao je u tom gradu i cene mesa tako da je kilogram govedine iznosio dva penga, svinjske masti 2,60 penga, prvoklasne kobasice 3,10 itd.¹⁹⁴ Politikom maksimiranja cena vlasti su želele da zadrže cene koje su na ovom prostoru važile na dan 25.marta 1941.godine preračunate u mađarsku valutu, ali će one za osnovne životne namirnice vrtoglavo rasti.

Onovremena štampa bila je prepuna obećanja da će snabdevanje biti redovno i da će robe biti u dovoljnim količinama. Tako je početkom maja Ferenc Bajor tvrdio da grad ima dovoljno zaliha šećera, ali da ga ipak treba racionalno trošiti. Njegova naredba od 7.maja otkrivala je da su te zalihe bile rezultat zabrane jevrejskim trgovcima da od 31.maja prodaju

¹⁹⁰ J. Mirnić, nav. rad, 145.

¹⁹¹ AV.F.183.K515. dok.b.b.

¹⁹² *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 IV 26,2.

¹⁹³ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 V 9,7.

¹⁹⁴ *Délvidék*, Zombor 1941 IV 27,8 i *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 V 8,7.

šećer i da sve zalihe moraju prodati po nižim cenama mađarskim trgovcima. I Agošton Sentendrei je 12.maja tvrdio da je u Somboru mogao svako da kupi onoliko šećera koliko mu je želja, ali je zato dodao da će svako stvaranje zaliha biti najstrože kažnjeno. Šećer se, međutim, i u ovom gradu mogao nabaviti samo putem tačkica, a mesečno sledovanje po stanovniku iznosilo je svega 12 dkg.¹⁹⁵

O poremećenosti tržišta, nedostatku mnogih roba i životnih namirnica svedoči i odluka da se uvedu tzv *dani bez mesa*. Prema naredbi Ferenc Bajora Novosađanima je bilo zabranjeno da koriste meso svakog ponedeljka i petka, dok je utorak određen kao dan bez svinjskog, a četvrtak bez telećeg mesa.¹⁹⁶ Ova naredba nije se odnosila na vojne jedinice, bolnice, lečilišta i dečije domove.

Okupacione vlasti pokušale su da reše i *teško nasleđeno stanje u oblasti socijalne politike*. Raznim merama, posebno u politici zapošljavanja i visine nadnica, vlasti su želele da pokažu svoju brigu za mađarskog radnika i njegov socijalno-ekonomski položaj. U tom cilju početkom juna 1941.godine Ferenc Bajor je objavio da je oko hiljadu radnika našlo zaposlenje, uglavnom na javnim radovima - popravljanju životnih uslova u delu grada koji se zvao Daranji telep i gde je živela mađarska sirotinja. Zbog blizine Dunava i visokih podzemnih voda, naročito u vreme kiša, trošnije kuće bile su sklone padu, a većina ulica nije bila ni kaldrmisana što je veoma otežavalo uslove života. Gradske vlasti nisu slučajno izabrale ovaj deo grada kao prioritetan jer su i na taj način želele da pridobiju agrarnu sirotinju i pokažu joj kako one sada otpočinju da vode ispravnu socijalnu politiku za razliku od bivših jugoslovenskih vlasti. Objektivno, radilo se isključivo o mađarskom kraju koji i nije trebalo posebno indoktrinirati u tom smislu.

Veliku nezaposlenost u gradu Bajor nastoji da reši i otvaranjem (5.maja 1941.) Državnog zvanja za posredovanje rada kojim su se svi nezaposleni radnici morali prijaviti. Slična situacija bila je i u ostalim bačkim mestima. Veliki pritisak nezaposlenih, međutim, malo je ublažen i zbog predstojećih poljoprivrednih radova. Doneta je naredba da poslodavci moraju prvo primati radnike iz svog mesta, a zabranjena je bila i upotreba kosačica u vreme žetve kako bi veći broj radnika mogao sebi i svojim porodicama obezbediti barem minimum egzistencije. Organizuju se i masovni radovi u Potkarpatju gde je samo iz Kanjiže zaposlenje našlo oko dve hiljade fizičkih radnika (kubikaša).

Uoči žetelačkih radova komandant Vojne uprave Bela Novakoviš izdao je 22. juna 1941.godine i naredbu o regulisanju i utvrđivanju visine nadnica za vršidbene radove na čitavoj teritoriji Bačke i Baranje. Nadničari i sezonski radnici grupisani su u tri grupe. U prvu su ušli muškarci sa navršениh 19 godina starosti, sposobni za teži fizički rad, u drugu žene od 17 do 55 godina i deca od 16 do 19 godina i u treću deca ispod 16 godina i starije osobe. Određene su i nadnice koje su po satu za prvu grupu, bez hrane, iznosile 0,40 penga, drugu 0,34, a za treću 0,26. Takođe, određene su i mesečne nadnice sezonskih radnika, zaposlenih najmanje šest meseci. Radnik prve grupe, bez hrane, dobijao je 300 kg žita i 20 penga, a sa hranom 200 kg žita i 10 penga. Sezonskim radnicima sa hranom, pripadalo je 4 kg slanine, 28 kg brašna, 14 kg krompira, 1 kg masti, 2 kg goveđeg ili 3 kg ovčijeg mesa, 3 kg pasulja, 1 kg soli, 1 litar sirćeta i dva penga za kupovinu začina.¹⁹⁷

¹⁹⁵ *Reggeli Ujság*, Ujvidék V 10,6 i *Délvidék*, Zombor 1941 V 14,7.

¹⁹⁶ Iz naredbe je bila izuzeta potrošnja ribe, divljači, iznutrica, ovčijeg i konjskog mesa, pernate živine itd. Međutim, do ovih životnih namirnica ionako se teško dolazilo, a i cene su im bile previsoke.

¹⁹⁷ Za kosidbene radove poslodavac je morao radniku platiti zajedno sa hranom 100 kg pokošene žitarice po jutru s tim da je bio dužan da mu zarađenu količinu dopremi do kuće ili najbliže železničke stanice bez naknade.

Industrijski radnici morali su se već od maja 1941. godine učlaniti u radničko sindikalnu organizaciju - Nacionalni centar za rad koji je imao zadatak da, pored rešavanja sporova između poslodavaca i radnika, poboljšanja materijalnog položaja zaposlenih, *formira industrijskog radnika u mađarskom duhu i nauči ga da radi što požrtvovanije za dobrobit čitavog Mađarstva*. Posebno se vodilo računa, uglavnom iz demagoških razloga, o socijalnom osiguranju radnika, iako je u ratnim uslovima to bilo veoma teško ostvariti. Već 5. maja 1941. godine Henrih Vert, načelnik mađarskog Generalštaba, izdao je proglas po kojem je i na teritoriji Južnih krajeva socijalnu politiku vodio državni Centralni ured za osiguranje radnika. Takođe je određena i visina dečijeg dodatka od 5 penga mesečno. Naredbom Ministarstva unutrašnjih poslova od 2. avgusta 1941. godine ukinute su sve ustanove radničkog i socijalnog osiguranja koje su delovale u vreme Kraljevine Jugoslavije čime se ova oblast zaštite radničke klase uključila u mađarsko socijalno zakonodavstvo.

Ekonomske i socijalne mere mađarskih okupacionih vlasti imale su određenog uticaja na stabilizaciju privrednog života u ratnim uslovima i u vreme euforičnog nacionalnog raspoloženja većine mađarskog stanovništva, ali će postepeno gubiti na značaju i usloviti *otrežnjenje* i razočarenje mnogih zbog pogoršanja opštih uslova života. Ne samo da se sve više siromašilo, a cene rastle, već je i crnberzijanstvo sve više izazivalo revolt, posebno siromašnijeg gradskog stanovništva. Crna berza razvijala se na relaciji selo - grad, ali nešto kasnije i na relaciji Južni krajevi - glavni grad Mađarske.

Dok se još verovalo u stvaranje *novog evropskog poretka* u kojem je i Mađarska trebala da zauzme određeno mesto, sve teškoće pravdale su se potrebom *svenacionalnog žrtvovanja*, ali je nacionalna euforija vremenom, a naročito od početka 1943. godine sve više splašnjavala. Posebno je ta pojava bila prisutna među agrarnom sirotinjom koja će se već 1941. godine razočarati u agrarnu politiku mađarskog okupatora.

čitava privredna koncepcija mađarskih okupacionih vlasti teži ka tome da se iz ponovovraćenih krajeva prelije što više kapitala u glavni grad Mađarske u cilju uspešnog okončanja rata i ostvarenja svih nacionalnih ciljeva i interesa. U tome je posebnu ulogu imala poljoprivredna proizvodnja s obzirom na to da su Bačka i Baranja oduvek bili bogati i značajni poljoprivredni regioni. Još aprila 1941. godine došlo je do bilateralnog sporazuma između Nemačke i Mađarske po kojem se mađarska strana obavezala da će isporučiti 100.000 tona bačkog žita i 40.000 tona kudelje kao važne strateške sirovine. Bio je to jedan od uloga koji je Mađarska trebala da ispuni zbog pomoći koju joj je Nemačka pružila u *ispravljanju trijanonske nepravde*.¹⁹⁸

Veoma dobro se znalo da se na plodnoj bačkoj ravnici, uz mala ulaganja mogu ostvariti veliki prinosi, a za nju se tada govorilo da je *pravi dragulj Mađarske* i da je ona *južnoevropska Mesopotamija*, zbog postojanja Velikog i Malog bačkog kanala, kojima su vraćeni stari nazivi.

Bačka je tada raspolagala sa 1.210.530 k.j. oranice, 11.976 k.j. bašta, 35.262 k.j. livada, 28.044 k.j. vinograda, 101.963 k.j. pašnjaka, 8.444 k.j. trščara, 55.952 k.j. pod šumom - ili ukupno 1.552.821 k.j. Posebno se isticala u proizvodnji žitarica. Prema podacima iz 1939. godine proizvodilo se na bačkim poljima 4.916.000 kvintala pšenice sa prosečnim prinosom od 17,4 mtc, 44.000 kvintala raži (12,7 mtc), 305.000 q ječma (17,1 mtc), 7.218.000 q kukuruza (24,2 mtc), 961.000 krompira i 3.331.000 q šećerne repe.

Te godine je u Bačkoj, prema popisu, bilo i 131.000 konja, 153.000 komada rogate stoke, 517.000 svinja i 158.000 ovaca.¹⁹⁹

¹⁹⁸ HL.VKF.1941.1.5176/eln.

¹⁹⁹ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 V 18,11.

Uoči rata Mađari su u Bačkoj držali oko 280.000 k.j. (23%), Nemci 330.000 k.j. (27%), Jevreji 25.340 k.j, Srbi 376.000 k.j. ili 30,5%, ali su neslovenski narodi ipak držali ukupno 45% obradive površine.²⁰⁰

U Bačkoj je bila razvijena i prerađivačka industrija poljoprivrednih proizvoda sa dugom tradicijom, naročito mlinska, kudeljarska, prerada šećerne repe i suncokreta, ali i industrija piva.

Predstojeći poljoprivredni radovi uslovlili su da mađarske vlasti donesu i niz mera da se zemlja što kvalitetnije obradi, mada su uslovi bili ratni. I ovde su za te poslove određeni staratelji. Već u prvoj uredbi iz te oblasti od 22.aprila, precizira se da se napuštena imanja mogu dati u zakup prvenstveno Mađarima, ali i *poverljivim pripadnicima drugih naroda*.²⁰¹ Staratelji su bili postavljeni isključivo od samih Mađara u Bačkoj jer se time želel amortizovati veliki pritisak na dodelu zemlje. Naravno, i ovde je pod poseban udar došla srpska i jevrejska imovina, a posebno imovina proteranih srpskih kolonista. Proterivanje srpskih kolonista nije pravdano samo željom da se uspostavi još povoljnija nacionalna struktura u korist Mađara (kao u vreme do 1918.), već i da se oduzeta zemlja uključi u agrarni fond i dodeli najvećim delom naseljenim Sekeljima.

Srbima je ekspropisano 150.000 k.j. u korist mađarskih agrarnih interesenata i države, čime je zemljišni posed mađarskog stanovništva u odnosu na 1940. godinu povećan sa 23% na 37% ukupne obradive površine.²⁰²

U procesu konsolidovanja privrednog života i posebno poljoprivredne proizvodnje Vojna uprava se suočavala i sa problemom sprovođenja agrarne reforme. Smatralo se da treba otkloniti negativne posledice jugoslovenske agrarne reforme iz koje su Mađari bili isključeni i da iz političkih razloga treba pridobiti agrarnu sirotinju, ali i veleposednike za što uspešnju proizvodnju u cilju konačnog okončanja rata. Međutim, baš ta protivrečnost, da mađarska sirotinja najzad dođe do zemlje, a da se veleposednicima vrati oduzeta zemlja, dovešće do mnogih problema koji će odvratiti mađarske vlasti da pristupe radikalnijem rešavanju agrarnog pitanja na prostorima Bačke.

Već početkom juna 1941.godine mađarske vlasti su nagovestile reviziju agrarne reforme i jačanje sloja sitnih posednika, onih do deset katastarskih jutara. U pitanju je bilo nastojanje da se što više agrarnih interesenata uključi u raspodelu zemljišnog fonda. I ovoga puta, iz demagoških razloga, nastojace se raznim obećanjima da sirotinja dođe barem do okućnice i placa za izgradnju kuća.²⁰³

Jedan od glavnih uslova za dobijanje zemlje bila je tzv. nacionalna odanost. Prvenstvo su imale porodice sa troje pa čak i više dece,²⁰⁴ ali i oni koji su svojevremeno služili u austrougarskoj vojsci i posebno odlikovani kao mađarski vitezi.

Vlada je 17.jula 1941.godine donela odluku da svo zemljište koje je nekada bilo u agrarnom fondu Kraljevine SHS sada *ponovo u celini pripadne mađarskoj državi* i da jedino ono može sa njom raspolagati. Sledećeg meseca formira se u Novom Sadu i Savet za sređivanje agrarnih odnosa u Južnim krajevima koji je imao zadatak da izvrši analizu problema oko štete nanete bivšim vlasnicima, posebno veleposednicima. Savet na čijem čelu je bio dr Ivan Nađ, a članovi dr Arpad Falcione, Laslo Baja Sobonja, Lajoš Štuhlik i Ivan Bartol. Oni su svoje predloge dostavljali ekspozituri za agrarnu politiku Ministarsta poljoprivrede u Novom Sadu.

²⁰⁰ AV.F.183.K.82.br.8/944 i MV.AZ.br.23.460-mikro film (kockica 391).

²⁰¹ ZDNR XV/1,88.

²⁰² AV.F.183.K.82.br.8/944.

²⁰³ ZDNR XV/1,122.

²⁰⁴ Porodice sa jednim detetom nisu mogle dobiti zemlju pa su se mnoge opredelile za rađanje još dece, ali im ni to nije pomoglo da dođu do toliko željene zemlje.

Zemljišnim fondom nastalim posle revizije agrarne reforme iz vremena Kraljevine SHS, upravljao je rukovodilac grupe za imovinske poslove Ministarstva poljoprivrede Mađarske, zemaljski direktor za kolonizaciju vitez Elek Vaš, a glavni inspektor bio je vitez Elek Matefaloi.

Agrarni fond za dodelu zemlje u Bačkoj iznosio je oko 192.000 k.j. od čega je 53.000 izdvojeno za kompaktna kolonistička naselja Sekelja, a 139.000 je trebalo da namiri potrebe, ne samo velikog broja agrarnih interesenata već i veleposednika koji su tražili da im se vrati ono što im je jugoslovenska država oduzela.²⁰⁵

Sa popisom agrarnih interesenata mađarske vlasti počele su već 1.juna 1941. godine, a koliki je bio njihov pritisak svedoči i podatak da je samo u Starom Bečeju prijavljeno prvih dana njih 1.241.²⁰⁶ Iz tog vremena sačuvani su brojni zahtevi agrarnih interesenata da im se dodeli zemlja. U mnogima se posebno isticalo da su molioći *čitavo vreme srpske okupacije posebno radili za mađarsku stvar*, a pojedini su čak isticali da su direktno učestvovali u gušenju mađarske sovjetske republike i da su bili *poznati mađarski špijuni*.

Mnogi su svoje zahteve upućivali i samom regentu Hortiju sa isticanjem da im on kao *najveći Mađar pomogne da najzad dobiju toliko željenu zemlju, a da će oni to znati posebno da cene i da će se u svemu odužiti radeći za dobrobit Mađarstva*.²⁰⁷

Mada je celokupan agrarni fond u Bačkoj iznosio 192.000 k.j. ipak je mađarska agrarna sirotinja dobila veoma malo zemlje, a i podela je išla veoma sporo. Do polovine 1942.godine podeljeno je svega 7.649 k.j.,²⁰⁸ a znatan deo zemlje izdvojen je za izgradnju strateških objekata - aerodroma kod Sombora, Gospođinaca, Bača i Srbobrana. Tako su u Senti agrarni interesenti dobili 1.661 k.j, Tovariševu 847, Topoli svega 159 k.j. itd.²⁰⁹ Najveći deo zemljišnog fonda vlasti su interesentima dale pod zakup čime je državna kasa do 15.septembra 1941.godine popunjena sa preko milion penga.

Veoma sporo tekao je i proces uvođenja u posed. Do početka septembra 1941. godine od 3.116 porodica koje su podnele zahtev, uvedeno je u posed svega 1.552.²¹⁰

Dodelu zemlje komplikovale su i velike poplave u proleće 1941.godine što je onemogućilo obradu oko 30.000 k.j.

Sve ove poteškoće prilično su razočarale mađarsku agrarnu sirotinju koja je očekivala da će najzad doći do zemlje. To nezadovoljstvo će u izvesnom smislu splasnuti samo u selima šajkaške i Starom Bečeju, gde će posle tragične racije (januara 1942) mađarska sirotinja doći do 2.763 k.j. zemlje koja je pripadala pobijenim Srbima.²¹¹

Razočarenje su doživeli i agrarni interesenti Baranje. Od 181.599 k.j. ukupne obradive površine mađarska vlada je već 1941.godine vratila erchercogu Albrehtu 86.000 k.j. sa pratećim industrijskim objektima, tako da do izvođenja agrarne reforme u Baranji nije ni došlo.²¹²

Nezadovoljstvo mađarske agrarne sirotinje vlasti su pokušale da spreče i ublaže dodelom zemlje za kuću i okućnicu. Ovu zemlju dobilo je ukupno 13.977 lica. Tom prilikom skoro u

²⁰⁵ L ö r i n c P. (A. Lebl), *Hacban a földért*, Budapest 1981,181.

²⁰⁶ A. L e b l, *Agrarno-nacionalna politika mađarskog okupatora 1941-1944* (rukopis), 181.

²⁰⁷ MV.AZ,br.22108.

²⁰⁸ Ukupan fond obradivog zemljišta u Bačkoj iznosio je 479.447 k.j, a po srezovima izgledao je ovako: bačkopalanački 20.043 k.j, odžački 38.554, žabaljski 30.387, titelski 29.209, novosadski 48.533, kulski 10.292, apatinski 9.607, topolski 26.822, starobečejski 24.947, subotički 35.380, senčanski 58.064, dardanski 119.555 i somborski 28.047 k.j. (MV.AZ,br.19827).

²⁰⁹ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VIII 12 i *A nép*, Ujvidék 1941 X 18,3.

²¹⁰ MV.AZ,br.23460-mikro film (kockice 402-406).

²¹¹ U Čurugu je posle racije ostalo 537 k.j, Žablju 609, Starom Bečeju 707, Mošorinu 379 i Gospodincima 254 k.j. (MV.AZ,br.20396).

²¹² MV.AZ,br.23460-mikro film (kockice 402-406).

celosti je favorizovana mađarska nacionalna grupa jer je po ovom osnovu zemlju dobilo 13.158 mađarskih porodica, 770 hrvatskih, 34 nemačkih, 4 slovenačkih i svega 6 srpskih porodica.²¹³

Poseban pritisak na vlast bio je od strane bačkih veleposednika. Oni su novonastalu situaciju koristili za povraćaj zemlje koja im je oduzeta agrarnom reformom u Kraljevini Jugoslaviji. Tako je grof Kotek 1918.godine imao 19.959 k.j, a 1941.godine svega 7.667 k.j, Dunderski 16.259 - 9.839 k.j, Fernbah 14.666 - 4.910 k.j, Vojnići 6.016 - 2.010 k.j, Lelbah 5.918 - 3.652, k.j, Falcione 2.984 - 1.160 k.j. itd.²¹⁴ Sam Peter Fernbah uputiće polovinom maja 1941.godine jedan memorandum Ministarstvu poljoprivrede u kojem je izrazio *stav bačkih veleposednika* i njihove želje da se uspostavi *zdravi mađarski srednji posed od 100 do 1.000 k.j*, uz uslov da im se vrati dedovina koja se vekovima stvarala i oduvek koristila za dobrobit mađarske države. On je tražio da se prvo izmire njihovi zahtevi pa tek onda porodice naseljenih Sekelja, a ako je potrebno, neka se oduzme sva zemlja od Srba. Fernbah je uspeo da vrati oko 1.200 k.j, Đoka Dunderski 1.081 k.j, ali pod zakup itd.²¹⁵ Ovo delimično vraćanje zemlje veleposednicima izazvalo je takođe nezadovoljstvo agrarnih interesenata. U Bajmoku su masovno protestovali da se zemlja vrati baronu Vojniću, a među nezadovoljnicima su bili i sami Bunjevci jer su znali da ako se veleposednicima vrati zemlja oni do nje nikada neće moći da dođu.²¹⁶

U nedovršenoj agrarnoj reformi, ili bolje reći jedva započetoj, u najprivilegovanijem položaju našli su se mađarski Sekelji iz Bukovine. Vitezi su dobili u proseku 15 k.j. zemlje sa kućom, a oficiri čak 100 k.j. koju su imali otplatiti u roku od 47 godina sa kamatom od 4%. Najveći broj Sekelja (42,8%) dobio je zemljišni posed između 5 i 10 k.j.²¹⁷

Favorizovanje Sekelja i viteza u odnosu na starosedeoce, koje se izrazilo i u davanju povoljnih kredita od strane Velebanke OFHI (Zemaljske banke za agrarni kredit) izrazilo je veliko nezadovoljstvo, posebno mađarskog stanovništva, ali i Nemaca, Slovaka, Bunjevaca i drugih, koji su smatrali da njima, kao starosedeoćima koji su vičniji obradi plodne bačke ravnice, treba da pripadne zemlja. I sami Sekelji su bili svesni da nisu u mogućnosti da kvalitetno obrađuju zemlju, a neki to jednostavno nisu ni želeli, te su svoju dobijenu zemlju davali pod zakup. Čak je i među Sekeljima došlo do izvesne netrpeljivosti, jer su se bogatije porodice iz vremena dok su živeli u Bukovini, teško mirile sa činjenicom da se *dojučerašnja sirotinja bogati*.

Na pokušaj sprovođenja agrarne reforme mađarskih okupacionih vlasti u Bačkoj reagovao je i PK KPJ za Vojvodinu svojim proglasom s početka juna 1941. godine obraćajući se Mađarima rečima: *Gospoda iz Mađarske će vam možda dati poneku brazdu zemlje, ali samo radi toga da bi vam zamazali oči i da bi vam otupili mač klasne borbe protiv njih, a svu ostalu zemlju vratiće oni grofovima i baronima...Zastava proleterske borbe protiv nacionalnog ugnjetavanja prelazi sada u vaše ruke.*²¹⁸

Nezadovoljstvo mađarske agrarne sirotinje što *ni nakon oslobođenja* nije došla do toliko željene zemlje pokušaće da iskoristi krajnje desničarska profašistička organizacija Stranka strelastih krstova koja će demagoškim obećanjima da će radikalnije promene u oblasti agrarne reforme nastupiti kada ona dođe na vlast, privući narednih godina znatan broj ovih nezadovoljnika u svoje redove, a to će dovesti do tragičnih posledica.

²¹³ J. Mirnić, *Denacionalizatorska politika mađarskog okupatora...*, 145.

²¹⁴ Lörinc P., nav. rad, 83-84

²¹⁵ AV.F.150.468/941.

²¹⁶ MV.AZ, br.22108.

²¹⁷ A. Lebl, nav. rad, 19.

²¹⁸ Ljubica Vasilić, *Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu 1941-1945*, N.Sad-Sr.Karlovci 1971, 3-7.

d. Mađari u antiokupacionom otporu

Komunisti Jugoslavije, a time i Vojvodine, nisu priznali poraz, kapitulaciju i raspoređivanje jugoslovenske države i uspostavljanje okupacionih sistema. Na specifičnom ravničarskom i višenacionalnom prostoru Vojvodine društvene i političke prilike bile su veoma složene. Posle Aprilskog rata Vojvodina je podeljena i integrisana u više državnopravnih okvira. Srem je pripao Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Banata je došao pod kontrolu Nemačke, a Bačka i Baranja vraćene su u okrilje zemalja krune Svetog Stevana. U svim ovim oblastima, u različitom brojnom odnosu, živelo je i mađarsko stanovništvo što je uveliko odredilo njegov opšti položaj, ali i odnos prema okupatoru i mogućem otporu. Na to su značajno uticale i opšte prilike u Vojvodini koju je okupacija zatekla u stanju zaoštrenih međunacionalnih sukoba, pojave pete kolone itd.

Odnos bačkih i baranjskih Mađara prema antiokupacionom otporu uglavnom je određen karakterom okupacionog sistema, zaoštrenim međunacionalnim odnosima i stavom ogromne većine mađarskog stanovništva da su novonastalim promenama ostvarili svoje nacionalno oslobođenje. Time su bile uveliko sužene mogućnosti uticaja KPJ na socijalno-revolucionarnu borbu.

Pred Drugi svetski rat KPJ u Vojvodini brojala je blizu hiljadu članova, a skojevska organizacija dvostruko više. Iz redova mađarske nacionalnosti među njima se nalazilo oko 30%, a u mestima gde je ono bilo većinsko taj procenat je bio i izrazitiji, kao na primer u Bačkoj Topoli, Senti i uopšte u Potisju.²¹⁹

U svom propagandnom radu i aktivnosti KPJ je u međuratnom periodu imala izvesnog političkog uspeha, posebno među mađarskim agrarnim proleterijatom. Uticaj komunista uglavnom jača uoči Drugog svetskog rata uprkos političkim kontroverzama koje nastaju potpisivanjem sovjetsko-nemačkog pakta o nenapadanju 1939.godine, napuštanjem narodnofrontovske orijentacije i dogmatskih procena karaktera rata kao imperijalističkog. Ove promene reflektuju se i na političko ponašanje KPJ, ali će ih one uveliko prilagoditi društvenoj realnosti Jugoslavije. Uoči rata, međutim, zapaža se izvesna kriza političkog uticaja na mađarski proleterijat Vojvodine. On je uslovljen mnogim razlozima - krizom jugoslovenske državne ideje posle Sporazuma Cvetković-Maček, snaženjem revizionističkih pokreta pod čiji uticaj sve više potpada i mađarski proleterijat Vojvodine, ali i uticajem Mađarske na radikalizaciju iredentističkih težnji itd.

Posle kapitulacije jugoslovenske vojske, komunisti svoje osnovne političke ciljeve definišu na Majskom savetovanju u Zagrebu 1941.godine. U osnovi, oni su počivali na socijalnoj i nacionalnoj, pre svega oslobodilačkoj borbi, mada će se primat dati socijalnoj borbi. U tom smislu, i komunisti Vojvodine dobili su zadatak *da razbiju sejanje nacionalne mržnje, da raskrinkavaju pred narodima Vojvodine okupatorske nasilnike kao neprijatelje radnog naroda svih nacionalnosti, da rade na okupljanju svih narodnosti u borbi protiv zla što ga je prouzrokovao rat i okupacija i da porade na istinskom rešenju nacionalnog pitanja putem slobodnog opredeljenja naroda.*²²⁰ Ostvarenje tih ciljeva suočavalo je komuniste Vojvodine sa različitim i objektivnim teškoćama - velikom koncentracijom mađarske okupacione vojske u Bačkoj i Baranji, represivnim merama prema srpskom i jevrejskom stanovništvu, antijugoslovenskom raspoloženju nemačkog i većine mađarskog stanovništva, političkim iluzijama u odnosu na trajanje rata posle napada Nemačke na Sovjetski Savez itd.

²¹⁹ Vojvodina u NOR-u., 72-73.

²²⁰ ZDNR II/2, 7-23.

Bez obzira na pomenute okolnosti, komunisti Vojvodine, u jednom od prvih proglasa posle okupacije, intenzivno rade na političkim i vojnim pripremama za oružani otpor. U vezi sa zločinima koje je učinila mađarska vojska i domaće stanovništvo aprila 1941. godine PK KPJ za Vojvodinu zahteva od partijskog članstva *da ne dozvoli da ih navedeni zločini odvedu na put šovinizma i da se zbog toga omrznu radne mase Mađara i Nemaca koje se potpuno razočaravaju u svoje oslobodioce i sami osuđuju počinjena zverstva... Vi ste dužni da se zajedno s njima borite protiv nemačkih i mađarskih imperijalista za oslobođenje Vojvodine i da stanete na put hušakačkoj politici mađarskih i nemačkih osvajača prema Srbima koje zbog zločinstva velikosrpskih žbira u vreme Kraljevine Jugoslavije sada ispašta...*²²¹

Vodstvu KPJ u Vojvodini bilo je sasvim jasno da se antiokupacioni otpor i pokret ne sme svesti na usko nacionalni, pre svega srpski, i da on mora imati opštejugoslovenski karakter u kome će i nacionalne manjine izboriti svoje oslobođenje u budućoj autonomnoj Vojvodini i novoj Jugoslaviji.²²² Mada u ovom periodu do napada Nemačke na Sovjetski Savez komunisti nisu pod neposrednom represijom okupacionih vlasti, oni se sistematski pripremaju na oružani otpor. Njihova aktivnost i ponašanje ima *legalne* forme i obeležja što nije bilo u duhu važeće partijske politike. Suočene, međutim, sa sve intenzivnijom komunističkom aktivnošću okupacione vlasti počinju preuzimati mere u cilju njenog sprečavanja i likvidacije. Već 18. juna 1941. godine u Somboru je uhvaćena jedna grupa u kojoj su bili Jožef Lovas, član KPJ, i Karlo Ditrih, simpatizer komunista. Oni su optuženi za rasturanje letaka komunističke sadržine, ali će kažnjavanje biti relativno blago, kao i u slučaju Bogdana Boberića iz Starog Bečeja koji je samo novčano kažnjen jer je svom komšiji rekao da uzalud radi na njivi jer će plodove njegovog rada ubrzo ubrati neko drugi.²²³ Uzroke relativne blagosti okupacionih vlasti prema komunistima u Bačkoj treba tražiti ne samo u činjenici da ih one nisu smatrale za ozbiljnijeg protivnika već i u tome da je tada još uvek važio pakt o nenapadanju između Sovjetskog Saveza i čvrstog savezništva Mađarske sa Nemačkom.

Napadom Nemačke na Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine radikalno se menja odnos snaga u Evropi, ali i komunističkog pokreta prema karakteru rata uopšte. Pre svega, prevazilazi se shvatanje o karakteru rata i to kao imperijalističkog i prihvata njegovo nacionalno-oslobodilačko značenje i smisao. Revolucionarni procesi i promene ostvariće se tek posle nacionalnog oslobođenja i poraza fašizma. Ove promene naići će na plodno tle među jugoslovenskim komunistima i uveliko uticati na specifičan karakter njihove oslobodilačke i političke borbe. Za razliku od drugih pokreta otpora u Evropi, nacionalnooslobodilačka borba jugoslovenskih komunista istovremeno će imati i karakter socijalne revolucije.

Vojvođanski komunisti, a time i članstvo iz redova mađarske nacionalne manjine, u najvećoj meri će prihvatiti odluku Politburoa CK KPJ o dizanju ustanaka *kao vida internacionalističke solidarnosti i pomoć napadnutoj prvoj zemlji socijalizma od strane fašističkog agresora.*

Izmenjeni položaj mađarskog stanovništva posle okupacije Bačke i Baranje objektivno je suzio mogućnosti šireg političkog uticaja KPJ na masovnije uključivanje Mađara u narodnooslobodilačku borbu.

²²¹ Danilo K e c i ć, *Pripreme za oružani ustanak u Vojvodini*, Istorija radničkog pokreta, knj., Beograd 1966, 238-247.

²²² R. K o n č a r, *Neka pitanja odnosa narodnosti prema revoluciji*, "Treći program", Beograd 1976 (zima), 156.

²²³ Z. G o l u b o v i ć, *OK KPJ za zapadnu Bačku i Baranju...*, 390 i MV.AZ.MK.25.dok.b.b.

Koristeći se iskustvima u suzbijanju revolucionarnog pokreta iz vremena Mađarske komune 1919.godine okupacione vlasti od prvog dana nastoje da se suprotstave svim oblicima mogućeg komunističkog otpora u Bačkoj i Baranji. Već od maja 1941.godine vlasti prave strogo poverljive spiskove svih bivših pripadnika četničke organizacije, srpskih kolonista, ali i mađarskih doseljenika posle revolucije 1919.godine i svih komunista i članova njihovih porodica prema nacionalnoj pripadnosti.²²⁴ Mađarska žandarmerija veoma brzo je došla do saznanja i o licima koja su u vreme jugoslovenske države evidentirana kao komunisti i njihovi simpatizeri. Dragocenu pomoć u tome pružilo im je i domaće mađarsko stanovništvo koje je dobro poznavalo mesne prilike. Tako je Laslo Kelč koji je po okupaciji stupio u policijsku službu u Novom Sadu veoma dobro poznao mesnu skojevsku organizaciju i zato nije slučajno da je baš on likvidiran avgusta 1941.godine kako ne bi otkrio identitet najužeg rukovodstva SKOJ-a mađarskom okupatoru.

Komunisti iz redova mađarske manjine koji su u Kraljevini Jugoslaviji bili na robiji pozvani su na tzv informativne razgovore i *ubeđivani su da se u novonastalim okolnostima oslobode ranijih političkih zabluda i iluzija uz pretnju da će ubuduće svaki njihov korak biti budno praćen*. Posle ovakvih razgovora izvestan broj starijih članova KPJ *zamorenih revolucionarnom borbom*, uglavnom se pasivizira, a neki među njima, kao na primer, Jožef Selei iz Subotice, smatrali su da je novonastalim promenama rešeno mađarsko nacionalno pitanje i da je time završena i klasna borba mađarskog proletarijata na ovim prostorima.²²⁵

Manji broj mađarskih komunista stavio se, pod pritiskom vlasti, u službu okupatoru, ali to neće biti svojstveno samo bačkim Mađarima.

Među Mađarima, članovima KPJ, javljaju se i ideje o potrebi nastavljanja klasne borbe u okvirima mađarskog, a ne jugoslovenskog komunističkog pokreta. S obzirom na raspad jugoslovenske države neki od komunista Mađara smatrali su da se njihova borba sada mora nastaviti u okvirima mađarskog komunističkog pokreta. Jedan od glavnih protagonista ovih shvatanja bio je Janoš Domanji, stari revolucionar, član KPJ i španski borac. On je maja meseca 1941.godine boravio u Budimpešti i o tome vodio razgovore sa mađarskim komunističkim vođstvom. Budući da su njegova shvatanja i sami pokušaji povezivanja sa mađarskim komunistima bili protivni politici KPJ on je bio isključen iz članstva u jugoslovenskom komunističkom pokretu.²²⁶

Posle napada Nemačke na Sovjetski Savez i Mađarska je, kao saveznik Trećeg Rajha, prvo prekinula (24.juna) diplomatske odnose, a tri dana kasnije i objavila rat SSSR-u, ali i *čitavoj boljševičkoj kugi do njenog konačnog istrebljenja*.

Već 26.juna 1941.godine Komanda žandarmerijske grupe Južne armije donela je raspis o sprečavanju komunističke propagande na ponovovraćenim prostorima. U njemu se ocenjivalo da je usled spoljnopolitičke situacije, kao posledica nemačko-ruskog rata na teritoriji Delvideka, primetna izraženija aktivnost *komunističkih plaćenika koji su do sada bili pritajeni i tek sada su otpočeli svoj podrivački rad...Najamnicima koji služe ruskim, srpskim i engleskim interesima otvara se posebno zahvalno polje rada za postizanje njihovih ciljeva ovde u Južnim krajevima gde raspirivanjem mržnje protiv Mađara žele da pridobiju pristalice za sebe. Za sada se ta podrivačka aktivnost oseća samo u širenju letaka koji oglašavaju skoro sigurnu pobedu Rusa, ali se mora učiniti sve da komunistički pokušaji ne urode plodom*. U cilju sprečavanja komunističke delatnosti Komanda žandarmerijske

²²⁴ Prema njima imali su se evidentirati i svi ruski emigranti za koje se pretpostavljalo da mogu postati potencijalni boljševički elementi i špijuni. (ZDNR XV/1, 95-96).

²²⁵ MV.AZ,br.15010.

²²⁶ Domanji će posle oslobođenja Sombora biti likvidiran od strane OZNE kao neprijateljski elementat.

grupe apeluje na izgradnju doušničke mreže tzv "B" ljudi koji su imali zadatak, kao i u međuratnom periodu da dostavljaju poverljive informacije, s tom razlikom da su sada u centru pažnje bile aktivnosti komunista i njihovih simpatizera.²²⁷

Pozivu KPJ da se krene u oružani otpor odazvali su se i vojvođanski komunisti i članovi SKOJ-a. Analizirajući krajem juna 1941. godine vojvođansku situaciju pokrajinsko partijsko rukovodstvo procenjivalo je da su najrealnije mogućnosti za organizovanje ustanka u Banatu. Tamo se tada nalazio najveći deo Pokrajinskog komiteta i njegova oba sekretara. U Banatu se nalazilo i najbrojnije partijsko članstvo, organizaciono i politički jedinstveno uz mogućnost direktnije veze sa partijskim centrom u Beogradu i članstvom koje je u najvećoj meri bilo iz redova Srba.

Partijske direktive o organizovanju oružanog pokreta u Bačkoj trebalo je u najvećoj meri da realizuje Radivoj Ćirpanov. Iz redova Mađara članova KPJ, na višim partijskim pokrajinskim funkcijama tada su bili: Erne Kiš, sekretar OK KPJ za zapadnu Bačku i Baranju, Otmar Majer i Ferenc Kučera sekretari OK za severnu Bačku, Mihajl Šamu, sekretar SK KPJ za Stari Bečej i dr. U najvišem skojevskom rukovodstvu nalazila se samo Klara Feješ.

I pored napora Radivoja Ćirpanova i članova KPJ da se izvrše sve pripreme za organizovan oružani otpor, rezultati su bili više nego skromni. Naročito se to odnosilo na vojne pripreme. Sistem vojnih desetina (do napada Nemačke na Sovjetski Savez) uglavnom je izgrađen na području koje je bilo pod ingerencijom OK KPJ za južnu Bačku, dok su pripreme u severnoj i severozapadnoj Bačkoj bile sasvim slabe - pripadnici NOP-a ustanak su dočekali gotovo nenaoružani, a nije bio održan ni jedan diverzantski kurs.²²⁸

Do odluke o dizanju oružanog ustanka, u Bačkoj je preovlađivala propagandna aktivnost - rasturanje letaka i proglašenja koji su štampani i na mađarskom jeziku, pisanje raznih parola po zgradama, razbijanje prozora neprijateljima i slušanje vesti Radio Londona i Moskve. Jedan od glavnih centara takvog otpora u Bačkoj bio je i Novi Sad. U cilju sprečavanja propagandne delatnosti 4. jula 1941. godine komandant Novog Sada Ferenc Bajor izdao je naredbu o obaveznoj prijavi svakog nađenog letka, a naročito onih pod naslovom *Radnici, seljaci i građani Jugoslavije* u čijem potpisu je stajala KPJ. Svima onima koji letke nisu predavali policiji zaprečeno je, u najmanju ruku, internacijom.²²⁹

Članovi KPJ i SKOJ-a angažuju se i u pripremi drugih vidova otpora i sabotažnih akcija. Posebno se radilo na organizovanju diverzantskih grupa u koje se uključuju samo članovi KPJ i SKOJ-a što otporu daje izrazito ideološko obeležje i karakter. Njihove prve akcije usmerene su na slabljenje ekonomske moći okupatora u ratu protiv Sovjetskog Saveza.²³⁰

Prva partizanska akcija izvedena je u Bačkoj 19. jula 1941. godine i vezana je, ne slučajno, za paljenje pšenice. Akciju su izvršili starobečejski skojevci - Momčilo Šaranović i Ištvan Seke, što je celom poduhvatu trebalo da da simbolički smisao jer se radilo o jednom Srbinu i jednom Mađaru. Do prvog avgusta izvedeno je ukupno 13 paljevina zbog čega okupacione vlasti pristupaju represivnijim merama u cilju zastrašivanja svih nepouzdatih državnih elemenata. Istovremeno komandant Vojne uprave Bela Novakovič apelovao je da se svi vršidbeni radovi obave što savesnije jer je to bilo od posebnog interesa za čitavo mađarstvo. Kolika je pažnja poklanjana žetvi svedoči i imenovanje posebnih komesara koji

²²⁷ ZDNR XV/1, 139-140.

²²⁸ Vojvodina u NOR-u., 80.

²²⁹ Reggeli Ujság, Ujvidék 1941 VI 18,9.

²³⁰ J. M i r n i ć, *Neka pitanja strategije i taktike NOR-a u Bačkoj 1941...*, 24.

su imali velika ovlašćenja. Tu dužnost u novosadskom ataru vršio je Đerđ Redai koji je bio istovremeno i referent za javnu ishranu. Njegove naredbe obavezivale su vlasnike vršalica, gazde, poljske čuvarе, pa čak i policiju.²³¹

Jednom pokušaju paljenja žita u somborskom ataru 22.jula 1941.godine od strane studenta Vujadina Sekulića, člana OK SKOJ-a za zapadnu Bačku, okupacione vlasti dale su poseban publicitet. Cilj im je bio da se stanovništvo, pre svega srpsko, ponovo upozori da će svaka akcija protiv mađarske države biti najstrože kažnjena. Mada se za delo pokušaja paljevina tada još nije predviđala smrtna kazna, Sekulić je posle dva suđenja ipak osuđen najtežom kaznom. Štampa je opširno pisala o ovim suđenjima a izveštаč *Delvideka* je cinično i sa neukusom zabeležio da je Sekulić na osnovi čl.422 t.2 Krivičnog zakonika osuđen na smrt vešanjem *ali da je zbog sprečenosti dželata kazna preinačena na smrt streljanjem*. Mađarski čitaoci su takođe bili obavešteni da se na suđenju ovaj okoreli komunistički bandit pokazao kao velika kukavica koji je klečeći molio za milost pre streljanja.²³² Međutim, prema svedočenjima preživelih skojevaca koji su sa njim bili u somborskom zatvoru, on se držao veoma hrabro.²³³

Drastične kazne za naredne paljevine bile su svakodnevna pojava. Za upaljena dva stoga pšenice i isto toliko zobi, u subotičkom ataru polovinom avgusta 1941.godine na smrt su osuđeni: Jožef Liht i Ferenc Hegediš, a Đerđ Hajzler na dvanaest godina robije, Janoš Blum na sedam i Pal Šafer na devet.²³⁴

U značajnije aktivnosti na pripremi otpora okupatoru treba pomenuti i rad na dočeku i prihvatu sovjetskih padobranaca koje su jugoslovenski komunisti u revolucionarnom i internacionalističkom zanosu željno iščekivali. Prema uputstvima viših partijskih organa članstvo KPJ trebalo je u blizini sela da pronađe takav teren i da ga obeleži kako bi se moglo omogućiti što sigurnije i bezbednije spuštanje očekivanih sovjetskih padobranaca. Za njih je trebalo pripremiti i odgovarajuće baze u koje će se skloniti posle izvršenih akcija. Organizovane su i akcije sakupljanja civilne odeće za njih kao i hrane, lekova itd. Ove akcije vođene su i u mestima gde je mađarsko stanovništvo bilo većinsko. U Čantaviru su se tako pripremali i da razoružaju žandarmerijsku stanicu u trenutku pojave sovjetskih padobranaca, a u Senti su skojevke Mađarice imale zadatak da se druže sa vojnicima iz garnizona kako bi od njih dobile važne informacije i vrbovale ih za nabavku oružja, municije i eksploziva.²³⁵ Organizovano je i danonoćno osmatranje neba, a prema svedočenjima Geze Tikvickog, u tom smislu i cilju, dežuralo se i na subotičkom groblju.

Izostanak sovjetskih padobranaca uveliko se odrazio na političko raspoloženje komunističke, a nisu bile retke i pojave njihovog razočarenja. Među komunistima Mađarima relativizovane su nade u mogućnost revolucionarne borbe koja je među njima imala do tada određeno političko uporište.²³⁶ I pored toga, posebnu važnost dobija želja da se i pored

²³¹ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VI 1,8 i VII 15,8.

²³² *Délvidék*, Zombor 1941 VIII 1,15.

²³³ Milenko Beljanski koji se takođe nalazio u istražnom zatvoru zabeležio je sledeće: *Agenti su najduže i najteže mučili E.Kiša i V.Sekulića... Vujadin je poginuo hrabro i nisam zaboravio njegovu molbu. U jedan mah, kada su žandarmi bili manje oprezni Vujadin mi je šapnuo: Kada izađeš na slobodu pozdravi sve naše drugove i ispričaj im kako sam se držao pred klasnim neprijateljem.* (M. B e l j a n s k i, *Mađari somborskog kraja u borbi protiv fašizma*, Sombor 1973,32-33).

²³⁴ ZDNR XV/1, 171.

²³⁵ Lazar P l a v š i ć, *Sivac 1579-1979*, Sombor 1979, 205-208 i Janoš D o b o š, *Antifašistički otpor u Senti*, "Vojvodina 1941", N. Sad 1967, 238.

²³⁶ U jednoj analizi ustanka 1941. i sam Svetozar Marković Toza kritički se osvrnuo na njihovuj lošu procenu međunarodne situacije, posebno u vezi sa brzim završetkom rata. (*Istina*.izdanje za Bačku,br.1, avgust 1942,3).

poteškoća povinuju direktivama partijskog rukovodstva koje je tražilo što više diverzantskih i sabotažnih akcija.

Početkom jula 1941. godine i mađarske vlasti se suočavaju sa vestima o mogućem dolasku sovjetskih padobranaca. Zbog toga traže šire angažovanje u borbi protiv *varvarskog boljševizma*, ocenjujući da *nekadašnju crvenu neman kojoj je jedna glava odrubljena 1919. godine, a koja je sada ponovo svoje kandže pružila prema našim istorijskim granicama treba dotući za svagda*. Apelovalo se na mađarstvo da svakog sovjetskog padobranca odmah prijavi najbližoj žandarmerijskoj stanici. Tih dana je Bačka bila preplavljena višebojnim plakatama na kojima su prikazani sovjetski padobraneci sa tekstom: Ako ovo vidiš odmah prijavi.

Mađarske vlasti pridaju veliku važnost i uništavanju novosadske partizanske grupe koja se smatrala jezgrom budućeg odreda. Grupa je 26. jula 1941. godine krenula u izvršenja diverzantskih akcija u okolini Novog Sada, ali je otkrivena zbog nepotrebnog sukoba sa poljskim čuvarima i žandarmerijom. Tom prilikom poginula su dvojica boraca - Milan Simin koji je trebalo da bude komandant budućeg odreda i Antal Nemet, dok je Živko Radovanović uhapšen. Bio je to prvi oružani sukob partizanskih grupa sa okupiranim snagama na prostorima Bačke. Ovu partizansku grupu mađarske vlasti želele su da prikažu kao ubačene srpske nacionaliste koji su trebali da izvrše atentat na regenta Hortija prilikom njegove posete Subotici 27. jula 1941. godine. Novosadska žandarmerija je o ovom sukobu obavestila i beogradsku, tj. nemačku policiju, smatrajući realnim da je grupa ubačena iz Srbije.²³⁷ U ove njihove procene nije se uklapala činjenica da je među borcima bio i jedan Mađar. Otuda nije slučajno što je prilikom Nemetove sahrane u matičnoj knjizi umrlih naznačeno samo da je komunista, a ne i verska i nacionalna pripadnost.²³⁸ Uhapšeni Radovanović je posle brutalnog mučenja osuđen na smrt, a postao je i prva žrtva Prekog suda na teritoriji Bačke koji je uveden naredbom Lasla Bardošia 30. juna 1941. godine. Ovom naredbom precizirane su i sve radnje koje su potpadale pod preko suđenje, među kojima je na prvom mestu bila uvreda regenta, neloyalnost i pobuna protiv države, ubistvo vatrenim oružjem, paljevine, diverzije, onemogućavanje privredne proizvodnje, napad na vojne jedinice itd.²³⁹

Strah od širenja incidentnih situacija, a posebno u vreme dolaska regenta Hortija na proslavu mađarskog hleba u Suboticu, naveo je mađarsku policiju da mnoge predratne komuniste i sindikalne aktiviste uhapsi, a neke i internira. Među njima našao se i izvestan broj Mađara. Zbog sve učestalijih akcija koje se javljaju i na prostorima Bačke, komandant Vojne uprave, Bela Novakoviš, razmišljao je i o oštrijim merama odmazde. Planirao je da u svakom naselju od preko 10.000 stanovnika drži 50 najviđenijih talaca, a u manjim trideset. Od toga se ipak odustalo jer se procenjivalo da je mađarska država sposobna da održi red putem funkcionisanja pravne države, a ne primenom kolektivne krivice i odgovornosti.²⁴⁰

Već posle julskog hapšenja Vujadina Sekulića, Živka Radovanovića i drugih, okupacione vlasti su shvatile da su suočene sa otporom koji je imao i oružane forme. Surovi i brutalni islednički postupci,²⁴¹ razne provale, slabije držanje pojedinih članova SKOJ-a i

²³⁷ A. S a j t i Enikő, *A JKP vezette ellenállás a Délvidéken és a Bárdoossy-kormány megtorló politikája*, "Párttörténelmi közlemények" Budapest 1982, 8.

²³⁸ *Novi Sad u ratu i revoluciji*, knj.1.,495.

²³⁹ ZDNR XV/1,159.

²⁴⁰ A. S a j t i E, nav.delo,9.

²⁴¹ Opširnije o metodama mađarske policije u istražnom postupku vidi: V. Rotbart, *Jugosloveni u mađarskim logorima i zatvorima...*, 85-89 i *Novi Sad u ratu i revoluciji*, knj.1,607-608.

KPJ pred policijom omogućili su vlastima da vrlo rano (već početkom ustanka) saznaju mnoge važne podatke o organizacionoj strukturi KPJ i SKOJ-a i glavnim nosiocima antiokupacionog otpora, što je u mnogome uticalo na razvoj pokreta u ovom delu Vojvodine. Žandarmerijske vlasti posebno su se obrušile na pripadnike KPJ i SKOJ-a iz redova Mađara, prikazujući ih kao anacionalne elemente i ljute protivnike nacionalno čistih, tj. punokrvnih Mađara.²⁴²

Na masovnost i učešće bačkih Mađara u ustanku umnogome će uticati hapšenje i vešanje Erne Kiša, sekretara OK KPJ za zapadnu Bačku i Baranju, koji je posle napada Nemačke na Sovjetski Savez došao u Sombor sa zadatkom da organizuje ustanak i u revolucionarnu borbu uključiti što veći broj Mađara tog kraja. Pokrajinsko partijsko rukovodstvo imalo je neograničeno poverenje u njega, a Svetozar Marković Toza smatrao je da je on jedan od najboljih Mađara komunista. Nakon hapšenja i provala, naročito od strane Ištvana Siča, Erne Kiš je u Telečkoj uhapšen i odveden u zatvor u Segedin gde je odlukom Prekog suda osuđen na smrt. Kazna je izvršena 3.oktobra 1941.godine.²⁴³ Somborski *Delvidek* je, dva dana kasnije, velikim slovima zapisao da je izvršena kazna *nad vođom komunističke organizacije koja je imala za cilj da vrši terorističke akcije, paljevinu žita i organizuje doček sovjetskih padobranaca*.

Mnoga hapšenja i pogibija nosilaca antiokupacione borbe objektivno se reflektuje na intenzitet i masovnost otpora koji bitnije neće izmeniti ni dolazak oba pokrajinska sekretara KPJ iz Banata u Bačku, septembra 1941.godine. U jesen iste godine subotička partijska organizacija pretrpela je snažan udarac posle hapšenja Otmara Majera kome je, zajedno sa jednom većom grupom, suđeno polovinom novembra. Majer je kao prvooptuženi, zajedno sa još četrnaestoro komunista i skojevaca osuđen na smrt, a kazna je izvršena 18.novembra 1941.godine.²⁴⁴ Mađarske vlasti nisu se ni ovom prilikom mogle pomiriti sa činjenicom da se među optuženima nalazi i veći broj Mađara te su i ovu grupu javnosti predstavljali kao jevrejske boljševice i zaverenike. Koliko je bio snažan policijski udar na revolucionarni pokret u Subotici i okolini govori podatak da je samo do decembra 1941.godine uhapšeno 343 lica.²⁴⁵ Velike gubitke pretrpeo je pokret i u drugim krajevima, posebno u Senti, Bačkoj Topoli, Adi i Starom Bečeju u kome se nalazio najveći broj članova KPJ i SKOJ-a iz redova mađarske nacionalnosti. Mnogi od njih su pohapšeni i osuđeni na vremenske kazne, a na smrt, između ostalih, Kalman Bakoš, sekretar SK KPJ, član PK KPJ Mihalj Šamu, Peter Molnar, dr Ištvan Gere i drugi.

Prvih meseci ustanka u Bačkoj, mađarski okupator, koristeći instituciju Prekog suda održao je 15 glavnih pretresa na kojima je izrečeno 96 smrtnih presuda od kojih je 68 i izvršeno. Nacionalna struktura ubijenih bila je sledeća: 23 Srba, 21 Jevrejin, 10 Mađara, 7 Slovaka, 4 Hrvata, 2 Čeha i 1 Nemač.²⁴⁶ Ovaj sud i njegove izvršioce Endre Bajči Žilinski nazvao je *tužnom parodijom putujućih glumaca koji je putovao od varoši do varoši i koji su samo izazvali još veću reakciju, posebno srpskog naroda*.²⁴⁷

²⁴² Već polovinom septembra 1941. Centralna istražna komanda mađarske žandarmerije uputila je detaljan izveštaj ministru unutrašnjih poslova o istrazi nad Vujadinom Sekulićem u kojem je gotovo u celini rekonstruisana partijska i skojevska organizacija Sombora i okoline. Vredno je zapažanje izvestioca, potpukovnika Rajmonda Ridiga da među članovima KPJ ima veliki broj Mađara. Razlog tome video je u činjenici što je KPJ iskoristila težak položaj mađarske sirotinje u vreme srpske okupacije, pridobivši ih za svoje ciljeve. (ZDNR XV/1,182).

²⁴³ Nada L a z i ć, *Erne Kiš 1909-1941*, B.Manastir-Sombor 1984,86.

²⁴⁴ U oproštajnom pismu roditeljima O.Majer je napisao da mu je jedino žao što neće živeti barem još tri meseca jer će osveta sigurno stići za to vreme. Pismo nedvosmisleno svedoči o veri vojvodanskih komunista u brzi završetak rata. (Lj. V a s i l i ć, *PK KPJ za Vojvodinu 1941-1945*,29).

²⁴⁵ ZDNR XV/1,208-220 i Milan D u b a j i ć, *Organizacija KPJ i SKOJ-a u Subotici 1941*, "Vojvodina 1941", Novi Sad 1967,322.

²⁴⁶ *Vojvodina u NOR-u...*,118.

²⁴⁷ A. K a s a š, Memorandum Endre Bajči-Žilinskog...,187.

Bez obzira na ove velike represije prema komunističkom pokretu, među mađarskim vlastima i u jesen 1941. godine je prisutan strah od sovjetskih padobranaca i širenja antiokupacionog pokreta. Mada je javnost obaveštavana da se na Istočnom frontu *vode uspešne borbe protiv boljševizma*, u borbi protiv potencijalnih sovjetskih padobranaca organizuju se posebne službe osmatranja i javljanja u koje su bile uključene sve honvedske straže i patrole, čuvari preduzeća, vatrogasci, putari, čuvari brana i nasipa i posebno pripadnici leventiške omladine. U brojnim dopisima žandarmerijskih i vojnih vlasti isticalo se da je *nacionalna dužnost svakog pravog i poštenog Mađara da ako primeti spuštanje padobranaca ili kakvog stranog aviona da to odmah prijavi najbližoj žandarmerijskoj stanici*. Takođe se imala pojačati i kontrola *praćenja svih lica za koje se znalo da su bili učesnici ruske revolucije, ali i svih Jevreja, masona i članova Pen i Rotari kluba*.²⁴⁸

U to vreme mađarske okupacione vlasti raspolagale su u Bačkoj sa oko trinaest hiljada vojnika.

Represivne mere, veliki gubici, izvesna demoralizacija, nemogućnost povezivanja pokreta na vojvođanskom nivou i prebacivanja ostatka partizanskih snaga u Srem koji postaje centar ustanka i, posebno, nepripremljenost za borbu u ravničarskim i zimskim uslovima, uticali su na budući razvoj i organizaciju NOP-a u Bačkoj. Na sastanku pokrajinskog partijskog rukovodstva u Đurđevu, početkom novembra 1941. godine, doneta je odluka o prekidu oružanih akcija kako bi se sačuvalo jezgro partizanskog pokreta. U suštini, time se završila prva faza organizovanja pokreta u Bačkoj u kome su uveliko uzeli učešće i bački Mađari. U narednom periodu njihovo učešće biće istorijski gotovo zanemarivo, sve do jeseni 1944. godine pred samo oslobođenje Vojvodine.

e. Inkorporacija Bačke i Baranje u mađarsku državu

Vojna uprava na okupiranim područjima, pored surove pacifikacije i desrbizacije imala je za cilj da pripremi što brže, bezbolnije i potpuno uključivanje Bačke, Baranje i Međumurja u mađarski državnopravni okvir. Mađarske vlasti od početka smatraju da je vojna uprava samo privremena mera i da je uvedena po međunarodnom pravu na nesigurnom, i pre svega, osvojenom području. Oružani otpor komunista posle napada Nemačke na Sovjetski Savez samo je prolongirao odluku o uvođenju civilne vlasti i potpuno uključenje Južnih krajeva u mađarske državnopravne okvire. Vlasti su smatrale, bez obzira na učestalost sabotažnih akcija, mnoštva suđenja i izricanja smrtnih presuda da time ipak nije ugrožena moć mađarske države, mada je sam ministar unutrašnjih poslova Keresteš-Fišer na sednici Ministarskog saveta priznao da još nije sasvim okončana pacifikacija Delvideka.²⁴⁹ I pored toga, do prestanka rada Vojne uprave dolazi baš na insistiranje ministra unutrašnjih poslova koji je i tim činom želeo da potvrdi uspešnost mađarske vojske, i značaj njene istorijske misije u Podunavlju u toku Drugog svetskog rata i stvaranja nove Evrope. Takođe je želeo i da time izrazi političko raspoloženje velike većine mađarskog stanovništva da se uključi u matičnu državu. Mada su iskusniji činovnici, a posebno stariji oficiri smatrali da je za to prerano. Vojna uprava je ukinuta vojno-upravnom naredbom 4. avgusta 1941. godine. Njome je mađarska vlada najavila uvođenje građanske uprave i inkorporiranje Delvideka u mađarski državnopravni sistem za 16. avgust 1941. godine. Primopredaja između vojnih i civilnih vlasti imala se izvršiti do 23. avgusta, a u municipalnim gradovima je taj rok produžen na 30. avgust. Prema naredbi komande za Vojnu upravu Južne armije

²⁴⁸ MV.AZ,mađ.voj.1/199.

²⁴⁹ MV.AZ,br.23461-mikro film (kockice 562-563).

trebalo je da se njena misija okonča do 6.septembra, a 3.avgusta 1941.godine trebalo je da prestane i vojno krivično suđenje nad građanskim licima.²⁵⁰

Poseban publicitet mađarske vlasti su dale povlačenju vojnih organa i ličnosti koje su ih predstavljale. Prilikom odlaska komandanta Vojne uprave Bele Novakovića u novosadskoj Gradskoj kasini priredeni je svečani ispraćaj u znak zahvalnosti za sve ono što je on učinio za dobrobit Mađarstva. I prilikom odlaska iz Novog Sada Lajoša dalnoki Vereša, koji je na čelu 2.konjičke domobranske brigade aprila 1941.godine prvi ušao u Novi Sad, istaknuto je da mađarska vojska u ove krajeve nije došla kao neprijatelj i da su samo četničke akcije uslovile da do određenih represalija dođe, a to je rezultiralo time da se ne uspostavi odmah direktna veza sa Maticom.²⁵¹ Proces uspostavljanja civilne uprave shvatao se kao legitiman čin i nastavak *nepravedno prekinutog kontinuiteta mađarske državnosti na prostorima koji su oduvek pripadali kruni Svetog Stevana*. U tom cilju donet je i zakonski predlog o ujedinjenju i priključenju ponovovraćenih teritorija mađarskoj državi. U prvom članu zakonskog predloga ističe se da *mađarski narod sa bratskom ljubavlju ponovo prima u zagrlja sinove Delvideka*, da će Parlament biti proširen sa dvadesetšest delvidečkih poslanika, a regent će imenovati četvoricu članova Gornjeg doma. Precizirani su i uslovi za dobijanje mađarskog državljanstva, a mogli su ga dobiti samo građani bivše jugoslovenske države koji su na dan 26.jula 1921.godine pravno bili mađarski državljani, a državljani Kraljevine SHS postali usled trijanonske nepravde i bili njeni stanovnici od 1.jula 1931. do 1.juna 1941.godine. Ovim zakonskim predlogom svi bivši jugoslovenski državljani postali su mađarski, a srpski narod, kao i drugi, postali su nacionalna manjina u državi krune Svetog Stevana.²⁵² Pravnu valjanost i snagu, ovaj zakonski predlog dobio je tek na sednici Parlamenta od 16. decembra 1941. godine koji ga je jednoglasno usvojio. Jugoslovenska vlada u Londonu zbog ovog čina protestovala je, između ostalog i kod Sjedinjenih Američkih Država. Naime, njen ambasador Konstantin Fotić uputio je tim povodom demarš ocenjujući ovaj zakon ništavnim *jer duboko zadire u povredu međunarodnog prava*.

Verifikacija mandata dvadesetšestorici poslanika koji su predstavljali stanovništvo Južnih krajeva, obavljena je početkom februara 1942.godine. Na listi su bili: Ištvan Bartol, posednik iz Doroslova, Jožef Bogner, nastavnik subotičke gimnazije, dr Imre Deak, somborski advokat, dr Arpad Falcione, veleposednik, Šandor Fodor-mlađi, baranjski veleposednik, Nandor Hartner, predstavnik međumurskih Mađara, kao i vitez Ferenc Horvat, Pal Orsag i Oto Počornik, zatim Lajoš Horvat, novosadski reformatski sveštenik, Tihomer Kalmar, posednik, dr Elemer Koranji, sveštenik, dr Ivan Nađ, advokat, Lajoš Štruhlik, temerinski veleposednik, dr Ferenc Takač, bačkopetrovoselski sveštenik i Janoš Vamoš iz Sente. Svi oni trebali su da predstavljaju Mađare Delvideka i ponovopriključenih krajeva. Pored njih, za poslanike su imenovani Srbi - dr Milan L.Popović²⁵³ i Bogdan Dunderski

²⁵⁰ ZDNR XV/1,165 i MV.AZ,mađ.voj.2/140.

²⁵¹ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 IX 9,2 i IX 29,3.

²⁵² *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945*,knj.1,Beograd 1988,118.

²⁵³ U kombinacijama za predstavnike Srba u mađarskom parlamentu bilo je više kandidata. Konzul u Beogradu L.Bola obavio je, s tim u vezi, više konsultacija i razgovora u julu 1941. godine, mada je već tada najozbiljniji kandidat bio M.Popović, *Srbin sa najizrazitijim mađarskim osećajem*. U razgovoru sa Vladom Iličem, bivšim predsednikom Jugoslovensko-mađarske privredne komore, Bola navodi da bi se on možda i prihvatio poslaničke funkcije, ali da posle mađarskih zločina u Bačkoj (aprila 1941) *nema snage da se prihvati jer je do sličnih događaja došlo u Mučvi u Prvom svetskom ratu*. U poverljivom izveštaju Ministarstvu inostranih poslova, Bola je procenio da Ilič nije pogodna ličnost, mada je *posle svog nedavnog povratka iz Budimpešte sve najlepše govorio o Mađarskoj i isuviše se hvalio svojim poznanstvom sa H.Geringom*. Slične ocene dao je Bola i za Vojislava Đurića, bivšeg predsednika Jugoslovensko-mađarskog društva, kao i za Vladimira Velmar Jankovića, koji je izjavio da banatski Srbi niukom slučaju neće dozvoliti mađarsku okupaciju da ne bi prošli kao bački. Bola je u svemu podržao izbor

starobečejski veleposednik koji je bio poslanik u Parlamentu i u periodu od 1910. do 1918. godine. Nemačku nacionalnu grupu predstavljali su: Ferenc Ham, Adam Šlahter, Jožef Šprajcer, dr Jakob Egert i dr Jožef Trišler a bačke Bunjevce predstavljali su Grga Vuković i Đula Vojnić,²⁵⁴ *Slovačka nacionalna grupa nije imala svoje predstavnike. Naime, smatralo se da njih predstavljaju ranije izabrani Slovaci iz ostalih krajeva mađarske države. Najverovatnije razloge ovome treba tražiti i u učešću bačkih Slovaka u antiokupacionom otporu.*

U Gornji dom mađarskog Parlamenta imenovani su: Đula Kramer, novosadski industrijalac i predsednik DMKSZ-a, dr Đerd Šanta, lekar i bivši predsednik Zemaljske mađarske partije i Šandor Agošton, reformatski sveštenik, dok je nemačku manjinu predstavljao Kerestelj Velker, predsednik.²⁵⁵ Nešto kasnije (1943. godine) najverovatnije pod uticajem tragičnih događaja vezanih za raciju iz 1942. godine, u Gornji dom imenovan je i Irinej Čirić, episkop bački, na predlog samog regenta Mikloša Hortija.

Već 8. februara 1942. godine uz veliku pompu i ceremonijal, u radu Parlamenta učestvuju i delvidečki poslanici. Posebno ih je pozdravio predsednik Parlamenta Andraš Tašnadi Nađ, a u ime novih poslanika govorio je dr Ivan Nađ, izrazivši zadovoljstvo *što se višegodišnja patnja i borba protiv srpske tiranije ipak uspešno završila.*²⁵⁶

U administrativnom smislu, pripreme za uspostavljanje *prekinutog kontinuiteta mađarske državnosti na nepravedno otrgnutim krajevima trijanonskom nepravdom* započele su još u vreme delovanja Vojne uprave. Naime, mađarska vlada je 27. jula 1941. godine naredbom br. 5440/1941 M.E. vratila i na okupiranim prostorima nekadašnje administrativno razgraničenje po županijama i statuse municipalnih gradova, ali su tek donošenjem poverljive upravne naredbe od 4. avgusta utemeljene promene u administrativnom smislu uvođenjem građanske vlasti. Teritorija Baranje priključena je Baranjskoj županiji sa sedištem u Pečuju, dok je Bačka vraćena u sastav Bač-Bodroške županije, sem Horgoša koji je priključen čongradskoj, u kojoj se i nalazio do 1918. godine.²⁵⁷

Da bi se uverljivije prikazao povratak na staru administrativnoupravnu organizaciju, Somboru, Subotici i Novom Sadu vraćen je status municipalnih gradova (ranije slobodnih kraljevskih gradova) sa posebnim privilegijama, a Kanjiži i Senti status županijskih gradova.

Odlukom ministra unutrašnjih poslova Keresteš-Fišera koja je stupila na snagu 25. septembra 1941. godine županije su podeljene na srezove, a imenovani su i sreski i opštinski državni činovnici.²⁵⁸ Bač-Bodroška županija podeljena je na jedanaest srezova i to: apatinski, kulski, odžački, starobečejski, palanački, topolski, novosadski, somborski, senčanski, žabaljski i titelski. Za opštinske beležnike imenovani su u Apatinu Đula Gerefi, Doroslovu vitez Jožef Puj, Temerinu Janoš Arpad, Bezdanu Bela Sabo itd. U Srbobranu su čak imenovana tri beležnika, ne samo zbog brojnosti stanovništva (petnaest hiljada) i srpske većine u njemu, već i veličine srbobranskog atara - više od 41.000 k.j. najplodnije bačke crnice.²⁵⁹

Milana L. Popovića koji je opravdavao masakr nad srpskim stanovništvom, i posebno proterivanje srpskih kolonista iz Bačke. (OL.ME.1941.R.20573).

²⁵⁴ Országos Törvénytár, Budapest 1941 XII 31.

²⁵⁵ *Budapesti Közlöny*, 1942 II 5.

²⁵⁶ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1942 II 9,1.

²⁵⁷ *Budapesti Közlöny* 1941 VII 27.

²⁵⁸ *Budapesti Közlöny* 1941 VIII 1.

²⁵⁹ MV.AZ,mađ.voj.1/102-a.

Na čelo opštinskih uprava došli su *pouzđani nacionalni elementi*, a veoma je bila приметna i pojava da su se retko postavljali starosedeoci Mađari, već najčešće Mađari iz Maticе, pa čak i neki činovnici koji su bili u penziji.

Mada se nazivi mesta već posle Aprilskog rata upotrebljavaju isključivo u mađarskoj varijanti, oni su zakonski ozvaničeni tek sa uvođenjem građanske uprave posle naredbe ministra unutrašnjih poslova od 25. septembra 1941. godine.

Za sedište Bač-Bodroške županije određen je Sombor koji je to bio i u prošlosti. Međutim, od početka se javljaju inicijative Novosađana i Subotičana da se sedište županije premesti u njihove gradove. Kao *najjači argumenti* isticani su nacionalni razlozi. Štampa je bila prepuna napisa o tome kao je potrebno Ujvidek izgraditi u jaku nacionalnu pograničnu tvrđavu prema Balkanu, smatrajući da su i sami Srbi procenili njegov značaj, nazivajući ga srpskom Atinom. Tako je Novosađanin Ferenc Blažek, početkom maja 1941. godine, u budimpeštanskom listu *Magyarország* pisao da Novi Sad nije slučajno izabran za sedište Dunavske banovine *jer je u srbizaciji Vojvodine trebao da odigra značajnu ulogu*. U protežiranju Novog Sada za središte županije Blažek je isticao i druge, praktične argumente, na primer, da ima bivšu banovinsku palatu, koja ne samo da je najlepša na ovim prostorima, već i da se u nju može smestiti čitav županijski administrativni aparat, za razliku od Sombora koji tih mogućnosti nema.²⁶⁰ Subotičani su kao najvažniji argument isticali da je njihov grad sa preko sto hiljada stanovnika zaslužio da bude županijsko središte. Aktivnost Novosađana i Subotičana inspirisala je i Somborce. U tom smislu, predstavnici raznih somborskih društava i udruženja sastali su se 18. maja 1941. godine i odlučili da zatraže da se Somboru vrati samo ono što mu je u prošlosti pripadalo. Dr Leo Deak, budući veliki župan Bač-Bodroške županije koji je imao veoma razvijene političke i druge veze sa najvišim predstavnicima vlasti u Budimpešti, umirivao je prisutne pouzdanim informacijama da će se Somboru, sasvim sigurno, vratiti status županijskog centra. Svoju kandidaturu Somborci su branili i iznesenim ocenama da su Novi Sad i Subotica bili miljenici propale srpske države, za razliku od njihovog grada koji je tada sistematski uništavan, naročito njegovo zanatstvo.²⁶¹

Sporove oko županijskog centra razrešio je ministar unutrašnjih poslova vitez Ferenc Keresteš-Fišer posle posete ovim gradovima 24. i 25. jula 1941. godine. U Novom Sadu je izjavio da je u Budimpešti odlučeno da Sombor bude županijski centar jer je on to bio i u prošlosti, *da se mađarska istorija u ovim krajevima nastavlja tamo gde je prekinuta 1918. godine*, i da će se Somboru *nadoknaditi sve ono što je srpska vladavina učinila da ga degradira kao mađarski administrativni centar*.²⁶² Novosađanima je obećano da će mađarska vlada učiniti sve da Novi Sad postane ne samo privredni centar, već i grad u kome će se stvarati nova mađarska inteligencija.

Prema mađarskom zakonodavstvu županije su predstavljale osnovu regionalne samouprave, a članovi županijskih samouprava bili su izborna lica. Međutim, ovom prilikom taj princip je prekršen, jer je čak i članove Municipalnog županijskog veća imenovao ministar unutrašnjih poslova. Isto tako i ostali municipalni organi, Municipalni odbor, podžupanijsko zvanje, županijski odbori itd, bili su imenovani, a ne izabrani.²⁶³

Mada je još maja meseca 1941. godine dr Leo Deak boravio u Budimpešti radi instrukcija o administrativnom uređenju Delvideka, proces njegovog inkorporiranja tekao

²⁶⁰ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 V 11,3.

²⁶¹ *Délvidék*, Zombor 1941 V 20,3.

²⁶² *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1941 VII 26,3.

²⁶³ J. M i r n i ć, *Sistem fašističke okupacije Bačke i Baranje...*, 19.

je nešto sporije nego što je to mađarska vlada očekivala. Regent Horti je 14. avgusta 1941.godine pozvao najviše predstavnike administrativne vlasti koje je odredio ministar Keresteš-Fišer da u Budimpešti polože zakletvu mađarskoj državi. Za velikog župana postavljen je dr Leo Deak, mada je u kombinaciji bio i dr Ivan Nađ. Deak je dobio prednost, ne samo zbog svojih liberalnijih stavova, već se mađarska vlada odlučila za njega iz razloga što je Nađ bio *isuviše vezan za Mačeka i Hrvate*. Deak će biti izabran i za velikog župana grada Sombora, dok će za velikog župana Subotice biti postavljen dr Andor Rek, veleposednik iz Horgoša, a za Novi Sad dr apatini Peter Fernbah, temerinski veleposednik. Istoga dana u Budimpešti je formirana i županijska uprava. Za zamenika župana Bač-Bodroške županije postavljen je vitez Erne Bajšai.²⁶⁴ Za glavnog beležnika imenovan je Đerđ Lantoš, a u rangu drugog beležnika bili su: dr Balint Berenjaj, Laslo Zubovič, Janoš Janovič. Za beležnike su postavljeni: dr Đerđ Banrevi, Mikloš Erkenji, Lajoš Hajnal, dr Jožef Matković, dr Antal Vujović, Filip Klajn, dr Lajoš Joža, dr Ferenc Još, dr Jožef Berta, dr Jene Lajdeker, dr Janoš Hunjadi Buzaš, dr Ivan Barčai, dr Zoltan Sobonja, dr Pal Lieli, dr Ištvan Turmezei i Ferenc Tuka. Za gradonačelnika Sombora ponovo je postavljen Peter Čerta koji je ovu dužnost obavljao i u vreme Vojne uprave.²⁶⁵ Sam sastav županijske uprave trebalo je da predstavlja *intelektualni krem Mađarstva*. Ni ovom prilikom nije izostalo nacionalističko poređenje sa upravom iz vremena Kraljevine Jugoslavije koja je nazvana *srpskom primitivnom upravom grada Sombora*.

Prema pisanju onovremene štampe, imenovanje dr Lea Deaka za velikog župana *izazvalo je veliko odušebljenje u Delvideku gde su ga svi poznavali kao hrabrog i borbenog vođu za ostvarenje nacionalnih interesa Mađara, a ovaj čin je pravo priznanje za njegov nesebičan nacionalni rad*.²⁶⁶ Veliki župan, kao i župani slobodnih kraljevskih gradova personifikovali su vlast, ali i glavnoodgovorne za sprovođenje državne politike, zbog čega su, ne slučajno, postali i funkcioneri u vladajućoj Partiji mađarskog života, u skladu sa položajem na kojem su se nalazili u vlasti.

Krajem 1941.godine imenovani su i članovi Municipalnog veća Bač-Bodroške županije. Prema naredbi od 4.avgusta 1941.godine trebalo je imenovati 250 članova u ovo najviše upravno telo županije. U njega su, između ostalih, imenovani: dr Janoš Ertl iz Odžaka, Lajoš Kovač iz Bačkog Gradišta, Jožef Ajhart iz Temerina, Laslo Tandí iz Siriga, Mate Terek iz Ade, Lajoš Varga iz Mola itd. Naravno, najveći deo članova bio je iz redova Mađara, nešto Nemaca, ali i dvadesetjedan Srbin, među kojima i Bogdan i Đoka Dunderski, Milivoj Petrović, Miloš Katić, Sava Damjanov itd.²⁶⁷

Sredinom decembra 1941.godine imenovani su i članovi municipalnih odbora slobodnih kraljevskih gradova. Gradsko veće Sombora brojalo je osamdeset članova od kojih su desetorica bili Srbi. Ova veća najviše su se bavila socijalno komunalnim i privrednim problemima gradova.

Na posebno svečan način obeleženo je postavljenje velikog župana Bač-Bodroške županije i grada Sombora dr Lea Deaka. Okupacione vlasti su i na taj način želele *svima da*

²⁶⁴ Bajšai je čitavo vreme okupacije izražavao mnogo ekstremnije stavove od Deaka. Kao lični prijatelj Ivana Nađa smatrao je da srpsko pitanje treba radikalnije rešavati. Bio je 1920. godine proteran iz Kraljevine SHS, a u Mađarskoj dostigao je čak funkciju sekretara Ministarstva unutrašnjih poslova. Jednom prilikom je 1941. godine, kada se vratio u Sombor izjavio *da njegovo uho ne može da sluša odvratani srpski govor koji se i sadu čuje na mađarskoj državnoj teritoriji, mada je Jugoslavija za svagda propala kao država*. (MV.AZ,br 8602).

²⁶⁵ Gradanska uprava u Somboru formirana je 1. septembra, mada je još 16. avgusta A.Sentendrei predao upravu P. Čerti. Toga dana u grad su došli činovnici, najviše iz Baje, koji su imali zadatak da organizuju administrativnu upravu u najkraćem roku.

²⁶⁶ *Délvidék*, Zombor 1941 VIII 15,1.

²⁶⁷ *Délvidék*, Zombor 1941 XII 28,5.

pokažu da se nepravedno prekinuti kontinuitet mađarske državnosti 1918.godine ponovo nastavlja. Postavljenje je obavljeno 14.januaru 1942.godine na sam rođendan dr Deaka. Svečanu skupštinu otvorio je Erne Bajšai, podžupan koji je zamolio županijskog glavnog beležnika Đerđa Lantoša da pročita reskript ministra unutrašnjih poslova o postavljenju župana i članova Municipalnog veća županije. Posle toga je dr Deak u tradicionalnoj mađarskoj odeždi velikog župana ušao u dvoranu, oduševljeno pozdravljen od svih prisutnih, a glavni beležnik mu je tom prilikom predao pozlaćenu sablju kao simbol moći i vladanja na tom delu mađarske države. U pozdravnom govoru, nacionalno euforične intonacije i smisla, dr Deak je izrazio zadovoljstvo što je baš njemu pripala čast da bude na čelu županije koja je toliko patila u vreme srpske vladavine. Govoreći o privrednim i međunacionalnim problemima, istakao je da je potrebno stanovništvo što pre utopiti u matičnu državu primanjem nacionalnog i hrišćanskog duha. Cinično je primetio da je srpsku braću veoma prijatno iznenadila ogromna razlika u odnosu na nacionalne manjine sada i u vreme Kraljevine Jugoslavije. Mesto osвете pružena je ruka pomirenja i oprostaja, ali da nepoćudne Srbe treba upozoriti da žive na mađarskoj državnoj teritoriji i da moraju prihvatiti i poštovati njene zakone. Bilo je to neposredno posle tragičnih šajkaških događaja, novi se tek pripremao. Novinar *Délvidék-a* zabeležio je tim povodom sledeće: *Zidovi županijske zgrade koji odišu istorijskom patinom i dostojanstvom ponovo su postali svedoci ceremonijala velikog župana i ponovo je oživljena ova prastara mađarska svečanost. Prisutnima se na licima videlo zadovoljstvo jer su svi osetili da je to jedinstveni praznik mađarskog duha na prostorima između Dunava i Tise.*²⁶⁸ Pored zadovoljnih Mađara, Deaka je pozdravio i Grga Vuković u ime somborskih Bunjevaca, rečima: *Prva misao mi je ovom prilikom da padnem ničice Svemogućem. Doživeli smo da je nebo ponovo postalo vedro nad bačkom ravnicom. Prolivajući suze radosnice mi Bunjevci, koji smo došli ovamo pre dvistapedeset godina i od onda uživamo gostoprimstvo Mađara, toliko smo srasli sa braćom Mađarima da nas dvadesettri godine pamje nije moglo razdvojiti od njih jer smo se zajednički borili protiv ugnjetača. Na kraju ovog ceremonijala dr Deak je položio zakletvu posle koje je priređen ručak za sedamstotina zvanica.*²⁶⁹

Sa velikom pompom je izvršeno i postavljenje velikog župana municipalnog grada Subotice, dr Andora Reka i Municipalnog veća. Na prvoj svečanoj sednici ovoga veća 24.januaru 1942.godine dr Rek je euforično izrazio zahvalnost regentu za sve što je učinio za raskidanje trijanonskih stega i vraćanje mađarskog ponosa i vere u vaskršnuće Velike Mađarske. Od mnoštva pozdrava velikom županu vredno je istaći govor Milana Ruskog koji je izrazio osećanje subotičkih Srba rečima: *Nismo danas došli ovamo mi na ovu mađarsku kitnjastu ravniciu sa nepreglednim zlatnim klasjem. Ovde smo se rodili i zajednički rasli sa svojom mađarskom braćom. Za ovo dugo vreme zajedničkog življenja naučismo voleti i poštovati drugoga. Nikad se nismo osećali manjinom i molimo našu mađarsku braću da nas takve prime, a mi pak obećavamo da ćemo lojalni i verni sinovi ovoj zemlji biti.*²⁷⁰

Prva redovna godišnja skupština Bač-Bođoške županije održana je 28.januaru 1942.godine. Skupštini nije prisustvovalo 70 članova jer nisu bili u mogućnosti da doputuju zbog vremenskih neprilika, a ni sam veliki župan nije bio prisutan jer je bio sprečen važnim državnim razlozima. Naime, radilo se o krvoproliću srpskog i jevrejskog življa u poznatoj raciji koja je izvedena u južnoj Bačkoj, Novom Sadu i Starom Bečeju. Županijska skupština se, prema

²⁶⁸ *Délvidék*, Zombor 1942 I 15,1-2.

²⁶⁹ MV.AZ, br.23511.

²⁷⁰ *Je gyzókönyv Szabadka szabad király város törvényhatósági bizottsági bizottságának a város felszabadulása után 1942 I 24-én tartott elsöünepi gyüléséről.*

očekivanjima, ovim problemima nije bavila - razmatrala je privredne, socijalne i druge probleme. Podžupan Erne Bajšai našao je za shodno da i ovom prilikom članovima veća istakne da svi moraju u svojim sredinama *poraditi maksimalno za dobrobit sveukupnog Mađarstva* i da mađarska trobojka koja se *ponovo vijori na županiskoj zgradi predstavlja svečani ukras oživljavanja hiljadugodišnjeg županijskog ustavnog života na ovim prostora*.²⁷¹

Do postavljenja velikog župana slobodnog kraljevskog grada Novog Sada došlo je tek 2.maja 1942.godine, na svečanoj sednici gradskog municipalnog veća. Složena situacija koja je nastala u Bačkoj usled sprovođenja racije januara 1942.godine, naročito u Novom Sadu, uslovala je da se postavljenje velikog župana grada obavi znatno kasnije nego u Somboru i Subotici. Posle opsežnih konsultacija koje je Peter apatini Fernbah dobio od ministra unutrašnjih poslova Keresteš-Fišera i dr Leo Deaka, ipak je i u ovom gradu obavljena instalacija, a jedini kandidat za mesto bio je baš Fernbah ličnost *koja u svemu odgovara ostvarenju nacionalnih interesa na ovom veoma osetljivom, za mađarsku državu, prostoru*. Nešto drugačije mišljenje o Fernbahu imao je Bajči Žilinski koji će zapisati u svom *Dnevniku* sledeće: *Ma koliko on bio besprekoran čovek, ipak je bila šteta što je on postavljen za župana na tako osetljivom i ranjivom mestu. Trebalo je da tamo bude postavljen čovek izuzetnih i velikih sposobnosti, taktičan, sa osećanjem pravde, a poglavito objektivn, zaista jedan Ferenc Deak. Županu Fernbahu, pak sve ove osobine nedostaju. Prema mojim informacijama i mome sudu i on je imao udela u pogoršanju odnosa u Novom Sadu i Bačkoj uopšte koji su prirodno mogli biti pohranjeni stalnom zarazom srbijskog i hrvatskog građanskog rata*.²⁷²

I u Novom Sadu je postavljenje izvršeno uz velike svečanosti i ceremonijal u Gradskoj kući. Pre toga, obavljeno je blagodarenje u svim novosadskim crkvama, čak i pravoslavnim.²⁷³ Uporedo sa postavljenjem velikog župana, u dužnost je uvedena i gradska uprava. U svom pozdravnom govoru gradonačelnik, vitez dr Mikloš Nađ, istakao je da se sa ovim činom *Novi Sad u potpunosti uključuje u administrativni život mađarske države*.²⁷⁴ Obraćajući se srpskom narodu, tj. njegovim predstavnicima, Fernbah je istakao da mađarska vlada želi da dođe do stišavanja duhova - *Mi nikada nismo bili neprijatelji srpskog naroda. To dokazuje zajednički život kroz stotine godina, jer da nije bilo tako ne bi mogli sačuvati svoj jezik, narodna obeležja, običaje, veru, ne bi se mogli bogatiti i ne bi mogli na svim linijama zauzimati istaknute položaje. Kao i od svakog građanina, tako isto i od njih zahtevamo državnu građansku vernost jer ko to nema u vidu, bez obzira na kom se jeziku obraća Gospodu, protiv toga ćemo postupati najbezobzirnije sa svima sredstvima državne vlasti. Zato sa ovog mesta pozivam sve konstruktivne elemente srpske narodnosti koje prožima osećanje evropske misije, da na osnovi vernosti građanina prema mađarskoj domovini sa iskrenom saradnjom uzmu učešća u našoj borbi protiv svetske kuge - boljševizma, do izvojevanja konačne pobede*. U ime novosadskih Srba otpozdravio je dr Miloš Petrović rečima izjave lojalnosti i želje za zajedničkom saradnjom *za sveukupnu dobrobit mađarske krune*.²⁷⁵ Sve se to događalo, da ironija bude veća, tri meseca nakon pogroma srpskog i jevrejskog naroda u šajkaškoj, Starom Bečeju i Novom Sadu kada je za manje od mesec dana pobijeno oko četiri hiljade lica.

²⁷¹ *Délvidék*, Zombor 1942 I 29,4-6.

²⁷² A. K a s a š, *Memorandum Endrea Bajči Žilinskog*., 187.

²⁷³ U novosadskoj Sabornoj crkvi na bogoslužjenju su bili: episkop bački Irinej, Milan L.Popović, Bogdan Dunderski, Jovan Čulum, Aleksandar Moč, Pavle Popović Pecija i drugi.

²⁷⁴ Tom prilikom Fernbah se osvrnuo i na jevrejsko pitanje grada ističući da se ono može rešiti samo totalnim iseljenjem sa područja mađarske države *a ne pojedinačnim akcijama i pogromima*.

²⁷⁵ *Reggeli Ujság*, Ujvidék 1942 V 3,1-4.